

valóság

A TARTALOMBÓL

Menyhay Imre: Libidóblokádn és az életminőség a pszichoanalitikus gazdaságpszichológia tükrében

Földvári Mónika – Rosta Gergely:
A FIVÉSZ másfél évtizede.
Fiatal szociológusok műhelye a Faludi Ferenc Akadémián

Faragó Péter-Vass Nóra: A papírközpontú felsőoktatási rendszer anomáliái és kudarca

Válóczy István: Interdiszciplínák, transzdiszciplínák, metaelméletek I.
Új paradigmák a tudományfejlődésben

Csajághy György: Magyar ősiség a Kárpát-medencében?

Kardos Tímea: A seregválasztó nagyveszekedés – Thököly Imre és Teleki Mihály vitája

Bagi László: A magyarországi Szlavónia-kép a dualizmus idején

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
4

1

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2014. január; LVII. évfolyam 1. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: 327-8965
Fax: 327-8969
E-mail: valosag@mail.datanet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
iPress Center Hungary Kft.
Felelős vezető
Lakatos Imre
vezérigazgató

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatónk:

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Vigh Károly elnök
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tókéczki László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Lukács Annamária

Libidóblokáád és az életminőség a pszichoanalitikus gazdaságpszichológia tükrében

Ahhoz, hogy az elemzés címében jelzett témát a nem szakember számára is érthető formában intellektuális élményként tudjuk bemutatni, először szükséges a témával kapcsolatos fogalmakat tisztázni.

(*A hajtóerőpár*) Freud szerint az élet forrása egy semleges őserő, amelyben már benne van az ellentétek, a plusz és a mínusz, a jó és a rossz, az élet és a halál formában való megjelenésének a lehetősége. Ennek az őserőnek a lényege *titokzatos és irracionális*, mert az emberi elme logikájával követhetetlen: ugyan eredetében semleges, de ugyanakkor még sem az, mert az ellentétek megjelenésének lehetőségét is magában hordozza. Erre való tekintettel Freud nem talált megfelelő elnevezést, ami ennek a leírt értelemben irracionális őserőnek a lényegét ki tudta volna fejezni, ezért Es-nek (Ez-nek, Az-nak) nevezte.

Az Es alapvető hajtóerő, amely csak egy parancsot ismer, hogy az életet – az egyedet és a fajt – fenn kell tartani. Az Es jól kifejezi a lényegét, egy olyan *alapvető hajtóerőt, amelynek még konkrét nevet sem lehet adni*. Találó, hogy Kosztolányi az Es-t Freud „Das Ich und das Es” című munkájának magyarra fordítása során *ősvalaminek* fordította. Az ősvalami rávilágít a freudi hajtóerők *semleges* jellegére.

Az Es-nek „nincs lehetősége arra – szögezi le Freud –, hogy az énben szeretetet vagy gyűlöletet ébresszen. Az Es nem képes közölni, hogy mit akar; az Es-nek nincs szoros értelemben vett akarata.” (Freud XIII. 289.) Máshol: „Természetesen az Es nem ismer értéktételezéseket, nem ismeri a jót, a rosszat és az erkölcsöt.” (Freud XV. 81.)

Az Es az evolúció folyamán lényegét nem változtatta. Ám ez még kevés: az Es VAN, az Es tehát nem változhat. Minél távolabb tekintünk vissza az evolúcióban, annál hamísítatlanabban tudjuk az Es semleges jellegét nyomon követni, azaz azt, hogy az élvezet-szerzésen nyugvó hajtóerőknek az élet az egyetlen célja, amelyben *értéktételezésnek a morálkomplexum kifejlődése és a kultúra megjelenése előtt helye nincs*.

Az Es a lelkiélet struktúrájának egy eleme az én (öntudat) és a felettes én (a lelkiismeret) mellett. Freud az ént és a felettes ént is az Es-ből vezette le. Az Es-t hajtóerőpárként mutatta be: az egyik oldalon találjuk az életfenntartó erőket, a másikon az életelleneseket. Az utóbbit Freud halálhajtóerőnek nevezte, amellyel utólag maga sem volt megelégedve.

A halálösztönként emlegetett halálhajtóerő kifejezés nem szerencsés. Az eredeti szövegben nem halálösztönről (nem Todesinstinkttről), hanem halálhajtóerőről (Todestriebről) van szó, de még az utóbbi eredeti, Freud által bevezetett fogalom sem optimális. Freud sem volt vele maradéktalanul megelégedve, hiszen írja, hogy a halálhajtóerő (Todestrieb) kifejezés az életellenes és életfenntartó hajtóerők dualizmusának megfogalmazása közben a pusztulás és pusztítás megjelenítésére *spontán* jutott eszébe. „Az idők folyamán azonban oly mértékben megszoktam, hogy ma már nem tudok másképpen gondolkodni.” (Freud XIV. 478–479.)

A hajtóerőpár egyensúlya az élet előfeltétele és egyben a társadalmi célösszeférhetőség mutatója. Az életfenntartó erők értelmében beszélünk individuális szinten embert formáló, a teremtést befejezni igyekvő hajtóerők ébresztette folyamatokról, személyiségképzésről, énerő fokozásról és az életellenes erők értelmezésében ezeknek az ellenkezőjéről. A hajtóerőpár mögött *örömszerzés* áll, ami legkézenfekvőbben a szexualitásban és az

éhségben jelenik meg, de az ezzel szembehelyezkedő halálhajtóerőben is hatni látszik. Gondoljunk itt a bűntügyi, vadnyugati és modernnek tartott vérengzésekre alapozott filmek „szórakoztató” jellegére.

(Félreértések és bonyodalmak a libidó körül) A hajtóerőpár életet szolgáló oldala nemcsak a szexualitást és éhséget foglalja magában, hanem az örömev alapvető érvényesülésén keresztül minden olyan ösztönzést, szükségletkielégítésre való készletét, ami az életet szolgálja. Ilyenek pl.: társas kapcsolatokra, kommunikációra, szociális érzelmi védekezésre való törekvés és minden olyan organikus funkció, amely nélkül teljes értékű élet nem lehetséges. Az utóbbihoz sorolandó pl. izomtevékenység, mozgás, látás, vizelet- és székletürítés stb. Freud a szexualitást és az éhséget tipikus példaként helyezte előnybe, mert ezek kulcsfontosságúak: a szexualitás a fajfenntartást, az éhség az egyedfenntartást szolgálja.

Freud a hajtóerőpár életfenntartó oldaláról ezt írja: „A nemi szükségletet embernél és állatnál a biológiában egy nemi hajtóerő feltételezésével fejezik ki. Analogikusan ebből származtatják le azt a hajtóerőt, ami evésre készítet, és amit *éhségnek* nevezünk. Az éhségnek megfelelő, a nemi hajtóerő jelzésére szolgáló szó hiányzik a népi nyelvből, a tudománynak azonban szüksége van egy ilyen szóra. Nevezzük ezt »libidónak.«” (Freud V. 33.) Freud a libidó kifejezés mellett gyakran az Erősz kifejezést használta. A libidó eredetileg a szexualitásra vonatkozott, az Erősz pedig a szerelem jelzésére, amely mögött a libidó áll. Az Erősz és a libidó közötti kapcsolatról érdemes a következőket figyelembe venni.

Erősz a görög mitológiában a szerelem istennője. Freud hangsúlyozta, hogy az Erőszon nem vulgáris-szexualitást, még csak nem is kizárólag a genitális szexualitást érti. Többször szóba hozta a platóni Erőszt, amely a genitális szexualitást *megelőző és azt követő* magasabb érzelmi szintű vonzalmat jelenti. A *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (1920) című munkájának bevezetőjében kifejti (Freud V. 31–32.), hogy a libidó nem egyéb, mint a költők és filozófusok Erősza, ami „*magába foglalja mindazt, ami él.*” (Freud XIII. 54.) Ennek ellenére az utókor túlbuzgónak tűnő kritikussai Freudot olykor a szexualitás bűnében fétrengő egyednek tüntetik fel. Tipikus ez a Freud életében még uralkodó szexualitásellenességre, annál érthetlenebb a jelenkorban, amelynek krédója a szabadság, a féktelenség. Jellemző Freud életének korszakára, hogy Freudot a szexualitás lényegét meg nem értők – vagy megérteni nem akarók – védekezésre kényszerítették. Freud kéri olvasóit, hogy ha a szexualitást lealacsonyítónak találják, akkor használják a választékosabb Erősz vagy erotika kifejezést: „én is megtehettem volna ezt kezdettől fogva és ezzel sok ellenvetést takaríthattam volna meg magamnak” – panaszolja. Freud azonban erre nem volt hajlandó. Ezt azzal magyarázza, hogy a megalkuvás a szavakkal kapcsolatos engedményeknél kezdődik és végül az ember arra kényszerül, hogy a lényegen is változtasson. (Freud XIII. 99.)

Freud az Erősz nem kizárólagos szexuális jellegéről írja, hogy ennek célja az építés, az élet bonyolítása és fenntartása, amely „az élő anyag parányi elemeit mind összetettebb szervezetekbe fogja össze.” (Freud XIII. 269.) Ez a felfogás messze túllép a szexualitáson. A halál hajtóereje az Erősszal szemben destruktív, romboló és leépítő. (Freud XIII. 66.) A halálhajtóerő és az Erősz szembeállítása is érzékelteti, hogy az Erősz ellenlábasa a halál és hogy itt szoros értelemben nincs szó szexualitásról. Ezzel kapcsolatban nemcsak azt érdemes látni, hogy *már az Erősz* túllép a csupán szexuális értelmezésen, hanem azt is, hogy Jung, a Freuddal szembe fordult tanítvány, nyitott ajtókon kopogtatott – ki tudja miért – amikor az Erősz helyett a libidó tágabb értelmezését forszírozta, mondván, hogy ez egy általános életfenntartó hajtóerő, ami szexualitásban is jelentkezhet.

Jung a tágabb libidó fogalmat őslibidónak – ősvágyanak – nevezte. Az őslibidó egy lelki energiának fogható fel, ami mindenhol jelen van, és ami valami felé (a megtestesülés és formában való önérzékelés felé) vágyakozik. (Jung 1911–1912) Ennek az őserőnek nincs kizárólagos szexuális karaktere, de a *szexualitásban is* megnyilvánulhat. Jung igazságát nem lehet vitatni, ha arra gondolunk, hogy Freud Es-fogalma *is* egy semleges őserőt fest elénk, amely életre és annak fenntartására törekszik, és amit a halálhajtóerő ellensúlyoz. Az őslibidó – a lényeket tekintve – aligha tér el Freud Es-fogalmától vagy az Erósztól, vagy attól, amit Freud libidónak értett.

Ha az Erósz kizárólag a nyers szexuális hajtóerő *eredeti* rendeltetésére vonatkoztatnánk, akkor kizárnánk *az ember esetében* azt a lehetőséget, hogy ezt a hajtóerőt nemesebb célok érdekében is be lehessen fogni. Márpedig számtalan példa áll rendelkezésünkre, amelyek bizonyítják, hogy kiváló személyiségek képesek az eredeti hajtóerőket – nevezetesen a szexualitást is – nemesebb célok szolgálatába állítani. Ezt Freud szublimációnak (átszellemítésnek) nevezte. (Freud VII. 150–151.) A szublimáció szó alkalmazásával indokolt óvatosan bánni, mert erre csak kevesen képesek. Sokszor szublimációt emlegetnek, ami mögött a valóságban szexuális zavarok – például félelem, impotencia vagy homoszexualitás – állnak.

A libidinális és a halál hajtóerő-komplexum egyensúlya az életminőségének a mércéje, amely a társadalomalakításban a társadalmi célösszeférhetőségnek felel meg. Legalább *minimális társadalmi és gazdasági célösszeférhetőség* elengedhetetlen egy társadalom egészséges működéséhez. Talcott Parsons ezt úgy fejezi ki, hogy „ha egy normatív (társadalmi, gazdasági) szisztéma konzisztens akar lenni, akkor azon felül, hogy tagjai bár meglehetősen tág határokon belül *különböző célokat tűznek ki maguk elé*, ezeknek a céloknak a megvalósítása során nem léphetnek fel olyan viselkedési minták, amelyek *egy-más létjogosultságát kizárják*.”

Egy normaszisztéma, amely egy interakció stabilitását hathatósan kívánja szolgálni, kénytelen a szisztémán belül egymásra ható szisztémaelemek által követendő célokat is meghatározni, legalábbis annyiban, hogy *a célok összeegyeztethetősége ne legyen kizárt.*” (Parsons 1967, 157.; Vö.: Menyhay 1990, 119–122. és 1998, 146.) A normaszisztéma általánossága mögött nyilván a normákat meghatározó autoritás értendő.

(A libidinális energia áramlása) Kivétel nélkül minden dolog átmegy cselekvése folyamatain, és (akkor) látjuk őket (eredeti állapotukba) visszatérni.” (Lao-Ce 16.1.)

A libidinális energia létezése és áramlása Freud teóriájában *hipotéziseken* nyugszik. Viszont a libidinális energia lényegének *megfelelő* energia létezését és áramlását empirikus vizsgálatok igazolni látszanak. (Dubrow 1973; Landau 1967; Puschkin 1972, 1974; Waldemar é. n.)

A libidinális energia áramlását mi sem mutatja jobban, mint hogy az általános rendszerelméletben a rendszereket aura-rendszereknek tekintik. „Bármely (biológiai, fizikai, gazdasági, társadalmi stb.) rendszert, ha megismerünk és elemezzük, akkor megállapíthatjuk, hogy azok – időben változó – belső energiatartományokkal rendelkeznek. A rendszert fenntartó és működtető energiák és azok mindenkor eredménye határozza meg az adott rendszer energiatartományát, potenciális energiáját, vagyis auráját. Az aurát úgy képzelhetjük el, mint egy alakatlan, de mindenkor mozgásban, ennek hatására változásban lévő sugárkört az adott objektum körül.” (Kovács 2000, 34.) A sugárkör változása az objektumok közötti kölcsönhatások – energiaáramlások – eredménye.

Az áramlás univerzális jelenség. A tengerek áramlatai, a folyóvizek áramlása és örvényei; a vérkeringés, a testen belüli és a testből kifelé irányuló energiaáramlások – akár a test melegének sugárzása – nem fikciók. A tudomány nem hagy kétséget afelől, hogy akupunktú-

rával, autogén tréninggel, agykontrollal és elmélkedéssel a test zavart energiaáramlásait kedvezően befolyásolni lehet. Különösen az aurának nevezett testsugarak áramlatai, amelyeket az orosz Kirlian házaspár által felfedezett fotó-módszerrel láthatóvá lehet tenni, kézzelfogható magyarázattal szolgálhatnak annak megértéséhez, amit az analitikus gazdaszociológiában Freud tézisére támaszkodva libidinálisenergia-áramlásnak nevezünk.

A libidinálisenergia-áramlás az *egészre, az egészségre, az élet fenntartására* törekszik. A Kirlian-fotográfiával nemcsak a test energiaáramlásait, hanem az egészre, az egészségre való áramlási tendenciákat is láthatóvá lehet tenni. Ha pl. növényi időszakban – tavasszal – egy falevél hegyét levágjuk, és utána Kirlian-módszerrel lefényképezzük, esély van arra, hogy a fényképen *az egész, csonkítatlan levél jelenjen meg*. Ami hiányzik, azt a csonk az egész – az egészség – felé törekvés jegyében energiaáramlással, sugárzással pótolja. Ezt a jelenséget orosz tudósok fedezték fel és Nyugaton hosszú ideig nem tudták a jelenséget kiváltani. Már úgy látszott, hogy a titok nyitja az oroszok kezében marad, amikor is Thelma Moss-nak a Los Angeles-i Egyetemen sikerült a sugárzáseffektust előhívni. Az eredmény nagyon szerény – ötszáz kísérletre esik egy siker –, mégis bizonyítottnak látszik, hogy létezik energiaáramlás, amely az egész – az egészség – megőrzését és helyreállítását veszi célba.

A Kirlian-módszerrel lehetőség nyílik Freud azon hipotézisének bizonyítására, miszerint „az Es energiája mozgékony és levezethető, másként nem tűnnének föl azok az eltolódások és sűrűsödések, amelyek az Es-re jellemzőek, és amelyek oly tökéletesen eltérnek a megszállott minőségétől – az énben ezt képzeletnek nevezhetnénk”. (Freud XV. 81.) Az Es-en belüli energiaeltolódások bizonyítására alkalmasnak látszik az empirikus eredmény, amely szerint a test sugárzása nehéz fejszámolás közben az azt megelőző nyugalmi állapothoz mérten csökken. (Puschkin 1974, 18.) Világos, hogy itt energiaeltolódásról – energiátranszformációról – van szó a tudatos folyamatok erősítése céljából. A koncentráció növelésével az én – a kogníció – erősödik, és a libidinális energia kiélésének lehetősége csökken. Ez lenne egyben a szublimáció lényege.

Ugyanebbe az irányba mutatnak az akupunktúrával kapcsolatos ismereteink. Oberbach, a német bioplazma-kutatás neves személyisége írja, hogy az „egy egészséges ember bioenergia-töltete 7000 Å. Ez radiometrikus méréssel igazolható.” „Ennél kevesebb vagy több erő szükségszerűen betegségeket vált ki, amelyek szimpla náthától kedve komoly vérkeringési zavarokig, sőt rákos megbetegedésig terjedhetnek. A sugárzás megszűnésével beáll a halál.” Továbbá: „Akupunktúrával lehetséges a *testen belüli energiaáramlás átrendezése* úgy, hogy energiatorlódás energiafeleslegét az energiában elszegényedett szervekhez vezetjük, de ezzel a vitalitásállapot egésze nem javítható. Például *az egész szervezetre érvényes sugárérték 4000 Å a kezeléssel nem változik*.” Ez a tény messzemenően egyezik a libidinálisenergia-áramlás alapszabályával, miszerint a libidó a libidinális energiamentiség változatlansága mellett vagy a libidó kiélésen, vagy a libidó énné való koncentrációján – sűrűsödésén – keresztül hasznosítható.

Oberbach kifejti, hogy az ember a Föld része. A Föld jórészt szilícium, mint a kvarc, aminek konstans frekvenciáját kvarcórák működtetésére használják. Az ember frekvenciája megegyezik a Föld frekvenciájával. Mivel a Föld 10 Hz frekvenciát mutat, az ember frekvenciája is 10 Hz. „Ebből következik, hogy az emberi szervezet csakis mint 10 Hz-es mínusz pólusú egyenáramegység működő- és életképes.” (Waldemar 9–10.)

Oberbach téziseit a következő tények támasztják alá. Az emberi agy hullámokat bocsát ki, amelyek EEG-vel éppen úgy mérhetők, mint a szív impulzusai EKG-val. EEG-vel három tipikus hullám mutatható ki: *az alfa, a béta és a delta ritmus*. A ritmust cps-sel mérjük; ciklus per szekundum, azaz a hullámok száma másodpercenként, úgy, mint a Hz esetében. A béta ritmus szellemi tevékenység esetében lép fel és 12 cps-nél magasabb

hullámú. A delta ritmus 2–5 cps-ig terjed, és mély álomban lép fel. Éber állapotban agykárosodást jelez. Az alfa ritmus *szabályos* 10 cps frekvenciájú hullámminta, amely akkor lép fel, ha az ember elengedi magát és becsukja a szemét. Ez az ideális létállapot, amely megegyezik Oberbach állításával, miszerint az ember mint 10 Hz-es, a Földhöz mérten negatív pólusú egyenáramegység életképes.

Az analitikus gazdaságpszichológia szempontjából rendkívül fontos ténnyel állunk szemben, mert az alfa, béta és delta ritmusok nemcsak az agy sugárzásáról és ennek minőségi vonzatáról adnak felvilágosítást, hanem a korlátlan piaci mechanizmusok embert károsító jellegéről is, ugyanis *a piaci mechanizmusok állandó konkurenciaharcra és rohanásra motiváló tendenciái állandó túlfűtött izgalmi helyzetben tartják az embert, ami a béta ritmus fölötti 12 cps-nél magasabb frekvenciák kiváltását idézheti és idézi elő. Ez tartósan megemeli a vérben az adrenalin szintet és vegetatív szervi funkcionális zavarokat idéz elő, amelyek szervi megbetegedésekbe torkollhatnak és torkollnak. Ez a pszichoszomatika lényege.*

A 10 cps frekvenciájú létállapot elérése minden vallás célja. A keresztény vallásokban a legyen meg a te akaratod elv az, ami az akaratos erőpazarlással szembe kíván hatni. Ezzel kapcsolatban érdemes Erich Fromm Birtokolni vagy létezni című könyvét elolvasni, amelyből az eddig elmondottakkal összefüggésben egyértelműen kiderül, hogy a birtoklásra épített élet azért zárja ki a létet, mert úgy a birtokolandó javak megszerzése mint megtartása állandósult testi-lelki feszültségbe taszítja az embert, ami az ideális 10 cps frekvenciájú hullámminta érvényesülését kizárja. Ezt az állapotot a kereszténységben üdvözülés szóhasználatlal fejezik ki.

A 10 cps frekvenciájú létállapot elérésére törekszik a buddhizmus is a *nirvánán* keresztül. „A nirvána az emberi lét célja, amelyben a boldogság állapotá válik, amelyben nincs kívánság és nincs karma: nincsenek cselekvések, aktivitások. A nirvánában megszűnnek az ellentétek, az ok és okozati összefüggések, a relativitás dimenziói összeolvadnak. A nirvána nem jelent megsemmisülést, abszolút Semmit, de mégis formátlan és nem teremtett.” (Langley 23.)

Ezzel kapcsolatban a kínai szakirodalomban otthonos a CH'i fogalomról érdemes a következőket tudni. „A CH'i biztosítja az örök boldogságban való részvétel *lehetőségét*, ami egyet jelent *az eredetben keresendő abszolút önbizalom leheletének érintésével.*” Az analitikus gazdaságpszichológia szempontjából különösen értékes ez a tézis, mert itt az énerő, az önszervezési képesség fontossága domborodik ki, ami nemcsak a boldogság egyedüli tartós forrása lehet, hanem egyben emberséges gazdálkodás- és vállalkozás-etika előfeltétele is. Legkésőbb itt, ezen a ponton válik világossá, hogy az energiát sugárzó emberi organizáció energiaáramlása nem csupán a szervezeten belüli áramlásokat foglalja magában, hanem a szervezeten kívül is hat. Alkalmazva ezt a libidinális energia áramlására, mondhatjuk, hogy a libidinális energia az ember és környezete közti kapocsként működik. A libidinális energia az emberi szervezeten kívül is, a libidinális energia tárgyai felé is hat, és a környezet impulzusokkal válaszol erre. A libidinális energia tárgyai mindazok a jelenségek, amelyek az embert körülveszik, és amely viszony *a legélesebben a nemek közti kölcsönös vonzalomban mutatkozik meg, de a környezet minden jelenségeihez való viszonyban is tetten érhető.* Például egy virágcsokor megpillantása is kölcsönhatásos: csupán a csokor észlelése – anélkül, hogy a jelenséget érzékelné az ember, anélkül, hogy a virág által kiváltott reakció az emberben tudatosodna – kiváltja a szóban forgó kölcsönhatást.

„Az ösboldogság megélése kreativitásban, spontaneitásban és életműalkotásban jut kifejezésre.” Az ember teremt, és teremtése teszi őt boldoggá. A kölcsönhatás itt is jól ki-domborodik. „Az energia azonban nem külső forrásra – a CH'i-re – támaszkodik, hanem

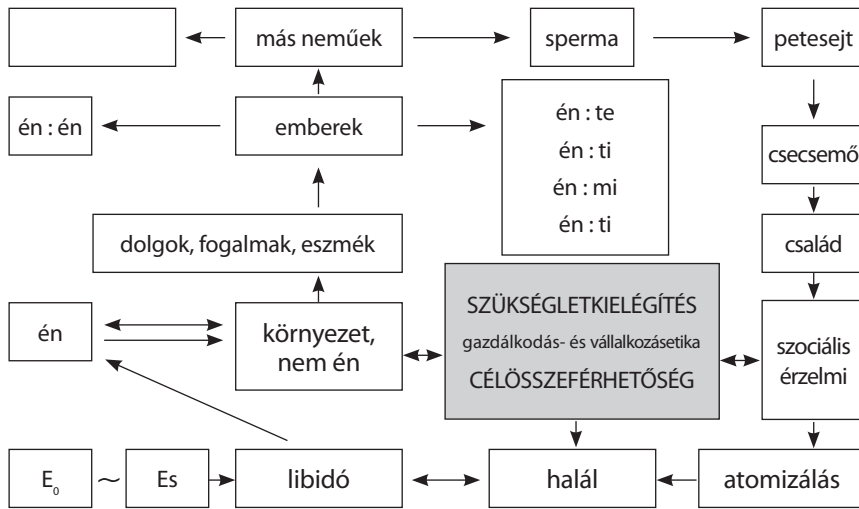
kizárólag a belsők ébresztésére, ami a *CH'i-vel való rokonsághélményén – kölcsönhatáson keresztül hat.*” „Amilyen mértékben az ember az ősenégiát – a CH^i -t – önmagában realizálni képes, annyiban rendelkezik magasabb energiaszinttel, mint a degenerált, kizárólag idegen energiára támaszkodó modern ember.” (Waldemar 16–17.)

Minket jelen esetben nemcsak az Es-en belüli energiaeltolódások lehetősége érdekel, hanem az energiaáramlások a tárgyak felé. Ha meggondoljuk, hogy az Es univerzális jelenség, amely a lét fenntartója, és amely az élet felé hajt, akkor világossá válik, hogy az Es nem csupán az agy struktúráiban van jelen. Az Es a semleges ősenegia (E_0) tulajdonsága, a komplexitás növekedésének forrása, ami organikusnak nevezett anyagban egy elhullatott magban is tetten érhető, amely talajra talál, és csírázni kezd. *Az Es a test minden porcikájában jelen van.* Ilyen értelemben szögezte le Freud, hogy a libidó és a halál azok a tényezők, amelyek a sejteket összetartják. (Freud XIII. 54.) Így nem lehet abban semmi különös, hogy egy egészséges ember ujjainak hegyéből sugárzó korona intenzitása csökken, ha kezét nyugtató és támogató szándékkal egy beteg testére helyezi. Az energiát nyilván a beteg teste vonja el. Az energiacsökkenést Kirlian-módszerrel követni lehet. Ez a jelenség egyben mutatja, hogy ugyan az Es energiamennyisége adott, hiányos jelenléte azonban *külső forrásokból feltölthető.* Ezen a tényen nyugszanak mindazok az elektromosság kihasználásán nyugvó kezelési módszerek, amelyeket ma az orvostudomány széles körben használ, ideértve természetesen a Waldemar-féle elektromos akupunktúrát és a Penzel által kifejlesztet akupunktúra-masszázszt. Ezekkel a módszerekkel, külső ráhatással, sebhelyek – forradások – okozta energiaáramlási zavarok enyhítését, illetve megszüntetését is el lehet érni. Hasonló a Biopton lámpával történő kezelés eredménye.

A libidinális energia áramlását Pusckin professzor a következő megállapítással támasztja alá: „Az ember mobil részecskékből álló egymásra vonatkoztatott szisztéma, amelyben a kölcsönösen egymásra ható és egységes struktúrát képező részecskék gravitációs teret képesek előhívni. Ez a tulajdonság összhangban van a relativitáselmélettel. Ezt a kölcsönhatásokon nyugvó szisztémát nemcsak a legfontosabb bioenergetikai egységgel, a kalóriával mérhetjük, hanem a gravitáció jelenségén keresztül is. Az utóbbi szisztémára érvényes az einsteini képlet: $E = m \times c^2$. Ebből a képletből következik az is, hogy az ember olyan *térhatást képes maga körül teremteni*, ami még erősebb, mint azok a tények, amelyeket ebben az elemzésben ismertettünk.” (Pusckin 1974, 20.)

A libidinális energia áramlása zárt szisztémát képez. A szisztéma nagysága, komplexitása lehet nagyobb vagy kisebb, vonatkozhat egy falevélre, egy fára, egy emberre vagy természetre – az életre. A természetre vonatkozólag a libidinális energia hasonló körfogást – áramlást – mutat, mint a víz körforgása. A libidinális energia *átszövi, célirányosan futtatja* az életet az élettelenről az életen át az élettelenig és így tovább. A libidinális energia elsődleges célja *az élet továbbadása, az, hogy a továbbadott élet folyamatosan tökéletesebbé fejlődjön, és tendenciáiban képessé váljon a befejezetlen teremtés befejezésére. A gazdálkodás- és vállalkozás-étika mércéje is csak ez a szempont lehet, annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a gazdálkodás- és vállalkozás-étika a libidinális energia áramlását milyen mértékben segíti elő, vagy milyen mértékben gátolja ezt.*

(A libidinális energia rendszere és a libidinálisenergia-áramlás leblokkolhatóságának szintjei) Leszögeztük, hogy a libidinális energia tárgyai rendszerbe foglalhatók, mert a libidinális energia *átszövi, célirányosan futtatja* az életet az élettelenről az életen át az élettelenig és így tovább. Ennek a folyamatnak a nyomon követése lehetővé teszi a libidinális energia rendszerének felvázolását. Az ábra ezt a rendszert kívánja bemutatni.

1. ábra. A libidinális energia tárgyainak rendszere. A libidinálisenergia-áramlás leblokkolhatóságának szintjei

Az első tényező, amely felé a libidinális energia áramlik, az én (primer narcizmus) és a környezet. *A környezet* dolgokból tevődik össze, amelyet fogalmak és eszmék öveznek. Úgy is mondhatnánk, hogy *a környezet a pszichoanalízis szempontjából a libidinális energia tárgyainak tárháza*. A környezet jelentősége az én kialakulását illetően abban keresendő, hogy a környezet a nem ént képviseli, amelynek viszonyában az én kialakulhat. Ez a viszonyítási alap azonban még kevés ahhoz, hogy az énkozmosz egészségesen ki tudjon fejlődni, mert hiányzik belőle a társadalmi elem, a te-hez, a ti-hez és a mi-hez való viszony.

A környezetben vannak jelen a dolgok, az anyagiak és ezek vetületei, a fogalmak és eszmék, amelyekhez az ember valamilyen módon viszonyul, és amelyeket a libidinális energia megszállhat, azaz a szakadatlan teremtési folyamatban a tökéletesedés irányába terel/het. A környezetben ott van az ember, a másik ember és a hozzá kötődő fogalmak, a te, a ti és a mi. A másokhoz való viszony minősége kifejezi a gazdálkodás- és vállalkozás-etika minőségét, azt, hogy a libidinális energia főleg az én felé áramlik, és ott többé-kevésbé leblokkol (én : én, másodlagos narcizmus vagy másodlagos pszichózis), vagy reflexión keresztül továbbáramlik (én : te; én : ti; én : mi; mi : ti). Csak egy továbbáramló libidóban van jelen az erő, amely a kollektív érdekek szolgálatát lehetővé teszi. Mindezek fölött áll *a biológiai végső cél* és egyben *a teremtés célja*, a más nemű lény bevonása a teremtés aktusába.

Normális esetben *a más neműek* libidinális vonzóereje ébreszti a szexualitást, és ebben a folyamatban a libidinális energia az *ondósejteket a petesejt felé tereli és fordítva*. A fogamzás utáni libidinális energia áramlása *a magzat és a csecsemő felé fordul*, és biztosítja a magával tehetetlen új élettről való szeretetteljes gondoskodást. A családot is a libidinális energia tartja össze, és benne a libidinális energia az, ami a gyermek szociális érzelmi védtetését biztosítja. *A család* szociális érzelmi védtetésének elvesztése, a családi kötelem szétzilálása társadalmi szinten a társadalom *atomizálásába* torkollik. A társadalom atomizálása a jövőkutatók egyik legnagyobb gondja. Bár a jövőkutatók nem pszichoana-

litikus megfontolások alapján beszélnek a társadalom atomizálásáról, nyilvánvaló, hogy a társadalom atomizálása diszjunktív (destruktív) társadalmi folyamatokat indít be és tart fenn, ami freudi terminológiával kifejezve a halálhajtóerő fokozott érvényesülését jelenti a libidinális energia teremtőjelleget kárára.

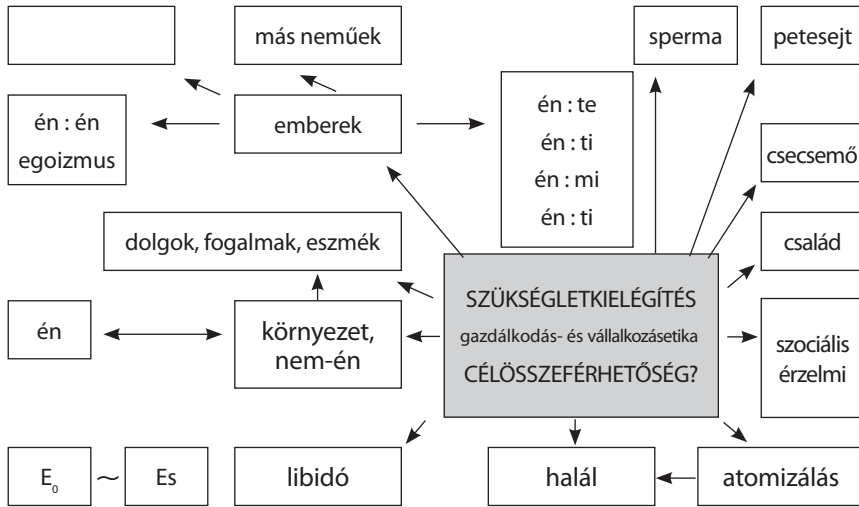
A gazdálkodás- és vállalkozásetika lényeges szerepet játszik a libidinálisenergia-áramlás megszakításában, leblokkolásában, amely a libidinálisenergia-áramlás rendszerének minden szintjét érinti. Ezt a következő fejezetben mutatjuk be.

(A libidinálisenergia-áramlás és a gazdálkodás- és vállalkozásetika szerepe) A felettes én szerepe a viselkedés korlátozása. A kultúra ezen a korlátozáson nyugszik. Ha nincs korlátozás, nincs kultúra. Ha nincs kultúra, akkor a libidinális energia áramlása előtt az *örömszerzés elve alapján* szabad az út, úgy, mint a vadonban. Míg azonban a vadonban az örömvél célösszeférhetőséghez, egyensúlyhoz vezet, addig az ember (behatárolt) értelmével – technikai eszközök kiötlésével és bevetésével – és (korlátozott) szabad akaratának érvényesítésével képes az örömszerzés elvével *gorombán visszaélni, és mind technikai vívmányait, mind szabad akaratát a társadalmi és gazdasági célösszeférhetetlenség szolgálatába állítani*. A pszichoanalitikus gazdaságpszichológia képes ezt a folyamatot követni és bemutatni, hogyan blokkolhatja le egy inkonzisztens kultúra gazdálkodás- és vállalkozásetikája a libidinális energia áramlását, amelynek következményeként a *diszjunktív (destruktív) társadalmi folyamatok felerősödnek*.

A történelemre a visszafogott libidinálisenergia-áramlás jellemző, amely a társadalmi és gazdasági célösszeférhetőséget szinte állandó jelleggel leblokkolta és leblokkolja. Korábbi társadalmi és gazdasági rendszerekben a libidinális energia áramlását az ideológiai felépítmény *elvben* nem zárta ki, mert a tradicionális normák *meghirdetése* a libidinális energia áramlásának szükségességét hangsúlyozta, akkor is, ha ennek megvalósítására aligha került kielégítően sor. Egy korlátlanul nevezett piacgazdaságban más a helyzet: a libidinális energia áramlása a gyakorlatban ugyan itt sem éri el a társadalmi és gazdasági célösszeférhetőséghez szükséges mértéket, de új, hogy *nem is érheti el, mert elvi – filozófiai, ideológiai – érvényesülése is kizárt*. A piaci mechanizmusok *önérdekűsége – a haszonelv – az, ami a libidinális energia szükségyszerű leblokkolását jelenti, ami lényeges kompromisszumot nem enged meg*. A neoliberais-monetáris filozófián nyugvó, modernnek nevezett kapitalizmus ellehetetlenít minden olyan tényezőt, ami reményt adhatna arra, hogy valamikor a libidinális energia leblokkolását fel lehet oldani.

Német László már a kezdet kezdetén felismerte, hogy „az angolszász jellegű kapitalizmusnak a bevezetése vagy visszahozása a magyarság részesedését a nemzeti vagyonban szinte órák alatt megcsappantaná.” (1989, 733.)

Aligha létezik ma olyan tényező, amit a libidinális energia leblokkolásával, ha csak elvben is, hathatósan szembe lehetne állítani. A vallás, a család, a hazaszeretet, a társadalmi kultúrasajátosságok *jelenősen* veszítettek értékükből anélkül, hogy más korlátozó tényezők érvénybe léptek volna, ha csak azt nem vesszük korlátozásnak, hogy kevesek kezén felgyülemlett vagyonokat és az ezek védelmére alakított társadalmi és gazdasági berendezkedést, a felépítményt – értsd a neoliberális államhatalmat – nem szabad, vagy legalábbis nem illik megkérdőjelezni. Végeredményben gazdálkodásból és vállalkozásból kiindulva a hivatalos – divatos – gazdálkodás- és vállalkozásetika beteponozási kísérletéről van szó, amely a libidinálisenergia-áramlást sorozatban és gorombán megszakítja. Nézzük meg ezt közelebbről!

2. ábra. A gazdálkodásból és vállalkozásból származó blokádok hatásköre, amelyen belül a libidinálisenergia-áramlás a jelenkorban ellehetetlenülni látszik

Az ábra a libidinálisenergia-áramlás rendszerét mutatja be, amelynek középpontjában a szükségletkielégítés és a szükségletkielégítést díjazás ellenében ellátó gazdálkodó szervezetek és ezeknek a libidóhoz való viszonya áll. A szükségletkielégítés lenne a gazdálkodás elsődleges feladata. Azzal, hogy a gazdálkodás a munkamegosztás jegyében fokozottan speciális feladatként vállalkozók kezébe került, a gazdálkodás elsődleges feladatát – a szükségletkielégítést díjazás ellenében – fokozatosan kiszorította a nyereségre való törekvés. Ma a részvénytársaságok – a multinacionális vállalatok – nyílt célja a részesedés mindenáron való növelése, úgy, hogy a menedzserek tevékenysége kényszerpályára szorul. Ez a libidóáramlás leblokkolásának fő oka. A blokkolás a libidinális energia tárgyainak rendszerében minden szinten tetten érhető. A tettenérés mozzanatai *távirati stílusban* a következők.

(A libidinálisenergia-áramlás blokádjá a környezet felé) Padlóra köpött vagy asztal alá ragasztott rágógumi, szemételés, grafiti, új Mercedes-buszok megrongálása, obszcén tartalommal telefirkált WC-falak, megrongált telefonfülkék és szobrok, gyári rozsdáövezetek, fajok és erdők irtása, levegő- és ivóvízszennyezés, az ózonréteg növekedése stb. A környezet ignorálása egyben az én individuális fejlődésének is útjában áll, mert a születés utáni első differenciálódási lehetőséget az én és a nem én között azzal gyengíti, hogy az én viszonyítási alapját – a környezetet és ennek jelentőségét – elértékteleníti.

(A libidinálisenergia-áramlás blokádjá az emberrel szemben) A vállalkozás- és gazdálkodásetika alapjainak, az én, a te, a ti és a mi közötti emberközi kapcsolatok gomba megsértése. Beállítódásváltozások: 1. Az ember értékét emberségessége adja; 2. de inkább a ruha teszi az embert; 3. kevésbé a ruha, inkább a pénze. Az ember kiiktatása 1. az értelmes munkafolyamatból (futószalag), 2. a munkafolyamatból (automatizálás) 3. Az emberiség nyolcvan százaléka felesleges, ennek kiiktatása háttérszervezetek programja alapján

folyamatban van. (Martin–Schumann 1998, 12.) 4. A magas képzettségű műszakiak és menedzserek utáni kereslet a tömeges felsőoktatási képzés eredményeként dramatikusan vissza fog esni. Ezek kiiktatása a társadalmi és gazdasági rend összeomlásának lehetőségét vetíti előre, ami az emberiség létét fenyegeti, (Vö.: Fromm 1994, Losonczy 1989; Forrester 1998; Kray 1993; Korten 1996; Martin–Schumann 1998; Lorenz 1997; King–Schneider 1995; Brown 1993; Gore 1993; Soros 1997, 1999; Kocsis 1997; Menyhay 1998, 2002, 2008) Kopátsy joggal szögezi le: „Arra a történelem egyértelműen példát adott, hogy a liberális gazdaságpolitikának a mindenkire, erősekre és gyengékre egyformán érvényes gazdasági játékszabályai csak az erőseknek kedveznek, a felzárkózni akarók számára járhatatlan utat jelentenek”. (Kopátsy 1995, 177.)

A társadalom összeomlásának lehetősége arra vezethető vissza, hogy a nomenklatúra érdekeinek védelmében a neoliberális-monetáris filozófia alternatívák kidolgozásának még időben nem enged teret.

(A libidinálisenergia-áramlás blokádjá a dolgok, fogalmak és eszmék szintjén és a fogalmak átfunkcionálása útján) Dolgok az egyre gyengülő én fokozott önképszükségletének szolgálatában. Presztízsjavak. Feltűnési viszketegséget szolgáló javak. További súlyos következményekkel járó átfunkcionálások: önidentifikáció : multinacionális identifikáció; szabadság : szabadosság; terrorizmus : szabadságharc; szabadságharc : terrorizmus; demokrácia : formális demokrácia; Szent István-ünnepnap : kenyér- és alkotmányünnep; Mikulás : télapó; karácsony : fenyőünnep és karácsonyparti; szociáldemokrácia : töké-érdek-képviselő; a nép érdekében : infláció, elbocsátások, egészségügyi megszorítások, kollektív célokat szolgáló vállalatok privatizálása, privát nyugdíjpénztárak dézsmálása stb.

(A libidinálisenergia-áramlás blokádjá a más neműek irányába) Homoszexualitás népszerűsítése filmek, divatbemutatók, városokat felforgató rendezvények és homoszexuális párok házasságkötésén keresztül. Szexuális hajtóerőt gerjesztő és kielégülést kínáló vállalkozások szaporodása. Szextelefonok. Politikusok homoszexuális hajlamukkal való manipulációja. Vallásos házassági tilalmak. Othaku-kompjuta-játék: Japánban honos pornográfus rajzfilm, amelynek kimenetelét a néző határozza meg stb.

(A libidinálisenergia-áramlás blokádjá a sperma és a petesejt között) Spermabankok, kölcsönanyák, mesterséges megtermékenyítés. Génmanipuláció. Babystyling. Vallásos házassági tilalmak, amelyek a homoszexualitás terjedésének kedveznek, stb.

(A libidinálisenergia-áramlás blokádjá az új étellel szemben) Fogamzásgátló szerek üzleti bevetése. Abortusz a nyomor vagy az elkötelezettség és kötelesség elkerülése érdekében. Gyermekkereskedelem. Csecsemőgyilkosságok. Gyermekpornográfia, gyermekprostitúció. Gyermekvállalástól való idegenkedés gazdasági okok miatt, stb.

(A libidinálisenergia-áramlás blokádjá a családdal szemben) A munkanélküliség réme és egyben a szociális érzelmi védettség, a társadalmi bizonyosság elvesztése. Anyagi gondok, sőt, megélhetési gondok mint a családi perpatvarok forrásai. Pénz utáni hajsza és időhiány. Érzelmi elszegényedés. Növekvő kiszolgáltatottság a munkahelyen és az ezzel járó frusztráció bevitale a családba. Informális partneri kapcsolatok előnybe helyezése a nagyobb a felelősséggel és több kötöttséggel és kötelességgel járó intézményesített családdal szemben stb.

(*A libidinálisenergia-áramlás blokádjá a szociális érzelmi védettséget illetően*) Az eddigiek együttes hatása elkerülhetetlenül magával hozza a szociális érzelmi védettség felbomlását, a társadalmi bizonyosság elvesztését és ennek minden következményét (éngyengeség, fokozott pozitív-önképszükséglet, alacsony frusztrációs tolerancia, magas agressziós készség).

(*Következmények*) A libidinális energia áramlásának leblokkolása végeredményben a piaci mechanizmusokban rejlő *kizárólagos haszonelv* alapján vezeti a társadalmat a szétziláltság állapotába, amely a társadalom *atomizálásához* vezet. Az emberek főleg saját érdekeiket nézik, a konjunktív (életet szolgáló) társadalmi folyamatok beindítása erősen csökken, ennek arányában a diszjunktív (szétziláló, destruktív) társadalmi folyamatok felerősödnek. Ez az út, freudi terminológiával, egyenesen a *halálhajtóerő fokozott érvényesüléséhez* vezet a libidó-áramlás kárára. Itt nem csupán teóriáról van szó. Emlékeztetők távirati stílusban: kábítószer-kereskedelem szedi az áldozatait. DDT megtalálható a sarkkörüi tengeri halakban is, az arzén a Békés megyei gyerekek hajában. A rablógazdálkodás során fellépett ivóvíz-szennyezettség komoly egészségi problémák okozója. Anglia az Északi-tengert szeméttárolójának tekinti. Az USA gazdasági okokra hivatkozva nem járult hozzá az egészséget károsító emisszió csökkentéséhez. Tyúkürülékből gyártott és márkásnak álcázott fékpofák halálos kimenetelű baleseteket okoznak. Metilalkoholból gyártott likőrök vakulásra vezetnek. Csernobili és a Japán atomkatasztrófa. Konzervgyárakká alakított hajók öblöket halásznak le. A lehalászott öblök lakói éheznek. Rablók lehalászták a Tisza-tót. Csodaszernek árult tablettáról kiderült, hogy aszpirin. Építkezésen nyereség céljából „megtakarított” cement az épület összeomlásához vezetett, és halálos áldozatokat követelt. Vasúti berendezések ellopása súlyos balesetet okozott. Pirospaprikát „téglaporral” dúsítottak, gesztenyepürét burgonyával. Márkásnak feltüntetett elektromos készülékek súlyos baleseteket okoztak – és tüzet. Hangulatjavító tablettaként diszkrétan árult Ecstasy tableta már egyszeri használat után károsítja az agyat stb.

A gazdálkodás- és vállalkozás-etika jelentősége úgy jelentkezik, hogy a gazdálkodás és vállalkozás etikátlansága a libidinálisenergia-áramlását a libidinális energia tárgyainak rendszerében minden szinten megszakíthatja, leblokkolhatja, és mint láttuk, gyakran leblokkolja.

Kevésbé Európával van a baj, hanem sokkal inkább a kritikátlanul átvett anglo-amerikai szabados kultúrával és az ennek alapján működő intézmények rendszerével, amely rendszer hajlamos a libidinálisenergia-áramlást *lépten-nyomon leblokkolni*.

IRODALOM

- Brown, Lester R. és mtsai: *A világ helyzete 1994. A Worldwatch Institute jelentése a fenntartható társadalomhoz vezető folyamatról*. Föld Napja Alapítvány kiadása, Budapest, 1995.
- Dubrow, A.: *Biogravitation. Materialien der Konferenz über Probleme der Psychotronic*. Prag, 1973.
- Forrester, Viviane: *Gazdasági horror*. Kossuth, Budapest, 1998.
- Freud, Sigmund: *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*. (1905) I. Die sexuellen Abirrungen. In: GW. Imago, Band V. (1904–1905) (33–72.) 33.
- Freud, Sigmund: *Die „kulturelle” Sexualmoral und die moderne Nervosität*. (1908) In: GW. Imago, Band VII. (1906–1909) (143–170.)
- Freud, Sigmund: *Das Ich und das Es*. (1923) In: GW. Imago, Band XIII. (1920–1924) (235–290.)
- Freud, Sigmund: *Das Unbehagen in der Kultur*. (1930) In: GW. Imago, Band XIV. (1925–1931) (419–506.)
- Freud, Sigmund: *Jenseits des Lustprinzips*. (1920) In: GW. Imago, Band XIII. (1920–1924) (1–70.)
- Freud, Sigmund: *Massenpsychologie und Ich-Analyse*. (1920) In: GW. Imago, Band XIII. (1920–1924) (71–162.)
- Freud, Sigmund: *Die Zerlegung der psychischen Persönlichkeit*. (1933) In: GW. Imago, Band XV. (62–118.)

- Fromm, Erich: *Birtokolni vagy létezni? Egy új társadalom alapvetései*. Akadémiai, Budapest, 1994.
- Gore, Al: *Mérleg a Föld. Ökológia és az emberi lélek*. Föld Napja Alapítvány, Budapest, 1993.
- Jung, C. G.: Wandlungen und Symbole der Libido. In *Jahrbuch der psychoanalytischen Forschung*. 1911–1912.
- King, Alexander – Schneider, Bertrand: *Az első globális forradalom. A Római Klub Tanácsának beszámolója. Világunk húsz évvel a „Növekedés korlátai” megjelenése után*. Domián Péter kiadásában, Staiquim Kiadó, 1995.
- Kocsis Tamás: A nemzetek nyomorúsága. E nyomorúság természetének és okainak vizsgálata. *Valóság*, 1997/6.
- Kopátsy Sándor: *Van kiút!* Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1995.
- Korten, David C.: *Tőkés társaságok világuralma*. (szerkesztő: Kindler József) Kapu Kiadó, Budapest, 1996.
- Kovács Attila: *Alkalmazott rendszermélet és informatika*. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron, 2000.
- Kray István: *Rendszerváltás bekötött szemmel. Földindulás a világpolitikában*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1993.
- Langley, Mirtle: *Das Buch der Religionen*. Brockhaus Wuppertal – Brunnen, Basel. É. n.
- Landau, L. – Lifschiz, E.: *Theorie des Feldes*. Moskau, 1967.
- Lorenz, Konrad: *Ember voltunk hanyatlása*. Cartafilus Kiadó, Budapest, 1997.
- Losonczi Ágnes: *Ártó-védő társadalom*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1989.
- Martin, Hans-Peter – Schumann, Harald: *Die Globalisierungsfalle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand*. Reinbek bei Hamburg, 1997. Magyar kiadás: *A globalizáció csapdája. Támadás a demokrácia és a jólét ellen*. Perfekt Kiadó, Budapest, 1998.
- Menyhay Imre: *Homo oeconomicus és a befejezetlen teremtés. Az analitikus gazdaságpszichológia alapvetése és alkalmazása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- Menyhay Imre: *Adalékok Káin „esti meséjéhez”*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- Menyhay Imre: *Gazdálkodás, vállalkozás, etika. Társadalomelméleti gazdaságpszichológia alapvetése és alkalmazása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- Menyhay Imre: Neoliberalizmus és a dzsungel törvényei, 1. rész. *Valóság*, 2008/6.
- Németh László: *Második szárszói beszéd* (1943). In: *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989 (725–738.)
- Parsons, Talcott: *Einige Grundzüge der allgemeinen Theorie des Handelns*. In: Hartmann, Heinz (szerkesztő): *Moderne Amerikanische Soziologie*. Hrsg. Stuttgart, 1967, (153–172.) 157. Vö.: Menyhay, Emmerich: *Pädagogische Innovation im Lichte der allgemeinen Theorie des Handelns von Talcott Parsons*. In: Menyhay, Emmerich: *Kreativ-innovatives Denken und pädagogische Einsichten, az Aspekte pädagogischer Innovation* című tudományos sorozat 16. kötete. Frankfurt am Main – Bern — New York — Paris, 1990. 119–122. Vö.: Bidlingmaier, Johannes: *Zielkonflikte und Zielkompromisse im unternehmerischen Entscheidungsprozeß*. Studienreihe Betrieb und Markt. XI. kötet. Wiesbaden, 1968, 64.: „Egy vállalat szociálökonomiai szisztémájában két vagy több funkcióhordozó azzal a várakozással lép együttesen fel, hogy az egyes funkcióhordozók célkompromisszumos összefogásán keresztül céljaik jobban realizálhatók, mintha egyedül lépnének fel.” Vö.: Szretykó György: A politikai kultúra szerepe az érdekegyeztetésben. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1992/3. 32–42.
- Puschkin, Weniainin: *Psychologische Möglichkeiten des Menschen*. Moskau, 1972.
- Puschkin, Weniainin: *Erzeugen Menschen Gravitationsfelder? Exakt. Informationen aus Wissenschaft und Technik in der Sowjetunion*. 7/1974.
- Soros György: *A kapitalista fenyegetés*. Magyar Hírlap, Gazetta, Lidové Noviny és SME közös havi melléklete. 1997. január 25.
- Soros György: *A globális kapitalizmus válsága. Veszélyben a nyílt társadalom*. Scolar Kiadó, Budapest, 1999.
- Waldemar Charles: *Grosser Akupunktur Bildatlas mit besonderer Behandlungstechnik für die Elektroakupunktur Mehrfachsendensystem Waldemar*. London—München—Zürich. 14. Auflage, é. n.

A FIVÉSZ másfél évtizede

Fiatal szociológusok műhelye a Faludi Ferenc Akadémián¹

„A FIVÉSZ-t mintegy 20-25 fiatal értelmiségi, elsősorban szociológusok alkotják, akik 1999 óta havi rendszerességgel találkoznak, és közösen dolgoznak fel témákat, mindenekelőtt a vallásosság, az értékrendi különbözőségek tárgyában. Mindez tanulmányi hétvégékkel egészül ki, melyeken meghívott előadók gazdagítják a programot. Fontos megismerni, mi vezérli a fiatal nemzedékek közéleti és politikai aktivitását, hogyan lehet őket minél tevékenyebb szerepvállalásra ösztönözni, hiszen e nélkül sem közösségről, sem demokráciáról nem beszélhetünk.” – olvasható a Faludi Ferenc Akadémia honlapján a FIVÉSZ-ről, azaz a Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Köréről.

A lassan másfél évtizede működő műhely sokáig a vallásosság és az értékek iránt érdeklődő fiatal hallgatók és kutatók egyetlen, meghatározó fóruma volt, egy olyan műhely, amely sokak pályafutására volt hatással.

Tanulmányunkban a FIVÉSZ találkozóinak részletesebb bemutatására vállalkozunk. A FIVÉSZ rendezvényeinek, előadóinak, a feldolgozott témáknak az ismertetése révén szeretnénk rávilágítani az itt zajló munkára, érzékeltetni, megragadni ennek a műhelynek a jelentőségét. Az itt közölt tények, adatok forrása részben a Faludi Ferenc Akadémia és Gereben Ferenc FIVÉSZ-re vonatkozó adatbázisa², részben – mivel a FIVÉSZ alakulásától kezdve figyelemmel kísérhettük az eseményeket – saját személyes élményeink.

(Az alakulás körülményei) A FIVÉSZ alakuló ülése 1999. február 25-én volt. Létrejöttének kezdeményezője Szigeti Szabolcs, aki ekkor civilként dolgozott az újraindult magyarországi jezsuita rendtartományban. Az ő ötlete volt, hogy a rend támogatásával, a Faludi Ferenc Akadémia égisze alatt jöjjön létre egy olyan műhely, amely lehetőséget ad a vallással tudományosan foglalkozó, vagy ez iránt érdeklődő fiatal szociológusok számára a rendszeres találkozásra, eszmecserére. A Faludi Akadémián már nem volt ismeretlen ez a forma, hiszen 1996 óta működött hasonló koncepció alapján sikeresen az ún. EU-műhely.

Szigeti Szabolcs javaslata volt az is, hogy legyen egy idősebb, tapasztaltabb vezetője a csoportnak, valamint egy fiatalabb „titkára”, aki a szervező munkában segíti. Idősebb, tapasztaltabb vezetőnek Gereben Ferencet választották, aki akkoriban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem bölcsészkarán (PPKE-BTK) kívül a jezsuiták Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézetében is dolgozott, és örömmel mondott igent a felkérésre. A titkár pedig Rosta Gergely lett, akit Szabolcs még az 1990-es évek elején, a Közgazdaságtudományi Egyetem katolikus csoportjában ismert meg. Az ismert jezsuita vallásszociológus, András Imre, a Kerkai Intézet alapítója is támogatta az ötletet, jelen volt a FIVÉSZ megszületésénél, és többször részt vett a Sodrás utcai alkalmakon.

A FIVÉSZ alapító tagjai, azaz akik az első alkalmakon részt vettek, alapvetően két körből rekrutálódtak. Az egyik a valamilyen vallási témából akkoriban doktoráló fiatal szociológusok csoportja³, a másik kör pedig a Gereben Ferenc és Bögre Zsuzsa által a PPKE-n tanított felsőbb éves szociológus hallgatók köre⁴. Akkoriban kisebb létszámú évfolyamokon folyt még a szociológia oktatása

Piliscsabán, de a következő években, a Pázmány szociológia szak fokozatos kiépülésével párhuzamosan a pázmányos hallgatók is egyre nagyobb teret kaptak a FIVÉSZ-ben.

(Találkozások száma, típusa) Az alakuló üléstől 2012 decemberéig eltelt közel tizennégy év alatt összesen 140 FIVÉSZ-hez köthető találkozóra került sor. Ebből 103 szokásos hétfői alkalom volt, ahol rendszerint egy-egy témát jártak körül az előadó(k) segítségével. A helyszín kezdetben a jezsuiták Sodrás utcai rendháza volt, 2003-tól pedig a Horánszky utca, a mai Párbeszéd Háza lett.

A *rendszeres alkalmak* formátuma a kezdetektől fogva alig változott. Havonta valamelyik hétfőn egy, általában 50-60 perces, vagy esetenként kettő (nagy ritkán három) rövidebb előadás hangzik el, amely témájában többé-kevésbé kapcsolódik a FIVÉSZ célkitűzéseire. A vallás mint téma nem kritérium, de – mint azt később adatok által alátámasztva is látni fogjuk – az előadások jelentős részénél szerepet kapott. Ugyanakkor a kör nevében az értékszociológia azt is kifejezi, hogy a FIVÉSZ eleve mindig is egy, a vallásnál jóval tágabb témaspektrumot célzott meg⁵. A FIVÉSZ-es alkalmak általában kb. 2 óra hosszan tartanak, ebből az előadás időtartama kb. 40 perc, de legfeljebb 1 óra, a többi időt pedig a megvitatás teszi ki. Tehát egy hagyományos konferenciaelőadás szokásos 20 percénél bővebben lehet kifejtetni a mondanót, a vitáról nem is beszélve.

Az előadók egyfelől a FIVÉSZ tagjai körül kerülnek ki, akik ezáltal vitába bocsáthatják azt az anyagot, amin aktuálisan dolgoznak, vagy dolgoztak. Ily módon a FIVÉSZ egy támogató, inspiráló szakmai közeget ad tagjainak. Másfelől gyakran előfordul az is, hogy egy-egy témát annak kiemelkedő hazai képviselőjével vitatnak meg, így a FIVÉSZ lehetőséget ad arra is, hogy a tagok az adott területen kibővíthessék tudásukat, új perspektívákat kaphassanak.

A FIVÉSZ-tagok előadásainak nagyobb része valamilyen konkrét projekthez kapcsolódik. Ezek tipikusan: szakdolgozat, doktori disszertáció, OTDK-dolgozat, illetve a Kerkai Intézetben folyamatban lévő valamilyen konkrét kutatás. Előfordul az eredmények „utólagos” ismertetése, azaz egy már kész dolgozat bemutatása (többnyire szakdolgozatok esetében), de legalább ilyen gyakori az épp készülő munkák bemutatása, azaz ahol a műhelyvita tanácsokat nyújthat a továbblépéshez. Főként az OTDK-dolgozatok esetében beszélhetünk erről, ahol a FIVÉSZ az országos megmérettetésre készülő pázmányos hallgatók „gyakorló terepe” lett, de többször sor került készülő disszertációk megvitatására is.

A *félév- és évzáró alkalmak* egy speciális, testközelibb találkozást jelentenek, melyekben nagyobb hangsúlyt kap a közösségiség. Kezdetben ezek az alkalmak is a rendszeres hétfői találkozások színhelyén, a Sodrás utcában voltak. Később a decemberi félévzáró alkalmak („előkarácsonyok”) többnyire Gereben Ferenc lakásán, az évzáró alkalmak pedig Nagymaroson (Gereben Ferencék nyaralójában, 2001–2009), majd Érden (Török Balázséknál, 2010–2011) zajlottak. Már a helyszín is személyesebbé teszi ezeket a találkozókat. Ezeken az alkalmakon is lehetnek előadások, de azok mellett gyakoriak a tagok élménybeszámolói külföldi ösztöndíjakról, utazásokról. Ezek az alkalmak nem kevésbé fontosak a szokásos hétfői alkalmaknál, mert látókört szélesítenek, kultúrát formálnak, közösséget építenek. Az évek során összesen 26 ilyen találkozóra került sor.

A találkozók harmadik típusát a 2000 és 2006 között szervezett öt *tanulmányi hétvége* jelentette, amelyeknek a dobogókői Manréza, és Tihanyban a bencés apát-ság vendégháza adott helyet. Ezeken a hétvégéken jellemzően egy adott témakör köré fűzve kerültek meghívásra az előadók, akik többsége nem FIVÉSZ-tag, ha-

nem a szakterület elismert tudósa volt. A szakmai elmélyülésen túl ezek a hétfégi programok is elősegítették a FIVÉSZ valódi közösséggé formálódását.

Az idők folyamán *három konferenciát* is rendezett a Faludi Akadémia a FIVÉSZ-hez kapcsolódóan: 2002-ben Ifjúság és vallásosság, ifjúsági értékrend; 2006-ban Vallásosság és kultúra; 2009-ben Az Európai Értékrendvizsgálat eredményei témakörben. Ezekon kívül a FIVÉSZ-tagok számára egy „próba-konferenciát” (szárnypróbálgatásra lehetőséget adó belső konferenciát) is szerveztek 2000 márciusában Dobogókőn, ahol a Kerkai Intézet ökumené-kutatásáról, a szerzetesség-vizsgálatokról és a megtérés-történetekről volt szó.

A FIVÉSZ-alkalmak típusait az alábbi táblázatban foglaltuk össze. A hétfői műhelyek kezdetben tanulmányi hétfvégekkel, manapság inkább tanulmányi napokkal egészülnek ki, amelyek egy más jellegű találkozásra adnak lehetőséget. Az évek során megrendezésre kerülő konferenciák lehetőséget nyújtottak a FIVÉSZ tagjainak egy szélesebb plénum előtt való bemutatkozásra és a szakma kiválóságaival való találkozásra.

1. táblázat: A FIVÉSZ-találkozók típusai (1999. február – 2012. december)

Találkozó típusa	Találkozók száma	
Szokásos műhely (hétfői alkalom)	103	(73,6%)
(Fél)évvizáró/évvadnyitó alkalom / tanulmányi nap	26	(18,6%)
Tanulmányi hétfvége	5	(3,6%)
Konferencia	4	(2,8%)
Előadások a PPKE-n	2	(1,4%)
Összesen	140	(100%)

(*Szakterületek és témák*) A Faludi Akadémia és Gereben Ferenc FIVÉSZ-ről szóló adatbázisában összesen 133 tudományos előadás szerepel konkrét előadóval és címmel és témával. (Tehát jelen esetben nem foglalkozunk a külföldi élménybeszámolókkal.) Ezek az előadások nagy többségükben a rendezett hétfői alkalmakkor hangzottak el. A vizsgálatunk nem teljes körű, mert az adatbázisban nem szerepel a konferenciákon és a szakmai hétfvégeken elhangzott előadások egy részének konkrét témája (csak a rendezvény átfogó témaköre), de talán így is képet alkothatunk arról, milyen szakterületek, témakörök köré szerveződtek a FIVÉSZ-alkalmak.

Az előadások közül voltak, amelyek egyszerre több *tudományágot, szakterületet* érintettek (lásd a 2. táblázatot). A tudományágak közül a szociológia dominál, az előadások nagy része (83%-a) sorolható ide. A szociológián kívül még a történettudomány súlya számottevő, az előadások egytizede ehhez a tudományághoz (is) tartozik⁶. A többi tudományág jelenléte, bár számban elenyésző, színesítette a programot, ilyenek a pszichológiai, hittudományi vagy vallásföldrajzi előadások.

A szociológián belül a vallásszociológiai tárgyú előadások voltak túlsúlyban, de jelentős súlyt kapott még ezen kívül az ifjúságszociológia (nem véletlen volt a korábban említett félreértés a FIVÉSZ nevével kapcsolatban), a művelődésszociológia és oktatáskutatás, a társadalmi rétegek vizsgálata és az értéksszociológia is.

2. táblázat: Az elhangzott előadások tudományágak és szakterületek szerinti besorolásban

Tudományág	Szakterület	Előadások száma
Szociológia (111)	Vallásszociológia	56
	Művelődésszociológia, oktatáskutatás	22
	Ifjúságszociológia	21
	Társadalmi rétegek (kisebbségek)	17
	Értékszociológia	16
	Politikai szociológia	10
	Kutatásmódszertan	7
	Egyéb	12
Történettudomány (13)		13
Pszichológia (7)		7
Hittudomány (1)		1
Vallásföldrajz (1)		1

Ha az egyes előadásokhoz tematikájuk alapján kulcsszavakat rendelünk, láthatjuk, mely területek milyen súllyal jelentek meg az idők folyamán. Így még jobban láthatóvá válik a feldolgozott *témák* sokszínűsége (lásd a harmadik táblázatot).

3. táblázat: A FIVÉSZ-előadások témái

Téma	Előfordulás gyakorisága
Vallásosság	50
Társadalmi csoportok, közösségek (ebből: kisebbségek)	35 (12)
Ifjúság	25
Egyházak, felekezetek	20
Értékek, attitűdök	19
Kultúra	18
Történelmi események, időszakok	16
Életút, karrier	15
Politika, közélet	12
Oktatás	12
Identitás	11
Életmód, egészség	9
Társadalmi integráció	8
Társadalmi helyzet	5
Globalizáció	2
Generációk	2

Megvizsgálva a témák gyakorisági sorrendjét, látható, hogy a vallásossággal kapcsolatos, ahhoz köthető kérdések igen nagy súllyal szerepelnek a többi kérdéskörhöz képest, ami egy vallásszociológiát előtérbe helyező műhelynél nem meglepő. A szakterületek sorrendje ugyanígy előre vetíti az ifjúság, az értékek és attitűdök, a kultúra és oktatás témaköreinek fontosságát. Ugyanakkor a témákat áttekintve az is látható, hogy a FIVÉSZ-ben hangsúlyos

a közösségiség és közéletiség, hiszen gyakran megjelennek a különböző társadalmi csoportokhoz, a történelmi múlthoz, a politikához, közélethez és az identitáshoz kapcsolódó kérdések⁷. Itt az adatok szintjén is kimutatható, hogy a FIVÉSZ közösségében valóban nem csupán információk cserélnek gazdát: egy kultúra, szemléletmód épül. Itt válik érthetővé a bevezetőben idézett ismertető második része: „Fontos megismerni, mi vezérli a fiatal nemzedékek közéleti és politikai aktivitását, hogyan lehet őket minél tevékenyebb szerepvállalásra ösztönözni, hiszen e nélkül sem közösségről, sem demokráciáról nem beszélhetünk.”

Az említett kultúra és szemléletmód részben informálódást jelent, tájékozottságot a társadalmi kérdésekben, részben pedig egy olyan kultúrát, amely konkrétan megmutatkozik az egyes alkalmakon, s fokozatosan a tagok sajátjává válik. Megítélésünk szerint egészen egyedülálló a légkör: a másik véleménye iránt való élénk érdeklődés és tolerancia, fejlett vitakultúra jellemzi a találkozókat. Ennek a légkörnek pedig van egy letéteményese, ennek a kultúrának egy hiteles képviselője, Gereben Ferenc, aki vérbeli tanárként vezeti ezt a kört, szívén viseli a tagok fejlődését és az életútját is.

Újra szeretnénk hangsúlyozni, hogy a FIVÉSZ támogató közösségként is működik. Ez a támogatás egyfelől szakmai jellegű, és részben azáltal érvényesül, hogy a tagok megosztják egymással a munkáikat, részben pedig azáltal, hogy egy-egy terület kiváló hazai képviselőjével dolgoznak fel egy-egy témát. Másfelől a FIVÉSZ közösségi kultúrája révén erősíti a hivatástudatot és a szakmai identitást. Ebben fontos szerepet kapnak azok az alkalmak is, amikor az egyes tagok különböző (jellemzően külföldi ösztöndíjasként átélt) élményeiket osztják meg egymással. Itt említjük meg a műhelyvezetőnek a tagság „intergenerációs” jellegére való törekvését (ami a meghívólevelekben is visszatérően megjelent), vagyis annak szorgalmazását, hogy a még tanuló fiatalok mellett képviselve legyen a frissdiplomások és a doktoranduszok, sőt a doktorok rétege is. Ez bátoríthatta a legfiatalabbakat szakmai jövőképük formálásában, és elősegíthette a különböző életvilágú csoportok tapasztalatcseréjét, szolidaritásuk erősítését.

(Az előadókról) A nyilvántartásokból és jegyzetekből kiolvashatóan 125 fő adott elő az évek során a FIVÉSZ-ben, beleértve a konferenciákat és tanulmányi hétfvégeket is. Ez ennél jóval több előadást jelent, mert az előadók egy jó része nem csak egyszer szerepelt az alapítás óta eltelt csaknem tizennégy év alatt.

Az előadók valamivel több mint fele, 68 fő FIVÉSZ-tagnak is tekinthető. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy nehéz megmondani, mennyire pontos ez az adat, mivel nincs formális tagsága a körnek. Így azokat tekintettük tagnak, akik legalább egy időszakban rendszeresen eljártak az alkalmakra. A nem FIVÉSZ-es előadók jó része nem a hagyományos hétfői alkalmakon szerepelt, hanem a konferenciákon, tanulmányi hétfvégeken, de előbbire is volt számos példa.

Az előadók majdnem pontosan fele, 65 fő (52%) tudományos fokozattal rendelkező vagy doktorandusz volt. Ebből 22 doktor, 30 doktorandusz, 13 fő pedig FIVÉSZ-tagként doktorált az idők folyamán. Ezek az adatok is alátámasztják, hogy a FIVÉSZ egyik fő feladata fórumot nyújtani a tudományos pályájuk kezdetén álló fiatalok számára.

A külső szemlélő számára néha úgy tűnhet, mintha a FIVÉSZ tulajdonképpen a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológia Intézetének egy, a jezsuitákhoz kihelyezett műhelye volna. Ez természetesen nem igaz, hiszen a programok mindenki számára nyitottak, és a Faludi Akadémia, illetve a Párbeszéd Háza rendszeresen meg is hirdeti az alkalmakat. Ugyanakkor a témaválasztásból fakadóan, valamint a vezetők személye révén valóban úgy alakult, hogy a FIVÉSZ „törzsgárdájának” jó része a Pázmányról jött. Gereben Ferenc tanár úr a kezdetektől fogva a szívén viseli, hogy az általa érdeklődőnek tartott hallgatókat személyesen is megszólítsa, elhívja a hétfői alkalmakra. Ebben szerepet játszik az is, hogy idővel

kimondott célja lett a körnek a tehetséggondozás elősegítése is azáltal, hogy az Országos Tudományos Diákköri Konferenciára, azaz az OTDK-ra készülő pázmányos szociológus hallgatók – függetlenül attól, hogy témájuk mennyire illeszkedik a FIVÉSZ profiljába – lehetőséget kapnak arra, hogy leendő előadásukat ebben a körben is bemutathassák.

A 125 előadó közül 70-en (56%) pázmányos diákok voltak, 21-en pedig oktatói a PPKE Szociológia Intézetének, míg 43-an (34%) sem hallgatóként, sem oktatóként – tudomásunk szerint – nem álltak kapcsolatban a PPKE-vel. A három szám összege meghaladja a 125-öt, ami annak tulajdonítható, hogy a FIVÉSZ-ben megfordult PPKE-s oktatók egy része (9-en) korábban hallgatója is volt az egyetemnek, s ők többnyire mindkét minőségükben megfordultak a FIVÉSZ-ben.

Mint már említettük, a FIVÉSZ köreiben gyakran adtak elő egy-egy szakterület kiváló képviselői is. Ezek közül az alkalmak közül is kiemelkednek a „Nagy öregek program” találkozóin, ahol a FIVÉSZ tagjai olyan szaktekintélyekkel ismerkedhettek meg, hallgathatták előadásukat, vagy beszélgethettek pályafutásukról és munkásságukról, akik egymással valószínűleg nem mindenben értettek volna egyet, de szakterületüknek vitathatatlanul értékes és színes egyéniségei (voltak). Tekintsünk bele alfabetikus névsorukba: Falussy Béla, Gábor Kálmán, Jelenits István, Kamarás István, Kapitány Ágnes és Gábor, Kopp Mária, Kósa László, Kovács István (történész, polonista), Kozma Tamás, Nagy Attila (olvasáskutató), Nagy J. Endre, Nemeshegyi Péter, valamint több alkalommal is: Tomka Miklós.

(A résztvevők számáról) A normál hétfői alkalmakon átlagosan 15, a félélvzáró/évvzáró tanulmányi napokon 16, a szakmai hétvégéken 18 fő vett részt. Tehát általában egy 10-20 fős társaság vesz részt egy-egy alkalmon. Ez a létszám, miként a honlapon is szerepel, egy adott időszakban egy nagyobb körből, körülbelül 20-25 főből verbuválódik.

Az évek folyamán a résztvevők köre fokozatosan átalakult, voltak, akik jöttek, mások élethelyzetüknél fogva kevesebbszer jutottak el, elmaradtak. Így a FIVÉSZ köre folyamatosan bővül. *Becslésünk szerint ma 100-120 főre tehető azok száma, akik valaha megfordultak a FIVÉSZ rendszeres alkalmain, ebből kb. 70-80 fő, akik egy-egy időszakban rendszeresen jártak, így „FIVÉSZ-esnek” tekinthetők.*

A FIVÉSZ-hez köthető konferenciákon 50-80 fő vett részt, átlagosan 63 fő⁸.

(A FIVÉSZ hatásáról) A fenti adatokkal számszerűen kívántuk alátámasztani, hogy a FIVÉSZ egy változó összetételű, de hasonló érdeklődésű szakmai kör számára lassan 15 éve egy fontos szakmai fórum. Ugyanakkor a számok önmagukban kevesek ahhoz, hogy megítélhessük a FIVÉSZ hatását. A tagok szakmai elkötelezettségét és mindazt számításba véve, amit magukkal visznek, a felsorolt számokon mindenképp túlmutató jelentőségű műhelyről van szó. Akik akár csak egy ideig is rendszeresen jártak, azok számára ez a műhely mindenképp szemléletet, tudást, és általában: életet formáló tényező.

Ha a FIVÉSZ hatását vizsgáljuk, meg kell említenünk még azokat a tanulmányköteteket, amelyek a FIVÉSZ-hez köthetők valamilyen formában.

Három kifejezetten FIVÉSZ-es kötet a Faludi Ferenc Akadémia gondozásában jelent meg: *Ifjúság – Értékrend – Vallás* – szerk.: Rosta Gergely (2003); *Vallásosság és kultúra* – szerk.: Gereben Ferenc (2009); a közelmúltban pedig: *„Fogom a kezét és együtt emelkedünk!” Tanulmányok és interjúk a romaintegrációról* – szerk.: Gereben Ferenc és Lukács Ágnes (2013). Ezenek kívül két olyan kötetet kell megemlítenünk, amelyek több FIVÉSZ-tag közreműködésével jöttek létre: a Gereben Ferenc 65. születésnapja alkalmából, a PPKE gondozásában megjelent tanulmánykötetet (*Ami rejtve van s ami látható* – szerk.: Császár Melinda és Rosta Gergely (2008)), és a jezsuiták által az Európai

Értékrend Vizsgálatról kiadott kötetet (*Mit értékelnek a magyarok?* – szerk.: Rosta Gergely és Tomka Miklós (2010)).

Ezekon felül – a Faludi Ferenc Akadémia honlapja szerint – mintegy 60 olyan folyóiratcikkről, illetve kötetben megjelent tanulmányról tudunk, amelyek az utóbbi öt-hat évben FIVÉSZ-en elhangzott előadások nyomán születtek. (Ezek jelentős részét Gereben tanár úr juttatta el egy-egy FIVÉSZ-es előadástól a nyomtatásban történő megjelenésig.) A lista megtekinthető ezen tanulmány függelékében.

A hatás esetében ugyanakkor nem csak a FIVÉSZ-re vonatkozóan tehetjük fel a kérdést, hanem annak vezetőjére, Gereben Ferencre nézve is. Nélküle szinte biztosan nem lett volna a FIVÉSZ az, ami lett. – Azokban az időszakokban is, amikor egy-egy előadás csak néhány hallgatót vonzott, az átmeneti csüggedés óráit sikerült végül legyőznie. Lankadatlan kitartása, önzetlen odaadása, a tagok iránti figyelme és segítőkészsége révén nem csupán egy tudományos műhelyt hozott létre, hanem egyedülálló szakmai közösséget alkotott.

A FIVÉSZ korszakváltás előtt áll. 2012 decemberében, a félévzáró alkalmon Gereben Ferenc – betöltvén 70. életévét – átadta a műhely vezetését ifjú kollégájának, Papszt Miklós szociológusnak. Nagyon fog hiányozni, de reméljük, vendégként, előadóként még viszontlátjuk. Ahogyan azt is reméljük, hogy a FIVÉSZ által teremtett maradandó értékek követendő példaként állnak a jövő FIVÉSZ-esei előtt is.

FÜGGELÉK

A FIVÉSZ-es előadások 2006 után⁹ megjelent publikációi (a társszerzős¹⁰ közleményekkel együtt)

- BABOS JÁNOS (2009) A zágrábi magyarok nemzeti és vallási azonosságadata. In: *Vallásosság és kultúra*. A Fialat Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete. (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 141–172.
- BARTAL ANNA MÁRIA – SARÓDY ZITA (2010) Körtkép – Az önkéntesség helyzete és szerepe az Európai Unió egyes tagállamaiban az önkéntes-motivációs kutatások tükrében. *Civil Szemle*, 2. sz. 22–41.
- BARTL ÁGNES (2010) Sikeres cigányok vizsgálata Esztergomban és térségében *Embertárs*, (8. évf.) 3. sz. 273–289.
- BARTL ÁGNES (2011) Sikeres cigányok Esztergomban és térségében. In: *Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. (Szerk.: Bárdi Nándor és Tóth Ágnes) Budapest, Argumentum Kiadó, 95–114.
- BODACZ-NAGY ZSUZSA (2009) Identitásváltozás és megtérés a Jehova tanúinál Erdélyben. *Valóság*, (52.évf.) 9. sz. 88–101.
- BÓNÉ VERONIKA (2009): A „Regnum Marianum” katolikus (felnőtt) közösség vallási, nemzeti és kulturális identitása. In: *Vallásosság és kultúra*. A Fialat Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete. (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 97–120.
- BOZSONYI KÁROLY – DARÓCZI GERGELY (2010) A normaszegéssel kapcsolatos állítások polarizációja, homogenitása és azok időbeli dinamikája. In: *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. (Szerk.: Rosta Gergely, Tomka Miklós) Bp., Ocipe Magyarország, Faludi Ferenc Akadémia, 377–400.
- BÖGRE ZSUZSANNA (2007) Szempontok a megtérés és az identitás viszonyának tanulmányozásához. (Esettanulmány a Hit Gyülekezetének tagjai körében készült élettörténetek alapján.) In: *Úton... Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. (Szerk.: Hegedüs Rita, Révay Edit) Szeged, Szegedi Tudományegyetem BTK Vallástudományi Tanszék, 221–234.
- BÖGRE ZSUZSANNA (2009) „Ruhát cseréltek, de szívet nem...” Szerzetesnők identitása 1950 előtt és

- után. In: Vallásosság és kultúra. A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete. (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 321–336.
- CSANÁDY MÁRTON – KMETTY ZOLTÁN – KUCSERA TAMÁS GERGELY – SZEMÉLYI LÁSZLÓ – TARJÁN GERGELY (2008) A magyar képzett migráció a rendszerváltás óta. *Magyar Tudomány*, 5. sz. 603–616.
- CSANÁDY MÁRTON – SZEMÉLYI LÁSZLÓ (2006) Brain drain. Középkép a diplomás magyarokról. *Századvég*, (41) 3. sz. 79–122.
- CSILLÉRY EDIT (2006) Közalkalmazottak és köztisztviselők Észak-Erdélyben a második bécsi döntést követően. *Limes*, (18. évf.) 2. sz. 73–92.
- CSILLÉRY EDIT – LÖW ANDRÁS – BABOS JÁNOS (2008) Gyermekes egymás elleni agressziója az iskolában. Kutatási beszámoló. In: *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. (Szerk.: Császár Melinda, Rosta Gergely) Budapest–Piliscsaba, Loisir K., 115–130.
- DITZENDY ORSOLYA (2010) A drávaszögi magyarság identitása I. II. III.. Horvátországi Magyarság, 8. sz., 25–49.; 9. sz. 16–31.; 10. sz. 10–27.
- DITZENDY ORSOLYA (2011): Horvátországi magyar egyetemisták identitása (A Drávaszögben, illetve Magyarországon készített interjúk alapján). *Aracs*, (11. évf.) 1. sz. 105–118.
- ÉHMANN GÁBORNÉ HAVAS MÁRIA (2009) Olvasási szokások és értékrend a székelyföldi Zetelakán. In: *Vallásosság és kultúra. A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 173–190.
- ÉHMANN GÁBORNÉ HAVAS MÁRIA (2008) Zetelaka művelődésszociológiai vizsgálata. In: *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. (Szerk.: Császár Melinda, Rosta Gergely) Budapest–Piliscsaba, Loisir K., 147–166.
- FÖLDEVÁRI MÓNIKA (2009) Vallásosság és értékrend együttjárása a magyar társadalom generációiban. In: *Vallásosság és kultúra. A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 11–34.
- GEREBEN FERENC (2009) Olvasási-művelődési szokások és a vallásosság. In: *Vallásosság és kultúra. A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 73–96.
- GEREBEN FERENC (2012) Hagyományos és/vagy digitális olvasás? Egy interjú vizsgálat eredményeiből. *Könyvtári Figyelő*, (22. évf.) 3. sz. 503–523.
- GEREBEN FERENC (2012) Változatos vallási életutak – interjúk tükrében. In: *Vallás a keresztény társadalom után. Tanulmányok Tomka Miklós emlékére*. (Szerk.: Földvári Mónika – Nagy Gábor Dániel) Szeged, Belvedere Meridionale, 111–136.
- GÖRGÖY RITA (2009) Vallási és kulturális beállítódás – interjúk tükrében. In: *Vallásosság és kultúra. A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 121–137.
- GÖRGÖY RITA (2010) Az anyai szerep ambivalenciája. Kisgyermekes édesanyák vallomásai problémáikról, lelki egészségükről. *Embertárs*, (8. évf.) 4. sz. 294–317.
- GULYÁS ATTILA (2010) „Tulajdonképpen két csoport közé szorulva élünk...” (Interjú egy roma egyetemi hallgatóval). *Valóság*, (53. évf.) 5. sz. 73–81.
- HÁMORI ÁDÁM (2008) Református fiatalok értékvilága és közéleti attitűdjei. *Kommentár*, 1. sz. 31–42.
- HÁMORI ÁDÁM – ROSTA GERGELY (2011) Vallás és ifjúság. In: *Arctalan(?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. (Szerk.: Bauer Béla, Szabó Andrea) Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 249–262.
- ISTENES MÓNIKA – PÉCELI MELINDA (2010) Tankötelezettségi korhatárok nemzetközi összehasonlításban. *Iskolakultúra*, (20. évf.) 4. sz. 3–22.
- JELENI GÁBOR – KMETTY ZOLTÁN – TÓTH ZSOLT (2010): Értékek és preferenciák. In: *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. (Szerk.: Rosta Gergely, Tomka Miklós) Bp., Ocipe Magyarország, Faludi Ferenc Akadémia, 313–346.
- KAMARÁS ISTVÁN (2009) Vallásosság, életstílus, kultúra. In: *Vallásosság és kultúra. A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 353–379.
- KARCZAGI ALEXANDRA – KLAUSZ BORISKA (2009) Vallásosság Zetelakán. Egy székely falu vallási élete az ezredfordulón. In: *Vallásosság és kultúra. A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 191–211.
- KELLER TAMÁS (2009) Magyarország helye a világ értékterképén. Bp., *TÁRKI* 31.
- KERN ISTVÁN (2009) Katolikus egyetemalapítási kísérletek Magyarországon 1867–1918. In:

- Vallásosság és kultúra.* A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete. (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 215–248.
- KMETTY ZOLTÁN (2010) Normativitás, lokalitás, institucionalizmus. In: *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei.* (Szerk.: Rosta Gergely, Tomka Miklós) Bp., Ocipe Magyarország, Faludi Ferenc Akadémia, 347–377.
- LUKÁCS ÁGNES (2008) A vallásosság szerepe a cigányság integrálásában. *Kapu*, 6–7. sz. 147–151.
- LUKÁCS ÁGNES (2011) Roma értelmiségiek identitása. *Valóság*, (54. évf.) 10. sz. 79–95.
- MORAUSZKI ANDRÁS – PORUBSZKY ZOLTÁN (2009) A törzsvendég és a többiek. Az Illyés Közalapítvány szerepe a szlovákiai magyar kulturális intézmények támogatásában, 1996–2006. In: *Kötél Emőke – Szarka László (szerk.): Határhelyzetek II.: Kultúra – oktatás – nyelv – politika.* Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- MÚDRICZA FERENC (2010) A halál viselete – halálfélelem és társadalmi deviancia. *Valóság*, (53. évf.) 10. sz. 55–82.
- NAGY ATTILA (2009) Vallás és olvasás. Pillanatfelvétel 2005-ből. In: *Vallásosság és kultúra.* A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete. (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 55–72.
- PÉCELI MELINDA - LUKÁCS ÁGNES (2009) A vallás szerepe a cigányság integrációjában. *Embertárs*, (7. évf.) 3. sz. 262–284.
- PREHODA ANNA (2011) A női emlékezet és a trauma – A devecei vörösiszap-katasztrófa szociológiai vizsgálatának egy lehetősége. *Embertárs*, (9. évf.) 3. sz. 258–265.
- PUSZTAI GABRIELLA (2011) Schools and Communities of Norm-awareness. *Religions* 2011/2. 372–388.
- PUSZTAI GABRIELLA (2011) Vallásosság és pedagógiai ideológiák. *Educatio*, (19. évf.) 1. sz. 48–61.
- PUSZTAI GABRIELLA (2011) *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig. Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- PUSZTAI GABRIELLA (2012) Hallgatói vallásosság és felsőoktatási beágyazottság. In: *Vallás a keresztyény társadalom után.* Tanulmányok Tomka Miklós emlékére. (Szerk.: Földvári Mónika, Nagy Gábor Dániel) Szeged, Belvedere Meridionale, 229–253.
- RAJKI ZOLTÁN – SZIGETI JENŐ (2012) *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig.* Bp., Gondolat Kiadó.
- RÉBAY MAGDOLNA (2006) A „Baár–Madas Református Leánynevelőintézet” története (1907–1952). In: *Reformátusok Budapesten.* Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról, II. kötet. (Szerk.: Kósa László) Bp., Argumentum Kiadó – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 841–871.
- RÉBAY MAGDOLNA (2006) A Budapesti Református Gimnázium története (1859–1952). In: *Reformátusok Budapesten.* Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. II. kötet. (Szerk.: Kósa László) Bp., Argumentum Kiadó – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 805–840.
- RÉBAY MAGDOLNA (2006) A Julianna Református Elemi (Általános) Iskola története (1926–1948). In: *Reformátusok Budapesten.* Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. II. kötet. (Szerk.: Kósa László) Bp. Argumentum Kiadó – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 873–894.
- RÉBAY MAGDOLNA (2009) Leány-középiskolák jogi szabályozása 1895–1945. In: *Vallásosság és kultúra.* A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete. (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 249–282.
- RÉBAY MAGDOLNA (2011) *Református közoktatás a fővárosban a kezdetektől 1952-ig.* Kitekintéssel az illetékes egyházmegyék és a Dunamelléki Református Egyházkerület közoktatási politikájára. Debrecen, Csokonai Könyvkiadó.
- RÉVAY EDIT (2009) Felekezeti oktatásügy és a média a rendszerváltozás után. In: *Vallásosság és kultúra.* A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete. (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 303–317.
- ROSTA GERGELY (2007) A magyarországi vallási változás életkori aspektusai. In: *Úton... Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére.* (Szerk.: Hegedűs Rita, Révay Edit) Szeged, Szegedi Tudományegyetem BTK Vallástudományi Tanszék, 297–309.
- ROSTA GERGELY (2009) Ifjúság, vallás, kultúra. In: *Vallásosság és kultúra.* A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete. (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 35–54.
- ROSTA GERGELY (2010) Vallásosság és politikai attitűdök az Európai Értékrend Vizsgálatban. In: *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei.* (Szerk.: Rosta Gergely, Tomka Miklós) Bp., Ocipe Magyarország, Faludi Ferenc Akadémia, 427–449.
- SARÓDY ZITA (2009) A helyi oktatás és a pedagógus szerepe a falusi társadalomban (összefoglalás). In: *A tardi helyzet 2008-ban.* (Szerk.: Bartal Anna Mária) Piliscsaba, Szocháló Társadalomtudomány Online, <http://szochalo.hu/cikkek/3928>

- SZALAY-HODOVÁN ANNA (2012) „Szlovák a házastársam” Pozsony környéki magyarok vegyes házassága élettörténetek tükrében. *Valóság*, (55. évf.) 2012/8. sz. 16–30.
- SZEMÉLYI LÁSZLÓ (2010) Elvek és közügyek iránti érdeklődés. In: *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei.* (Szerk.: Rosta Gergely, Tomka Miklós) Bp. Ocipe Magyarország, Faludi Ferenc Akadémia, 205–224.
- SZEMÉLYI, LÁSZLÓ – CSANÁDY, MÁRTON (2011) Some Sociological Aspects of Skilled Migration from Hungary. In: *Acta Universitatis Sapientiae, Social Analyses*, 1. 2011/1. 27–46.
- SZIKLAI ISTVÁN (2009) Magyarországi keresztény felekezetek különbözőségei és azonosságai. In: *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékzozsziológusok Körének tanulmánykötete.* (Szerk.: Gereben Ferenc) Bp., Faludi Ferenc Akadémia, 337–352.
- TOMKA MIKLÓS (2010) Vallási helyzetkép – 2009. In: *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei.* (Szerk.: Rosta Gergely, Tomka Miklós) Bp., Ocipe Magyarország, Faludi Ferenc Akadémia, 401–426.
- TÖRÖK BALÁZS – MAYER JÓZSEF – SEKSZÁRDI JÚLIA (2011) Az iskolák belső világa; in: *Jelentés a közoktatásról – 2010.* OIF.
- TÖRÖK PÉTER – MARTOS TAMÁS – HORVÁTH-SZABÓ KATALIN (2010) Család, házasság és párkapcsolatok az értékek és elégedettség fényében. In: *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei.* (Szerk.: Rosta Gergely, Tomka Miklós) Bp., Ocipe Magyarország, Faludi Ferenc Akadémia, 53–79.
- VÉPY-SCHLEMMER ÉVA (2008) Gyermekek egymás közötti agressziója az iskolában. Hazai tanulmányok bemutatása. In: *Ami rejtve van s ami látható.* Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára. (Szerk.: Császár Melinda, Rosta Gergely) Budapest–Piliscsaba, Loisir K., 489–502.
- VÉPY-SCHLEMMER, ÉVA (2009) Citizens Jury on education and unemployment. In: *Deliberative Methods in Local Society Research.* (Ed.: György Lengyel) Bp., 175–187.

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány a Magyar Szociológiai Társaság Vallászsociológiai Szekciójának „Jubilánsaink tiszteletére” címmel szervezett konferenciáján 2012. október 29-én elhangzott előadás írott változata.
- 2 Ezúton fejezzük ki köszönetünket Szigeti Szabolcsnak és Medve Helgának, akik az adatbázist rendelkezésünkre bocsátották, továbbá Gereben Ferenc tanár úrnak, aki saját adatai alapján kiegészítette, korrigálta azt.
- 3 Az ehhez a körhöz tartozó fiatalok mind Tomka Miklós doktoranduszai voltak (Hegedűs Rita, Révay Edit, Bögre Zsuzsa, Földvári Mónika, Rosta Gergely, Török Péter). Tomka Miklós támogatta a kezdeményezést, maga pedig a FIVÉSZ első meghívott – azaz nem tag – előadója is volt.
- 4 Bögre Zsuzsa nemcsak szakdolgozatos hallgatóit küldte a FIVÉSZ-be, hanem maga is vizsgázó látogatója és előadója volt a különböző rendezvényeknek.
- 5 Ide tartozik az a kisebb félreértés, hogy a kör kezdeményező alapítója, Szigeti Szabolcs sokáig azon a véleményen volt, hogy a FIVÉSZ-ben az „I” betű az ifjúságszociológiára utal, és nem a résztvevők életkorára. Az ifjúság, mint téma amúgy valóban kiemelt helyen volt a FIVÉSZ első idejében, konferencia és tanulmányi hétvége is volt erről, valamint tanulmánykötet is megjelent a FIVÉSZ-es szerzők tanulmányaival.
- 6 A kezdeti években a FIVÉSZ-tagok jelentős része – a szociológián kívül – történelem szakos is volt, a későbbiekben, az egyszakos szociológusképzés bevezetésével ez a jellegzetesség megszűnt.
- 7 Ezek számottevő része kisebbségekkel kapcsolatosan merült fel, és bár ez a kimutatásokból nem derül ki konkrétan, hangsúlyos témakörnek számított a határon túli magyarság (identitása, vallásossága, olvasáskultúrája stb.), valamint a cigányság (vallásossága, integrációs lehetőségei, stb.).
- 8 Nem számítva a 2000. március 24–26-án FIVÉSZ-esek számára megrendezett zártkörű dobogókői „próbakonferenciát”, amelyen 15 fő vett részt.
- 9 Ilyen típusú publikációk 2006 előtt is szép számmal láttak napvilágot, de módszeresen nem regisztrálták őket. (A lista egyébként valószínűleg 2006 után sem maradéktalanul teljes.)
- 10 A FIVÉSZ alkalmain elhangzott előadások előadóit félkövér betűtípussal emeltük ki. Társzszerzők esetén előfordult, hogy a szerzők közül nem mindegyik szerepelt előadóként. A szerzők előadásuk idején – néhány kivételtől eltekintve – egyetemi hallgatók és friss-diplomások, esetleg doktoranduszok voltak.

A papírközpontú felsőoktatási rendszer anomáliái és kudarca

Hazánk felsőoktatása a jelenlegi vonások alapján haldoklik. Messze vagyunk az értékalapú egyetemi és főiskolai képzéstől, mivel az oktatási intézmények mára már csak papírgyárossá léptek elő.

A rendszer anomáliáit vizsgáló kutatás legfőbb tanulsága, hogy az egyetemi rendszer szereplői sokkal többet adnak a divatosságra és a külsőségekre, mint a belbecsre és a belső értékekre. A hallgatók számára az intézmények már inkább a találkahelyek funkcióját töltik be, semmint egy számukra munkahelyként működő létesítményét. A legnagyobb problémát az jelenti, hogy az illetékesek nem vesznek, vagy nem akarnak tudomást venni a létező problémáról, holott pedig csupán más aspektusból kéne csak látniuk a felsőoktatás helyzetét.

Az egyetemisták 10% alatti köszönési rátája nem az egyetlen probléma. A hallgatók átlagosan félévente 50-100 időszavat mulasztanak, ötödük az élet minden szegmensében szorongással éli napjait, valamint bioritmusuk teljesen felborul, ami tovább növeli bennük a stresszt. A tanárok pedagógiai készsége esetenként erősen vitatható, míg az adminisztrációs munkatársak egy jelentős részének a munkához történő hozzáállása nem megfelelő.

Amennyiben a jelenlegi, mennyiségi alapú rendszert minőségorientált felsőoktatássá kívánjuk átalakítani, akkor sokkal szigorúbban kell megválasztani a hallgatók, a tanárok, az adminisztrációs munkatársak személyét. Figyelembe kell venni minden személynél a tényleges tudást, az elhivatottságot, az erkölcsi vonatkozást és a mentális képességeket is. Ezen felül érdemes lehet elgondolkodni azon, hogy a jelenlegi egyetemi polgárok számát akár 75%-kal csökkenteni kéne.

(Bevezetés) Világunkban egyre több szó esik a gazdasági válság romboló hatásairól. Ezzel párhuzamosan szaporodnak a válság végét predestináló kudarcba fulladt előrejelzések. Fejlődni kell, ez vitán felül áll, csupán az a kérdés, miben és hogy a szegmensek között hogyan, milyen arányban osszuk meg a figyelmet.

Sok vitát szül az, hogy milyen politika, milyen gondolkodásmód és lépések segíthetnek kezelni a válság hatásait, de az egyértelmű, hogy a fejlődés egyik alappillére a valódi értékeken alapuló oktatási rendszer.

Hazánk felsőoktatása változásokon megy át, azonban az érintett témakörök csupán az anyagiakra összpontosulnak. A média hírekben rendszeresen hallani lehet a hallgatói szerződésekről, az egyetemek részére nyújtott támogatási összegekről, a felvételi keretszámokról és az ehhez hasonló témakörökről. Nem biztos, hogy ez hazánk felsőoktatásának leglényegesebb hiányossága. E tanulmány megkísérli sorba venni azon – pénztől nem függő – sajtó által nem tárgyalt anomáliákat, amelyek kudarca ítélik a magasan képzett és a jövő társadalmának hasznára lévő szakember kinevelésére tett próbálkozást.

A tanulmány időzítése több szempontból is fontos. Egyrészt figyelembe kell venni, hogy az egyetemi réteg jellemzően 18–23 éves korosztály, akik 1990–1995 között születtek, vagyis a rendszerváltás/rendszerváltozás utáni legmélyebb időszak első újszülötteiről van szó. Másrészt a generációs váltást is számításba kell venni, hiszen 1995-tel bezárul az Y-generáció, és így a 2014-es évtől kezdve a Z-generáció tagjai is bejutnak az egyetemre,

aminek a hatása az új oktatási rendszer vonásaira rendkívüli mértékű lehet. Végezetül hosszú évek tapasztalata alapján egy folyamat most került olyan szintre, amely szót érdemel. Kutatásunk két szemeszternyi időt igénybe vevő, széles körű, több részutatást is tartalmazó kvantitatív és kvalitatív felmérés, amely eredményeit e publikációban összegezzük. E tanulmány a felsőoktatási rendszer anomáliáira összpontosít, amiről nem esik nap, mint nap szó a közéletben.

(A felsőoktatásról és az egyetemi életéről) A felsőoktatásban mind egyre diverzifikálódnak a képzések, a tudományok, illetve egyre inkább bővül az intézményekben tanulók száma is. Az expanzió nem új keletű; évtizedek óta egyre többen tanulnak felsőoktatási intézményben. 1960-ban még csak 45 ezer, 2000-ben már jóval több mint 300 ezer hallgató ült az egyetemek, főiskolák iskolapadjaiban. A rekordot a 2005-ös év jelentette, amikor a tanulók létszáma 424 ezer fő volt. Ettől kezdve ugyan csökkent a hallgatók száma, viszont a nappali tagozaton tanulók expanziója tovább folytatódott, egészen a válságig. A bekövetkezett csökkenés ugyanakkor nem számottevő; így a felsőoktatási folyamat tovább erősödött. (KSH, 2012)

Ugyanakkor az elemzés során nem mehetünk el szó nélkül az évente felvételt nyert hallgatók létszámának alakulása mellett, amely 2011-ig bezárólag folyamatos expanzív folyamatot írt le. 2012-ben ugyan hatodával kevesebben jelentkeztek felsőoktatási intézményekbe, viszont a felvettek száma mindösszesen 5 ezer fővel maradt el az egy évvel korábbtól. (KSH, 2013) A fenti adatok együttesen a felsőoktatásban való részvétel egyre általánosabbá válását sugallják annak ellenére is, hogy vannak különbségek a képzettség színvonalában vagy a tanult tudományterületekben.

Az egyetemi élet három fő szakaszra különíthető el. A sokéves rutin azt mutatja, hogy a hallgatók a szorgalmi időszakot, amikor a tanórák kerülnek megrendezésre, probléma nélkül veszik. Kivételt csak egy-egy zárthelyikre (továbbiakban: ZH) való tanulás időszaka jelenti. A 14 hetes szorgalmi időszakot követi a hallgatók számára legstresszesebb időszak, a beszámolási, vagy vizsgaidőszak, amikor számot kell adniuk a felvett tárgyakkal kapcsolatos tudásukról. Egyes tárgyakból évközi munkákra kaphatnak megajánlott jegyet, ami mentesíti őket a vizsgaszézonban teljesítendő beszámoló alól. A 4-5 hetes beszámoló időszak után a hallgatókra a téli, illetve a nyári szünet vár. Jellemzően az őszi szemeszter után 1 hét, míg a tavaszi szemeszter után a középiskolásokhoz hasonló módon 2 hónapot pihenhetnek a tanulók.

Természetesen vannak olyan időszakok, amelyeket a fenti felsorolás nem tartalmaz, mégis értelmezhető az egyetemi élet vonatkozásában. Ezek közül néhány a teljesség igénye nélkül: kari napok, egyetemi bulik, állásbörzék, egyéb rendezvények. Ezek jellemzően nem az oktatáshoz kapcsolódnak, ugyanakkor a rendezvények gyakori időközönként ismétlődnek meg.

Végezetül az egyetemi oktatásnak értelmezhetőek az érintettjei, vagyis akik részt vállalnak a felsőoktatásban. Ezek a következők:

- Egyetemi, főiskolai hallgató
- Tanári kar
- Adminisztrációs ügyintézők, munkatársak
- Biztonsági szolgálat
- Egyéb szereplők (könyvtári személyzet, takarítók stb.)

E tanulmányban az érintettek értékorientált felsőoktatási rendszerhez való viszonya kerül elemzésre, amelynek alapját jól definiált mutatószámok adják.

(A kutatás célja és körülményei) A tanulmány egy kiterjedt kutatás eredményeit mutatja be. A felmérés két felsőoktatási szemeszter (kb. 9 hónap) hosszúságú kitartó kutatómunka következtében jöhetett létre. Legfontosabb célja, hogy bemutassa az oktatási rendszer anomáliáit. Olyan problémakörökkel foglalkoztunk, amelyekről a mindennapokban nem, vagy alig esik szó. Kutatásunk középpontjába elsősorban olyan személyiségi és egyéb szervezési hiányosságok kerültek, amelyek a sajtóban nem kapnak szerepet a hallgatói keretlétszámáról, az állami ösztöndíjasok arányáról, az egyetemek támogatásáról stb. szóló viták túlsúlya miatt. Azt kívántuk bebizonyítani, hogy nem csupán az előbb említett nehézségek adnak okot a bosszúságra, hanem a tanulmányban szereplő, elméletileg evidensnek minősülő kérdéskörök is. A kutatómunka keretein belül igyekeztünk felmérni egyes erkölcsi vonásokat, a felsőoktatás szereplőinek az elhivatottságát, a mentális állóképességet, a lexikai ismereteket, az oktatást támogató számítógépes rendszereket (NEPTUN / ETR) és az egyéb szervezési, rendezvényszervezési tevékenységeket.

Az elemzés több részre bontható; megfigyeléseket, kvantitatív és kvalitatív elemzéseket egyaránt tartalmaz. Ezen felül a kutatási anyagok nagy része primer, ugyanakkor kis hányadban épül korábban elvégzett és publikált elemzésekre is.

A kutatómunka legfontosabb alapfilozófiája az volt, hogy kiválasszunk egy felsőoktatási intézményt, ami feltételezés szerint jól képviselheti az egész egyetemista / főiskolai hallgató attitűdjét. Miután rátaláltunk erre az intézményre, fontosnak tartottuk bizonyítani azt, hogy nem egy egyedi esetet képviselnek az ott felmért adatok, ezért egy másik egyetem polgáira is kiterjesztettük elemzésünket. A két adat összehasonlításával alátámasztást nyerhet azon elképzelésünk, miszerint kiterjeszhetőek a kutatás eredményei más felsőoktatási intézményre is. Ugyanakkor ahhoz, hogy az eredmények valóban általánosíthatóak legyenek, egy-egy fő erejéig reprezentálni kell még néhány iskolát. Ennek tükrében 10 felett van azon egyetemek / főiskolák száma, amelyre vonatkozóan részleges adatokat szereztünk, ez által is alátámasztva, vagy cáfolva a kiindulási alapként választott oktatási egységet.

A kutatómunka gerincét egy 104 megkérdezést tartalmazó interjúsorozat adta. Ezen emberek képviselték a vetítési alapul szolgáló intézményt, valamint a hozzá hasonlított egyetemeket / főiskolákat.

(Erkölc) Legyen bármilyen fontos pozícióban az ember, vagy vigye akármire az életben, mindig sokat elárul róla, hogy mennyire tartja be az etikett és az illem szabályait. Egyik ilyen alapvető norma, hogy amennyiben idegen helyre lépünk be, köszönünk. A köszönnel tiszteletet mutatunk a másik felé, illetve képet adunk magunk jólneveltségéről és kultúráltságáról. Köszönni még abban az esetben is illő, amennyiben két, egymástól eltérő rangban lévő emberről van szó. Az egyetemeken ez a szituáció abban az esetben lép fel, amikor a hallgatók (és az oktatási rendszer más szereplői) reggel belépnek az intézménybe, ahol a bejáratnál egy biztonsági szolgálatot teljesítő őr áll.

Kutatásunkban ezt az esetet vizsgáltuk meg két elitegyetemen. A felméréshez olyan környezetet kerestünk, ahol a biztonsági őr legfeljebb két méterre helyezkedik el, illetve az is feltétel volt, hogy a bejövő fiatalnak legyen lehetősége köszönni neki. A BCE (továbbiakban: I. számú oktatási intézmény) épületébe reggelente jellemzően az utolsó tíz percben kezdenek el tömegesen érkezni az egyetemisták (más iskoláknál ugyanez tapasztalható). Az óra kezdése előtti negyed óráról számított szűk fél órán át érkezett hallgatók köszönési statisztikája a következőképp alakult:

1. táblázat: Köszönési ráta I.

Megnevezés	Férfiak	Nők	Összesen
Vizsgált esetek száma	84	105	189
Köszönések száma	4	14	18
Köszönési ráta	4,76	13,33	9,52

Az eredmény sokkoló. A megfigyelt esetek közül 10% sem volt azok aránya, akik köszöntek volna az egyetemi intézménybe való belépéskor. Jól látható, a nők magasabb számban köszöntek, de arányuk ezzel együtt is csupán 13,3%. A kapott táblázat eredménye mindaddig nem tekinthető relevánsnak, míg nem ellenőrizzük bizonyos hipotéziseket. Módszertanilag számításba kell venni, hogy nem elképzelhető-e, hogy ez csak egy kivételes, szélsőséges adat. Ennek tükrében a következő esetleges kritikák cáfolásával foglalkoztunk:

- A portás attitűdje
- A reggeli időpont
- Az oktatási intézmény egyedisége
- Negatív kilengés az adott reggelen

Ezekre figyelemmel a felmérést megismételtük; egyrészt adott napon délelőtt, hogy megbizonyosodjunk arról, hogy nem a reggel hatása-e ezen katasztrófális eredmény. Ezután a rátát meghatároztunk egy másik nap reggelén és délelőttjén is, bizonyítván vagy cáfolván azt az elképzelést, miszerint a köszönő hallgatók aránya napi szinten váltakozik. Az ismétléssel párhuzamosan ugyanezt a megfigyelést elvégeztük a Budapesti Műszaki és Gazdálkodástudományi Egyetemen (továbbiakban: II. számú oktatási intézmény) is, feltételezve azt, hogy esetlegesen ez intézményi sajátosság lehet. Figyelembe vettük a portás kaputól mért távolságát, esetleges előreköszönését, valamint a megfigyelték nemét.

2. táblázat: Köszönési ráta II.

Oktatási intézmény	Reggel			Délelőtt			Együtt		
	Vizsgált esetek száma (n)	Köszönések száma	Köszönési ráta	Vizsgált esetek száma (n)	Köszönések száma	Köszönési ráta	Vizsgált esetek száma (n)	Köszönések száma	Köszönési ráta
I. számú	372	41	11,02	622	13	2,09	994	54	5,43
II. számú	622	18	2,89	498	6	1,20	1120	24	2,14
Összesen	994	59	5,94	1120	19	1,70	2114	78	3,69

Több mint 2000 eset megfigyelése után az adatok tovább sokkolják az embert. Az alapvetően szörnyűnek tartott 10%-os arány tovább romlott, azaz nem hogy kedvezőbb irányba fordult volna az erkölcsöt leíró mutató alakulása, hanem 60%-kal esett vissza. Szomorú tényadat, hogy a fiatalok 3,7%-a az, aki az oktatási intézménybe való belépéskor köszön. Kisebb különbségek megfigyelhetők voltak, de egyetlen esetben sem tapasztaltunk 10%-nál magasabb köszönési rátát. A kapcsolatvizsgálat során a legfonto-

sabb következtetésünk, hogy a két intézmény között lényegi eltérés nincs, így nem beszélhetünk adott egyetemre vonatkozó szélsőséges sajátosságról. A biztonsági örökössége mérsékelten hatott a ráta emelkedésére. Az előzetes várakozásokhoz képest meglepő módon a megfigyelt reggel nagyobb arányban köszöntek, mint délelőtt.

Tanulság az, hogy a fiatalok erkölcsi mutatója nagy kívánni valót hagy maga után. Az évek után nem sokkal (október) magasabb a köszönések aránya, de ebben az esetben sem kielégítő. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a gólyák 1-2 hónap leforgása alatt elsajátítják az egyetemi hallgatóktól elvárt viselkedésmintákat, így a nem-köszönést is, aminek az eredménye a fenti, lehangoló eredmény. A megfigyelés azt is megmutatta, hogy az idősebb korosztály sem jár megfelelő példával a hallgatók előtt. Klasszissal magasabb azok aránya, akik belépéskor köszönnek, de a rendelkezésre álló adatok szerint a többség a nem-hallgatók körében sem köszön.

(Elkötelezettség a felsőoktatásban) A jövőorientált ember alázatos munkája iránt, elkötelezett, hivatási szemléletmódot tanúsít. Amennyiben feltételezzük a célt, hogy hosszú távon is értékálló tudáshoz jussanak a hallgatók (ami evidensnek számít), akkor a felsőoktatásban is olyan faktoroknak kell szerephez jutniuk, akik képesek a fenti követelményeknek eleget tenni. Ugyanakkor nehéz megfogalmazni, mit is jelent valójában az alázat és elhivatottság. A kutatás során a következőképp definiáltuk a fogalmat a hallgatók körében: alázatosnak, elhivatottnak nevezhető az a tanuló, aki:

- Jelen van az órákon
- Nem késik
- Aktívan figyel az órákon és nem folytat más tevékenységet az alatt
- Rendszeresen, de minimum időszakosan tanul, más szóval nem hagyja utolsó napokra a tanulást

Ugyanennek a fogalomnak a kritériumrendszere a tanárok esetében a következőképp módosul:

- Betartja az időkereteket
- A ZH-k/vizsgák eredményeit a kihirdetett időpontra kijavítja és az eredményeket elérhetővé teszi
- Rátermetten oktató; azaz nem tart unalmas, monoton előadást, illetve tud és akar is megfelelő szinten magyarázni a hallgatóknak
- Érdemben segíti a hallgató felkészülését a jegyzetekkel

Az adminisztrációs munkatársak esetében is elengedhetetlen, hogy hivatását, munkáját teljes odaadással végezze. Ebben a pozícióban két követelményt állítunk az érintettek elé:

- Legyenek segítőkészek és megfelelő attitűddel rendelkezzenek
- Legyenek birtokában azoknak az információknak, amelyek elvárhatóak

A felmérés részeként interjúkat készítettünk felsőoktatásban tanuló hallgatókkal. A 104 interjúalany az erkölcsi elemzéshez analóg módon ugyanazt a két oktatási intézményt hasonlította össze, kiegészülve egy egyéb kategóriával, amelybe minden más intézmény hallgatói kaptak helyet. A riportot vállalók közül fele-fele arányban oszlanak meg a férfiak és a nők között, 16 megyéből képviseltetik magukat és hozzávetőlegesen hatheted azok aránya, akik BA-képzésben vesznek részt. A riportokban az alanyokat megkérdeztük mindhárom szereplő elhivatottságával kapcsolatos

tényezőről. A diákoknak a szorgalmi időszakban előadáson és szemináriumokon kell részt venniük. Az elmélet és a gyakorlat megoszlása más-más szakonként, évfolyamonként és egyénenként, így a súlyokat becsléssel határoztuk meg.

3. táblázat: A hallgatók órára járási hajlandósága

Oktatási intézmény	Képviselt szakok száma (n2)	Órák látogatottsága (%)			Órahiányzás 1 szemeszterre vetítve*	
		Előadás	Szeminárium	Együtt		
I. számú	44	22	62,45	89,82	75,84	54,12
II. számú	38	14	71,05	87,05	77,20	51,07
Egyéb	22	21	69,68	89,00	77,61	50,15
Összesen	104	57	67,03	88,63	76,71	52,17

*Heti 16 időszavat feltételezve

A felsőoktatásban tanuló hallgatók közel sem járnak be minden órára. A riportok során kiderült, hogy számos tényező befolyásolja az aktivitásukat, mint például tanító tanár, vagy a tantárgy előzetes hírneve a diákok körében. Ezen tényezők együttesen csökkentik az érdeklődést az előadások, szemináriumok iránt. Bevett szokás, hogy a szemeszterek első óráin sokszor közel teltház van, majd a harmadik-negyedik hét magasságában elkezd csökkenni a létszám és konvergál egy arányszámhoz. A megkérdezett hallgatók úgy nyilatkoztak, hogy jelentősen gyakrabban mennek be szemináriumokra, ami megfelel a tapasztalt arányoknak. Összességében, figyelembe véve az elmélet-gyakorlat feltételezett megoszlását, a riportot vállalók minden negyedik órát kihagynak. Természetesen nem homogén a hallgatóság e téren sem, ugyanis az adatok 2%-tól egészen 100%-ig terjednek. Két megkérdezett ki is hangsúlyozta, hogy az iskolára, mint munkahelyre tekint, ami, ha jobban belegondolunk, teljes mértékben fedi a valóságot. Másrészt pedig érdekes lehet azon elgondolkodni, hogy a visszatükrözött adatok egy szemeszterre vetítve hány igazolatlan órát jelentenek. Tegyük fel, hogy ezen hiányzások oka nem indokolt, azaz joggal kapnának értük a hallgatók igazolatlan a középiskolai fogalmi keret szerint. Mind a két elemzett felsőoktatási intézménybe járók egy félévre kalkulált igazolatlan hiányzása meghaladja azt a mértéket, amely után ugyanezen tényadat következtében megvonja az állam a családnak folyósított támogatást.

Az egyének órára járási hajlandósága ugyan érdekes, ám felfelé torzító adat. A valószínűleg kedvezőbb adat oka a következő két tényező:

A megkérdezettek hajlamosak felfelé kerekíteni az arányokat

Mivel az oktatási intézményekben folyt az interjúk, nagyobb az esélye, hogy olyan alanyt kérdezzünk meg, akik bejárnak az órákra

A riportban rákérdeztünk arra, hogy mit tapasztal a megkérdezett, az adott tárgyat felvett hallgatók hány százaléka jár be órákra. Természetesen itt is megfigyelhető volt a volatilitás, ugyanakkor továbbra is az átlag alapján jellemezhető legjobban a felsőoktatásban résztvevők aktivitása.

4. táblázat: Az órára járás aránya

	Minta-nagyság (n1)	Képviselt szakok száma (n2)	Órák látogatottsága (%)			Órahiányzás 1 szemeszterre vetítve*
			Előadás	Szeminárium	Együtt	
I. számú	44	22	44,23	73,26	58,52	92,92
II. számú	38	14	44,56	70,59	54,00	103,04
Egyéb	22	21	45,45	76,70	57,99	94,10
	104	57	44,62	73,10	56,85	96,66

*Heti 16 időszót feltételezve

A táblázat még inkább elkésztő képet fest a diákságról. Az előadások látogatottsága közel azonos; a szemináriumokban már érdemi különbségeket lehet tapasztalni. Összességében megállapítható a válaszokból, hogy mintegy 50-60% azok aránya, akik látogatják az órát. Ha azt feltételezzük, hogy minden hallgató 50-60%-ban jár be, akkor ez összesítve megközelítőleg 100 igazolatlan órát jelentene a félév során. Az adatok teljesen relevánsnak mondhatóak, olykor még így is talán túl naivnak, tekintettel arra, vannak olyan órák, ahol az órát felvett hallgatók csupán 10%-a jár be (ezen adat az órára beülés során készített statisztikából származik a NEPTUN adatait alapul véve).

Természetesen a kritikusok egyből felvethetnék, hogy hiszen annyi oka lehet az óra elmulasztásának. Ezen tisztelt Olvasók véleményére két gondolattal válaszolnék. Egyrészt jöllehet, a hiányzás oka lehet a munka, szakmai gyakorlat vagy betegség, karrierszinten akkor sem haladhatja meg a 10%-ot. Az első évesek eleve kiesnek a szakmai gyakorlat alól, hiszen még az alapozó tárgyakat sem sajátították el. A betegségek ugyan előfordulhatnak, de egy normális szinten egészséges szervezet regenerálódása nem tarthat addig, hogy ettől a hiányzások aránya 40% legyen. Ha elfogadjuk, hogy az iskola a diákok munkahelye, akkor az esetlegesen vállalt munkák másodállásnak tekinthetők. Ezen esetben a gyakorlati életben is meg kell tanulni összeegyeztetni a kettőt. Ha ez nem sikerül, akkor el kell gondolkodni, hogy feladjuk az egyik munkát, vagy más kiegészítő tevékenységet keres az illető.

Az 50-60%-os adat félrevezető lehet, hiszen ezen adat megint számos tényezőtől függ, így további elemzést igényel. Az empirikus vizsgálatok és a riportok rámutattak arra, hogy a hallgatóság azokra a tárgyakra megy, ahol kötelező előírás, azaz katalógus van, vagy amelyik tárgytól félnek, illetve amelyik számukra nem kényelmetlen időpontban van. Ezek szintén aláássák az elhivatottságot. A legkényelmetlenebb időpontok a következők: hétfő délelőtt, reggel 8 óra, péntek és a késő délután. A kényelmetlennek tekintett időpontok koefficiensei a következők:

- Hétfő délelőtt: - 0,25
- Reggel 8: - 3,11
- Péntek: - 5,85
- Késő délután: - 2,82.

A koefficiens negatív értéke azt mutatja, hogy a hallgatóság inkább kerüli, hogy legyen adott időszámban órája, a nullától való abszolút távolsága pedig azt, hogy mennyire erős

ezen irányú kívánalma. A felvett hallgatók szeretnek későn kezdeni, korán végezni és egy héten csupán maximum négyszer betérni az oktatási intézménybe. Más szóval a modern 21. századi diák a minimálisra szűkítené le a munkaidejét, amihez a vezetőség partner is, tekintettel arra, hogy a meghirdetett órák eloszlása egyértelműen támogatja a négynapos munkahetet.

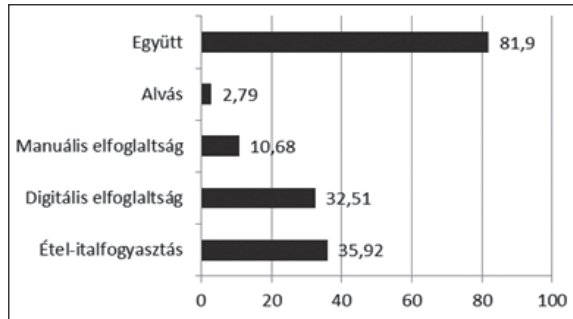
5. táblázat: Az oktatási intézmények napi eloszlású tanóra-kínálata

Oktatási intézmény	Megnevezés	Arány (%)	H	K	Sz	Cs	P
I. számú	Előadók	82,8	5,36	5,09	5,36	4,00	0,82
	Szemináriumtermek	17,2	4,53	5,45	5,28	5,15	1,26
	Együtt	100,0	5,22	5,15	5,35	4,20	0,90
II. számú	Előadók	15,4	3,45	3,54	3,31	4,15	1,82
	Szemináriumtermek	84,6	2,00	3,50	3,50	4,00	3,00
	Együtt	100,0	2,22	3,51	3,47	4,02	2,82

A fenti táblázat egyértelműen bizonyítja az előbbi állítást. Egy, a szorgalmi időszak derekán véletlenszerűen kiválasztott hétre vonatkozólag megfigyeléseket végeztünk a két elemzett egyetem tantermeinek átlagos foglaltságára. Alapvetően arra voltunk kíváncsiak, hogy alakult az órák száma a hét egyes napjain péntekhez viszonyítva. Jól láthatóan oktatási intézményenként jelentősen eltérő óraszámok érvényesülnek. A két adat közötti differenciát tovább árnyalja, hogy a II. számú oktatási intézményben hosszabbak az idő-sávok és a szünetek. Kutatásunkban pénteken délután 2 óráig vizsgáltuk a megtartandó órák számát. Az I. egyetemen 4, a II.-ban 3 idő-sáv került így elemzésre. A felmérésben forrásadatként felhasznált tantermi kiírásokat alapul véve, ha az egyetemen véletlenszerűen sétálunk és benyitunk egy terembe, 77,5%, illetve 6% annak a valószínűsége, hogy üres termet találunk.

A riportok arra is rámutattak, hogy a jelenlétre vonatkozó mulasztás nem csak a hallgatókra jellemző. Az interjúalanyok közül néhány említette, hogy a tanár „elfelejtett” megjelenni a vizsgán, vagy annyit késett az óráról, hogy effektíve véget ért az idő-sáv. Ezek eseti szinten jelentkeztek a tanárok esetében, azonban az adminisztratív munkatársakkal gyakrabban előfordult, hogy ügyfélfogadási időben sem voltak megtalálhatóak. A tanulmányi osztály nyitvatartási rendje, ügyfélfogadási rövid, így a hallgatók számára még bosszantóbb, ha az ügyintéző nincs a szobájában, azaz a tanulmányi hivatal nem elérhető (a felsőoktatási intézmények tanulmányi osztályának nyitva tartása sokszor nem éri el a heti 20 órát, azonban akad olyan intézmény, ahol heti több mint 40 órát tart nyitva a tanulmányi osztály).

Az órán való jelenlét akkor válik igazán értelmezhetővé egy hallgató vonatkozásában, ha az órán aktívan részt vesz, vagyis figyel. Ez kizárja annak lehetőségét, hogy legalább időszakosan más tevékenységekkel foglalkozzon. Hosszú évek tapasztalatából ismert, hogy az egyetemisták órán tanúsított egyéb foglalkozásai jellemzően két nagy csoportba különíthetők el. Az első csoportba az étel-italfogyasztás tartozik, a másodikba a fáradt hallgatók padra való ráborulása, ezzel mutatván azt, hogy nem köti le őket az óra, vagy kifejezetten fáradtak, vagyis az alvás. E két kategórián belül megkülönböztetünk még digitális (mobiltelefonozás, zenehallgatás, e-mail írás, facebookozás...) és manuális (más órára tanulás, olvasás, keresztrejtvényfejtés) tevékenységeket.

1. ábra: A hallgatók által végzett egyéb tevékenységek (órák százalékában)

A legjellemzőbb tevékenység az étel-italfogyasztás, de az egyetemisták előszeretettel fogadják e-mailjeiket, nézik a közösségi portáljaikat. Mindent egybe véve az órák négyötödén köti le a figyelmüket az óra anyagától eltérő tevékenység, ha a foglalatosságok kölcsönös kizárását feltételezzük. A két érintett egyetemen nem tapasztaltunk különbséget, ugyanakkor általánosítható az adat, ugyanis az egyéb oktatási intézmények átlag adata sem tér el lényegében.

Más aspektusból megvizsgálva a kérdést arra kerestük a választ, hogy a megkérdezettek véleménye és megfigyelései szerint a bennlévő hallgatók hány százaléka foglalkozik legalább időszakosan más tevékenységgel, mint az adott órához tartozó anyag megértése. Más szóval arra voltunk kíváncsiak, az órára járók hány százaléka figyel oda rendszeresen az előadóra és a tananyagra. A kapott eredmény lesújtó; a válaszok alapján az órákat látogatók több mint a fele más tevékenységekre összpontosít a tanulás helyett. Ebből az is következik, hogy az adott tárgyat felvevő egyetemisták összesen 30,4%-a van jelen testben és lélekben az időszavakon.

A tanórán, tanulmányi osztályon való megjelenésen felül a késés is annak a jele lehet, hogy valaki nem végzi elég alázattal a munkáját. A hallgatók késését az oktatási intézmény bejáratánál végzett forgalomelemzéssel becsültük meg. Mindazok későnek számítottak, akik az adott oktatási intézmény tanrendjéhez képes az órakezdéskor vagy utána léptek be az egyetem területére. Az elemzésbe azok a hallgatók kerültek be, akik maximum 10 percet késtek az órától.

6. táblázat: A késések egy tanteremre vetítve

Esetek	I. számú					Esetek	II. számú				
	Helyek	Fiúk					Fiúk	Lányok	Összesen	Átlag	
I. eset	23	76	76	152	6,6	I. eset	18	67	53	120	6,7
II. eset	19	49	89	138	7,3	II. eset	18	71	56	127	7,1
III. eset	4	5	12	17	4,3	III. eset	12	51	21	72	6,0

* becsült adat

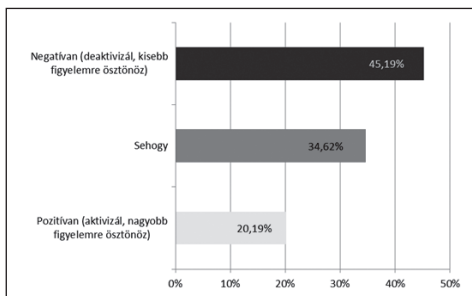
Az oktatási intézmények között jellemzően nincs különbség. Tantermenként mintegy 4-8 fő késik, amennyiben a 10 percet késve érkezőket vesszük alapul. Számos esetben

előfordul az, hogy a hallgatók az óra közepén érkeznek be, avagy épp akkor mennek ki az adott előadásról. Azon kísérleti jellegű adatok esetében, amikor az előadásokon való beülésekkel, belülről vizsgáltuk az adatot, ennél meghökkentőbb arányokat kaptunk. Óráktól függően akár 10 lehetett azok száma, akik az óra derekán érkeztek meg, avagy akkor hagyták el a padosorokat.

A késések, órára bejárési problémák számos dologra visszavezethetők. Egyrészt fontos lehet az adott tantárgy, illetve az adott előadást tartó tanár megítélése a diákok körében, az óra szerkezete, a tantervi menet, az oktatási segédeszközök használhatósága (tankönyv és jegyzet), a diákok véleménye az előadás hatékonyságáról, a „katalógusossága”, végezetül az adott anyag internetes közzététele. Természetesen egyéb tényezők is befolyásolják az órára járók arányát és azok attitűdjét, de a felsoroltakat találtuk a legfontosabbaknak.

A tanárok megítélésének három fő mutatója van. A válaszadók úgy vélik, hogy óraadók közül minden tizedik esetében tapasztalnak bizonytalanságot, vagyis azt érzik, nincsenek teljesen tisztában azzal, amit oktatnak. Minden harmadik tanár unalmas, monoton órát tart, illetve a válaszadók reakciói alapján minden negyediknek problémát okoz az anyag érthető átadása, azaz a megfelelő szintű magyarázás. Az intézmények között egyetlen esetben sem találtunk jelentős eltérést, ami azt jelenti, hogy mind a két egyetemre érvényesek az adatok, valamint kiterjeszhető az oktatási rendszer egészére is, ugyanis a további intézményekben is hasonló arányokat tapasztalnak a fiatalok. Ezen iránymutatók alapján meghatározható, hogy a tanárok pedagógiai készségét leíró összetett koefficiens értéke 0,422*, ami azt mutatja, kívánni valót hogy maga után az oktatói kar felkészültsége és magyarázóképesége.

Egy óra látogatottságára negatívan hat az, ha a tanszék, vagy előadó nem biztosít megfelelő színvonalú oktatási segédanyagot. Az interjúalanyok a vázlatok ötödére mondják azt, hogy használhatatlan, avagy minden jegyzet 80%-os szinten használható. Önmagában ez a mutató nem magyarázhatja az alacsony óralátogatási hajlandóságot, de a hatások összeadódásával és az internet oktatási célú alkalmazásával együtt egyre deaktiválódnak a diákok.

2. ábra: A hallgatók és az internetes anyagmegosztás

Az anyagok hálózaton való közzététele többnyire negatívan befolyásolja az aktivitást. Jól látható, hogy a hallgatók fele „ellustul”, ha a világhálón elérhetőek az órán leadott ppt-s jegyzetek. Csupán a riportalanyok ötöde mondta, hogy segíti őket a lehetőség. Ha a pozitív hatást 1-sel, a negatívát -1-sel, valamint a semleges hatást 0-s jellel látjuk el, akkor internet befolyásoló hatására -0,25-ös értéket kapunk, ami azt mutatja, összességében inkább visszaveti a hallgatókat a tanulásban.

*A mutató a tanárok oktatási tevékenységével összefüggésbe hozható személyes jellemzők értékét mutatja. minimális értéke 0, a maximális értéke 1. Kiindulási alapja a tanulmányban szereplő tanárookra vonatkozó tulajdonsághalmaz.

(Személyiségjegyek – mentális állóképesség, érzelmi stabilitás és lexikai ismeretek) Az erő és a tudás mindazok kezében végzetes fegyver, akik nem tudják kontrollálni magukat és érzelmeiket. Ennek tükrében fontos szerepet kap a személyiség elemzése is, amelyet három rátával határozhatunk meg. Az érzelmi ráta (ER) megmutatja, hogy mennyire intenzívek az egyénben az egyes érzelmek (pl.: vágy, bizonytalanság), az állóképességi ráta (AR), hogy mennyiben tudja kordában tartani az érzelmeit, vagyis milyen erős az önkontroll-képessége, végezetül a lexikai ráta (LR) arról tesz tanúbizonyságot, hogy mekkora az adott személy lexikális tudása. (Bolla–Faragó 2012) Kutatásunkban mi is nagy figyelmet szenteltünk a mentális állóképesség feltérképezésére. Megközelítésünk alapján azok a hallgatók mozdíthatják elő az ország jövőjét, akik lexikai ismerete elégséges, ugyanakkor képes uralkodni a benne tomboló érzéseken.

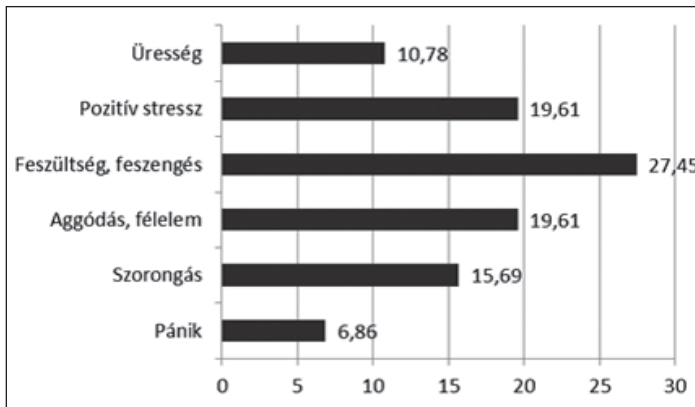
3. ábra: Az egyetemisták személyiségjegyei

		REMÉNYTELIEK	KATALIZÁTOROK
AR-ER	Pozitív	12,7%	18,2%
	Negatív	47,3%	21,8%
		Alacsony	Magas
		LR	

Forrás: Bolla–Faragó 2012

A felsőoktatásban tanulók mentális állóképessége erőteljes negatív megítélés alá eshet, ugyanis mintegy 70% azok aránya, akik nem képesek saját érzelmeiket megfelelő szinten kordában tartani (AR-ER). Másrészt az is elszomorító adat, hogy 60% esetében megfigyelhetők erőteljes hiányosságok a lexikai ismeretek vonatkozásában. Az értékorientált oktatási rendszert elősegítő hallgatók aránya 18,2%, míg a későbbiekben a társadalomra nagy veszélyt jelentenek a „veszélyforrások” kategóriájába tartozó 21,8%. Ugyanakkor sajnálatos tény, hogy a hallgatók szűk fele mentálisan is instabil és lexikailag is hiányos tudással rendelkezik. Az adatok ezért is említésre méltók, mert amennyiben az érzelmek elborítják az elmét és az egyén nem tud azokon uralkodni, adott döntési helyzetben a logikus gondolkodási mód erőteljesen háttérbe szorul.

A fenti kutatás eredményeit alátámasztják az egyetemistákkal készített interjúk. A fiatalok számára a stresszel való megküzdés ténylegesen problémát jelent. Ugyan sokan nem, vagy alig rendelkeznek vizsgadrukkal, ugyanakkor néhány esetben annyira kirívó a riportalany vizsga és egyéb szorongása, hogy megzavarja a bioritmusát, illetve gyógyszer nélkül képtelen elaludni.

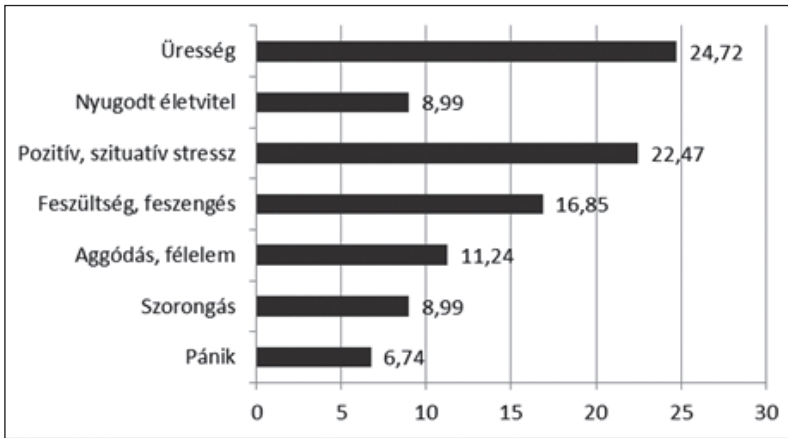

4. ábra: A riportalanyok vizsgával kapcsolatos stressz-szintjei (%)

A megkérdezett egyetemisták bevallották, hogy legtöbb esetben érznek feszültséget, stresszt a vizsgákkal, számonkérésekkel kapcsolatban. A válaszokban meg lehetőségen sokszínű szószervezettel írták le az őket jellemző állapotot. Volt olyan alany, aki úgy nyilatkozott, hogy a beszámoló előtti éjjel képtelen aludni, annyira izgul. Mindazonáltal csoportosítva a válaszokat a stressz szintje alapján a fenti táblázat adataihoz jutunk. A legtöbben izgulnak, vagy aggódnak a vizsga eredményeit illetően, legyen írásbeli, vagy szóbeli számonkérésről. A kutatás azonban azt is megmutatta, hogy nem is elsősorban az intézményi, hanem a nemi összehasonlítás mutat különbségeket. Egyértelműen megmutatkozik, hogy a lányok sokkal kevésbé tudják kezelni a stresszt, éppen ezért a stressz felsőbb kategóriáiban sokkal nagyobb arányban képviseltetik magukat; tehát a szorongás sokkal jellemzőbb a nőkre. Ezzel szemben a fiúk az üresség, vagy az eustressz csoportjában vannak felülreprezentálva. Az intézmények között az eltérő nemi arányok miatt tapasztaltunk különbségeket. A feszült állapotot igazolja, hogy a válaszadók negyedére jellemző, hogy vizsga előtt vagy alatt leblokkolnak. Esetenként pár pillanatra, de vannak olyan kirívó esetek, hogy nem képes kamatoztatni a tudását és teljes mértékben leblokkol az illető. Ez az eset minden hetedik férfit érint, míg a nők hozzávetőlegesen 40%-ának kell tartania a leblokkolástól.

A fenti adatsorhoz még egy adalék tartozik; a vizsgaidőszakban a riportot nem vállaló hallgatók azt nevezték meg fő indokként, hogy tanulnak a vizsgára. Teljesen mindegy, hogy egy napja volt-e az illetőnek, vagy egy órája, nem szívesen vállalták a riportot, amiből arra lehet következtetni, feszengős szakaszban vannak a fiatalok. Másrészt az oktatási intézményekben járva azt tapasztaltuk, hogy hozzávetőlegesen minden öt egyetemista/főiskolás közül négy az anyagot nézte át közvetlenül a vizsga előtt, amiből nem éppen a nyugalmi állapotot feltételezhetjük a ZH-ra készülőkről. Továbbgondolva ez egyfajta acting out (kicselekvés) forma lehet a hallgatók részéről, amely a mai egyetemi létben teljesen elfogadottá, sőt általánossá, tömegessé vált.

A diákok élete azonban előbb-utóbb állandó hajszává válik a stresszel szemben. Az ördögi kör másik mozzanata az élet egyéb területein mutatott stressz szint.

5. ábra: A riportalanyok életben mutatott stressz-szintjei (%)

Különösebben nagy változás nem tapasztalható az életbeli stressz-szint elemzése kapcsán sem, így nem is ez tekinthető a fő elemzési aspektusnak.

6. ábra: Az életben mutatott stressz és a vizsgadrukk az egyetemisták körében (%)

Életben mutatott stressz	Alacsonyabb	Nyugodt életet élők	Átlagosan felszült emberek	Erős vizsgadrukkosok
	Közepes	21,35		19,10
	Magasabb	4,49	33,71	21,35
		Stresszes életet élők		Állandó szorongók/pánikolók
		Gyengébb	Közepes	Erősebb
		Vizsgadrukk		

A mentális stabilitás elemzésének csúcspontját azok arányszáma adja, akik erős szorongási, vagy pánik tünetekkel rendelkeznek a vizsgák során és az életben egyaránt. Megközelítőleg minden ötödik diák állandóan szembesül a szorongással, illetve a pánikszerű rohamokkal és erős stresszel.

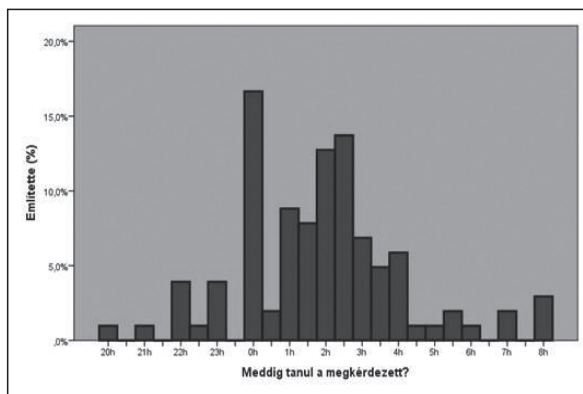
(Életvitel és bioritmus) A vizsgastresszel és a tanulnivalók utolsó pillanatra hagyásával szorosan összefügg a bioritmus is, vagyis az a tény, a hallgatók meddig vannak ébren. A fekvési idő eltolódik a ZH-kra való készülés utolsó napjában.

7. táblázat: A tanulók tanulási attitűdjei

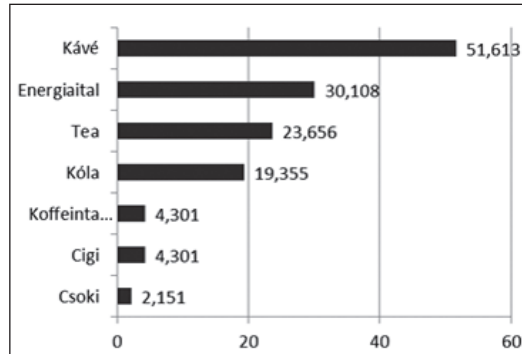
Oktatási intézmény	Last-minute	Időszakos	Rendszeres
I. számú	46,59	35,23	18,18
II. számú	43,59	35,90	20,51
Egyéb	56,82	34,09	9,09
Összesen	47,62	35,24	17,14

Az utolsó napokban a fiatalok viselkedése, időbeosztása elég szélsőséges. A riportalan-nyok enyhe többsége ténylegesen az utolsó időszakra hagyja a felkészülést a vizsgákra. A két elemzett egyetem egymáshoz viszonyított adata nem mutat jelentős különbséget, ugyanakkor az megfigyelhető, hogy négyötöd azok aránya, akik nem tanulnak rendszeresen. Az egyéb, a mintában a következtetés általánosítását szolgáló egyetem hallgatóinak esetében ez a ráta 90% fölé emelkedik.

A tanulás utolsó pillanatra hagyása azt vonja maga után, hogy a hallgató a vizsgákat megelőző napokon sokáig van fenn és felborul a bioritmusa. Ennek tükrében célszerű megvizsgálni, hogy a jelenlegi felsőoktatási rendszerben tanuló fiatalok mikor fekszenek, illetve meddig tanulnak.

7. ábra: Az egyetemisták fekvési ideje tanulás esetén

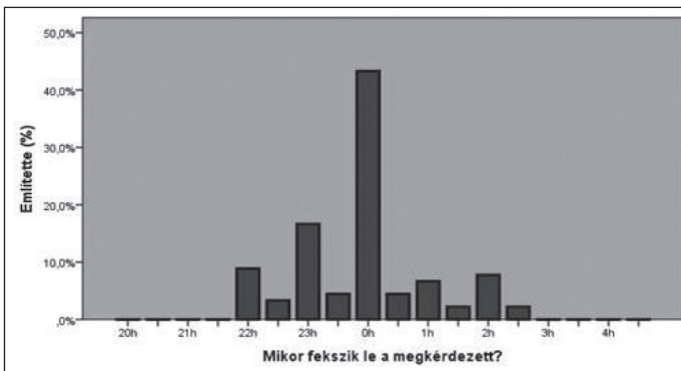
A fekvési idő eloszlása kétmódusú. Sokan választják az éjfélkori fekvést, ugyanakkor a többség hajnali 2 óra magasságában hagyja abba a tanulást. Ha ettől a ponttól számítjuk a 7-8 óra egészséges alvási időt, majd a reggeli készülődést, utazást, akkor legkorábban is csak 11-12 óra magasságában képesek a fiatalok rendelkezésre állni. Ugyanakkor ez a gyakorlatban nem valósul meg, hiszen ha a vizsga reggel 8 órától van, akkor is ugyanezek a statisztikák érvényesülnek, illetve arról sem szabad megfeledkezni, hogy ez csupán egy torlódási pont. Vannak szélsőséges esetek, akik adott esetben nem is alszanak egészen a vizsgáig, vagy maximum néhány órát. Az oktatási egységek között számottevő különbséget nem tapasztaltunk. Ugyanakkor fontos kérdés lehet annak tisztázása, milyen eszközök segítségével tartják fenn magukat a fiatalok. Büntetlenül nem éjszakázhat egy fiatal, ereje teljében lévő szervezet sem, éppen ezért az egyetemisták is megtalálják azon eszközöket, amivel tovább ébereknek tudnak látszani és tanulni tudnak.

8. ábra: Az ébrenlétet elősegítő eszközök alkalmazásának említési aránya (%)

A megkérdezettek jelentős többsége használ valamiféle mesterséges szert az ébrentartásra. A konkuráló eszközök közül a kávé magasan kiemelkedik. A válaszadók harmada energiaitalt, hozzávetőlegesen az ötödük teát vagy kólát fogyaszt. Célszerű megjegyezni, hogy az egyik eszköz használata nem zárja ki a másikat; így tehát együttfogyasztás is lehetséges.

A másik fontos kérdés az, hogy az egyetemisták általánosságban mikor fekszenek.

9. ábra: Az egyetemisták fekvési ideje a mindennapok során

Megfigyelhető, hogy a fiatalok korábban alszanak el, amennyiben nem kell tanulniuk. A fekvési idő terjedelme ebben az esetben meg sem közelíti a vizsgákra, ZH-ra való tanulás esetében tapasztalt adatot. A riportalányok este 10 és hajnali fél 3 között fekszenek le. A nap befejezésének időpontja egyértelműen éjfél köré tehető, hiszen a megkérdezettek majdnem fele ezt az időt jelölte meg.

Vida Zsuzsa, alvás-neurológus szakember véleménye szerint erős a kapcsolat az alvási szokások, valamint a tanulmányi eredmények és a stressz-szint között. Véleménye szerint a kamaszok esetében 10-11 óra lenne az üdvözítő lefekvési idő. Tekintettel arra, hogy az egyetemisták egy jelentős hányada közvetlen a kamaszkor után van, talán érvényes lehet rájuk is a fenti javaslat. Rövidtávon a kialvatlanság folyamatos stresszt és a bioritmus felborulását idézi elő. Vida a rendszertelen, nem megfelelő minőségű alvás hosszú távú következményeként nevezte meg a cukorbetegséget, magas vérnyomást és a depressziót is. (Horn 2013) Amennyiben

a szakember előrejelzései pontosak, akkor a mostani elitegyetemekre járó hallgatóság zöme ki van téve az erős mentális betegség veszélyének. Ennek a folyamatnak a jeleit a 6. ábrán látható 21,35% már tapasztalhatja, akik nap, mint nap élet-halál harcot vívnak szorongásaik, pánikrohamaik ellen.

A küzdelem egyik jellemző vonása az, hogy a fiatalok úgy érzik, egyre nehezebben lazulnak el, egyre nehezebben tudnak uralkodni a stresszen. A feloldódás érdekében a bulizás során mesterségesen próbálják magukban oldani a gátlásokat, amelynek a legfőbb eszköze az alkohol.

8. táblázat: Az egyetemisták által egy alkalommal elfogyasztott szintiszta alkohol mennyisége

Elfogyasztott tiszta alkohol (cl)	Relatív gyakoriság(1)	Relatív gyakoriság(2)
0 - 1	28,74	3,13
1 - 2	1,15	1,56
2 - 5	20,69	28,13
5 - 10	29,89	40,63
10 - 15	10,34	14,06
15 - 20	5,75	7,81
20 -	3,45	4,69
Összesen	100	100

A fiatalok elég vegyes képet mutatnak az alkoholfogyasztási szokások vonatkozásában. Vannak olyan egyetemisták, akik nem isznak alkohol, illetve az alkoholfogyasztók között megtalálunk olyanokat, akik a sört, a bort, vagy épp a töménytet preferálják. Ezek összehasonlítását csak az elfogyasztott szintiszta alkohol mennyiségének ismeretében végezhetjük el. A táblázat két oszlopa között a különbség annyi, hogy míg a bal oldali oszlopban feltüntettük az antialkoholistákat, addig a jobb oldali számsor nem tartalmazza az ő adataikat. Bármelyik oszlopot is vegyük figyelembe, látható, a hallgatók zöme majdnem 1 dl szintiszta alkoholt fogyaszt el alkalmanként. Amennyiben számításba vesszük azt is, hogy a riportot vállaló hallgatók milyen gyakran fogyasztják ezt a mennyiséget, azt az eredményt kapjuk, hogy csupán a válaszadók ötöde iszik egy napra vetítve legalább 1 cl alkoholt. Ez azt jelenti, hogy viszonylag ritkábban (hozzávetőlegesen 4 hetente) mennek el a fiatalok bulizni és ilyenkor jellemzően viszonylag jelentősebb (3 korsó sörnek, vagy egy üveg bornak megfelelő – alkoholfogyasztók viszonylatában 4 korsó sör, vagy 1 liter bornak megfelelő) mennyiségű alkoholt isznak.

(Technológiai alkalmazások) A korábban említett anyagok feltöltésén kívül a technológiai újítások más fejtörést is okoznak az oktatási rendszer résztvevőinek. A tanmenet zavartalan lefolyását biztosítja az a rendszer, amely segítségével a hallgatók ügyeiket intézik. Ez a rendszer egyre inkább átveszi a stafétát a manuális elintézési módoktól. A riportok során két software került színtérre; nevezetesen a Neptun és az ETR. Ezen eszközök nemcsak a vizsgafelvételt teszik lehetővé, hanem alapvető információkat foglal magában az adott tárgyról, illetve az index elektronikus megfelelője is itt található. Ugyanakkor hátulütője a digitalizálódásnak, hogy az interjú vállaló fiatalok kétharmada panaszkodott a tanulmányi rendszer átmeneti blokkolásáról. Beszámolásuk szerint a Neptun/ETR lefagy, elérhetetlen, vagy ha be is tudnak lépni, kidobja őket tárgy- és vizsgafelvétel esetében. A probléma nem eseti. Teljesen általános volt ezen vélemény, differenciát csak a panasz mélysége jelenti.

A rendszerekkel esetenként felmerült kifogás, hogy nem kompatibilis, vagyis telefonokról nem elérhetőek az alkalmazások. Egyes diákok hiányolják az egyes órákról az alapinformációkat, nem minden esetben látják átláthatónak. A mintába bekerült bölcsészhallgatók a Neptunt túl bonyolultnak vélik, de ennek az ETR-ről való átállás is lehet az okozója.

Másrészről a technológia egyre inkább elérhető, és a diákok már-már függnek a mindenféle modern „ketyeréktől”. Alighogy befejezik a beszélgetést valakivel, első dolguk, hogy valamely modern kommunikációs eszközt előveszik és azzal foglalkoznak. Nem látni az egyetemen lassan olyan hallgatót, akinek ne állna rendelkezésére laptop, okostelefon, tablet... 10 hallgatóból 7-8 állandóan valamelyikkel babrál, mintha nélkülük nem is tudna létezni.

(Rendezvények hatékonysága) Az oktatási intézmények nemcsak a tanóráknak, hanem más rendezvényeknek is otthont adnak. A leginkább érdemleges ilyen esemény az állásbörze, amely a szorgalmi időszak derekán szokott megrendezésre kerülni. Ezen felül elképzelhető, hogy az épületekben konferenciákat, üzleti ebédeket, bulikat is lebonyolítanak. Ezek gyakorisága esetenként már zavaró hatással van az egyetemi oktatásra és a diákok mindennapjaira. Az állásbörzének alapvető funkciója, hogy az állásra, szakmai gyakorlatra pályázó fiatalok számára lehetőséget nyújtson, azonban mára ez a status quo felborult. A HVG állásbörze, a Műegyetemi állásbörze és a Karrier Expo egyaránt a vállalatok és a frissdiplomások/végzősök találkozási színtere.

9. táblázat: Az állásbörzék néhány mutatója

Állásbörze megnevezése	Elemzett vállalatok	Összes vállalat	Pénzügy/számvitel		Mérnöki-informatikai		Egyéb		Promóciós ajándékok átlaga
			Teljes állás		Teljes állás		Teljes állás		
HVG állásbörze	13	59	9	6	5	7	2	1	2,00
Műegyetemi állásbörze	13	63	5	5	9	5	1	3	1,77
Karrier Expo	13	36	10	7	4	2	4	2	1,62

A börzéken jelenlévő vállalatok kínálata meglehetősen sablonos. Gazdasági területre egyértelműen a pénzügy-számvitel két szakirány. Egyéb gazdasági munkalehetőségek (marketing, logisztika, piacelemzés, társadalmi területek) szinte egyáltalán nem is találhatók meg. Az állásbörzék határfoka rendkívül alacsony, amit a következő pontok bizonyítanak:

1. az állásbörzéken ugyanazok a vállalatok vesznek részt és évről évre mindig ugyanazt kínálják; vérfrissítés szinte sose tapasztalható;

2. elviekben az érdeklődő számára azért hasznos egy ilyen rendezvény, mert vállalati kontaktot szerezhet, ugyanakkor az elemzett vállalatok többsége azt az eligazítást adta, hogy töltsé fel az érdeklődő az önéletrajzát, minimális személyes kontakt nélkül;

3. a vállalatok olykor már egyértelműen kimondva vállalják, hogy nem az állások hirdetése miatt vesznek részt a börzén, hanem marketingcéllal; ezt támasztja alá az is, hogy szinte minden vállalat promóciós ajándékokkal készül a börzére, amit egyre-inkább azok vehetnek igénybe, akik jelentkeznek is az adott céghez (a 39 eset közül 3 olyan vállalat volt, amelyik nem kínált promóciós terméket).

Összességében ezen rendezvények létjogosultsága ebben a formában erősen megkérdőjelezhető, s csupán azt a tudatot erősítik a hallgatókban, hogy semmit nem érnek a

tanulmányaik, ugyanis azok nem kompatibilisek a munkaerő-piaccaal. Természetesen az előző állítás abban az esetben tekinthető relevánsnak, ha feltételezzük, hogy valóban a cél a végzősök szakmai gyakorlatának és a friss diplomások teljes munkaidőt kitöltő munkahelyének biztosítása. Tavaly (2013) októberben már az is előfordult, hogy a médiában valótlán számok jelentek meg az állást kínáló vállalat számáról, ugyanis egyes források szerint a KarrierExpon 40-50 cég volt jelen, de aki jelen volt a börzén, az tudhatja, hogy 36 stand volt, amelynek csupán kétharmada kínált valóban állást. (Hír TV, 2013)

(Szervezési és egyéb jellemzők) A tanulmány korábban elemzett anomáliákon túl az interjúalanyok egyéb hiányosságokat is észrevettek. Többen megemlítették az adminisztrációs rendszer túlbürokratizáltságát, vagyis azt a jelenséget, hogy adott ügy elvégzése indokolatlanul sokáig tart, indokolatlanul sok papírrüggyel jár, vagy indokolatlanul sok hivatalon, egységen át kell mennie. A rendszerrel összefüggő egyéb általános probléma, hogy a válaszadók átláthatatlannak látják a rendszert, amelynek számos esetben kárvallottjai. Több fiatal is megjegyezte, hogy az egyes adminisztrációs egységek egymáshoz küldözgették őt és senki nem volt tisztában a hatáskörével.

Általános probléma a vizsgaidőpontok összeegyeztetése is. A beszámoló időpontja, eloszlása gyakran kényelmetlen a diákok számára. Jellemző az, hogy akárcsak az órák esteben, a legtöbb vizsgát a hét közepére ütemezik. Ezzel a diák két lehetőség közül kényyszerül választani: vagy hagy egy hetet minden vizsgájára, ezzel az utolsó hétig nyújtván a vizsgaidőszakot, vagy egy adott nap, egymás után követő nap többször is vizsgázik, így megfeszített tempóban kell tanulni.

Érdekes azt is megfigyelni, hogy egyes intézményekben ugyan ki van függesztve a házirend, jól látható helyen, mégsem tud róla a diákság. Kísérletképpen megkérdeztünk néhány egyetemistát arról, milyennek találja a házirendet, amire lényegében azt a választ kaptuk: „Miért, van házirend?”. Ugyanakkor ezen kihirdetett okmány leírja, törekedni kell minden esetben az energiatakarékos megoldásra, mégis számos alkalommal ég az összes lámpa (vagy legalább a fele) mind a folyosókon, mind a mellékhelyiségekben.

A biztonsági rendszer épületenként más szinten van kiépítve. Tapasztaltunk olyan egyetemi épületet, ahol nem voltak kamerák és a biztonsági szolgálat létszáma is alacsony volt, viszont más részről olyan épületben is jártunk, ahol szintenként 10-12 kamerát helyeztek el, emellett magasabb a biztonsági személyzet mindenkori létszáma is. Célszerű lehet ezen állományi létszám, valamint az alkalmazott biztonságtechnikai eszközök racionalizálása.

(Struccpolitika) Az értékközpontú felsőoktatás kialakulását gátló tényezők közül a legjelentősebb, hogy az illetékes személyek nem veszik észre / nem akarják észrevenni a fenti problémákat. Kutatásunk részeként fellapoztuk az oktatási intézmények rendszeresen megjelenő kiadványait, valamint 1-2 tudományos folyóiratot. A lapokban olyan cikkeket kerestünk, amely az oktatási rendszer sarkalatos pontjaival foglalkozik. Legfőbb következtetésünk az volt, hogy a médiában is témát szolgáltató ösztöndíjról, a keretlétszámról... cikkeztek a kiadványok, azonban a kutatásunkban felvetett problémákkal egyetlen egy írás sem foglalkozott, vagy csak nagyon érintőlegesen, átvitt értelemben.

Mindazonáltal örök érvényű tanulság, hogy attól, mert nem veszünk tudomást a problémákról, az attól még létezik és megoldásra vár. Elhanyagolása esetén a gondok csak fokozódnak, agglomerálódnak, míg a végén az egész gazdaságot és társadalmat el fogja lepni.

(Összefoglalás, következtetés, javaslatok) A tanulmány során bebizonyosodott, hogy nem csupán a sajtóban visszhangot kapó pénzzel kapcsolatos kérdéskörök jelentenek problémát a felsőoktatásban. Számos rejtett gond van, amelyről kevesebb szó esik.

10. táblázat: Az anomáliákat összefoglaló mutatók

Mutató neve	Értéke	Mit mér a mutató?
Köszönési ráta	3,69%	Erkölc
Késések száma egy órára vonatkoztatva	6,66 fő/óra	
A tanárok összetett pedagógiai koefficiense	0,422	
Admin. dolgozók hozzáállását kritizálók aránya	42,30%	
Egy órára jutó egyéb tevékenység aránya	0,819 tev/óra	Elhivatottság
Az órára aktívan figyelők aránya az összes létszám %-ban	30,43%	
Last-minute tanulók aránya	47,62%	
Állandóan szorongók/pánikolók aránya	21,35%	Mentális állóképesség
Az alkoholt rendszeresen fogyasztók aránya	73,56%	
A tiszta alkohol egy alkalmi fogyasztása	0,946 dl/alk.	Életvitel, bioritmus
Lefekvés időpontja tanulás során	1:52	
Lefekvés jellemző időpontja	23:55	
NEPTUN/ETR lefagyását érzékelők aránya	62,92%	Technológia
Internet jegyzetközzétevő funkciójának rátája	-0,25	

Teljesen megdöbbentő adat, hogy minden száz diák közül csak négy jut el addig, hogy köszönjön az ott tartózkodó biztonsági szolgálat emberének. Hibádzik az elhivatottság. Kutatási adatok alapján a diákok minden órán előszeretettel foglalkoznak mással, a tanárok a hallgatók véleménye szerint vagy unalmas órát tartanak, vagy nem képesek a diákok számára érthető szinten átadni az anyagot, míg számos esetben a tanszéki és a tanulmányi osztályon dolgozó munkatársak mogorvák, informálatlanok. A hatáskörök egyöntetű vélemény alapján átláthatatlanok. A hallgatók életvitele és stressz-szintje között erősen multiplikatív a hatás. Minden ötödik riportalany az élet minden egyes pillanatában szembesül a szorongással és pánikkal. Ezt gyakran nagyobb mennyiségű alkohollal próbálják enyhíteni és a Pató Pál-féle hitvallást követik, aminek következtében hajnali 2-ig tanulnak.

Összességében megállapítható, a felsőoktatási szereplők sokkal többet adnak a divatos megjelenésre (laptop, okostelefon, öltözködés, egyéb illúziók), mint a valódi belső értékekre (önfegyelem, elhivatottság, mentális stabilitás). Az is világossá vált, hogy a lakosság nem készült fel még mentálisan a technológiai újítások befogadására, így az internet is kedvezőtlenül hat esetenként az egyetemeken. Bizonyítást nyert azon elgondolás, miszerint nem egy kivételes egyetemről beszélhetünk, hanem eseti különbségektől eltekintve általánosíthatóak a gondok.

Következtetésként megfogalmazható, hogy a felsőoktatási rendszer haldoklik. A messze vezető problémának számos gyökere van. Családszociológiai értelmezésben a nevelés és a család szerepe rendül meg akkor, amikor 18 év nem elegendő a jövő elítjének számára, hogy beivódjon az, köszönni illik, vagy az, hogy ha iskolába jár valaki, akkor ne kerülje az órákat. Ugyanakkor a középfokú intézmények is érintettek ezen krízisben, hiszen érett jelzővel illetnek alapvetően elvárt ismeretekkel nem rendelkező fiatalokat. A fiatalok ugyan tökéletesen tudják, hogyan érjenek el számukra szükséges információt, azonban tényleges tudásuk messze elmarad az idősebb generációk tudása mögött, ami sok esetben meg is mutatkozik.

Természetesen az akadémiai hozzáállás is erőteljesen kritizálható, hiszen olyan tanárok tartanak órákat, akiknek a tanítási készsége elégtelen.

S hogy ez hol fog jelentkezni a későbbiekben? A válasz egyszerű: az élet minden területén. Egy értékalapú felsőoktatásban az elit talán nagyobb figyelmet szentel a környezeti változásoknak és „nem felejtik el” kommunikálni egy esetleges árvíz kialakulásának okát, ahogy ez történt nemrégiben. A tanult elit ráébred arra, hogy a GDP életképtelen mennyiségorientált termelési filozófiája felesleges stresszt ró mindenkire, és arra sarkallja a vállalatokat, hogy minél inkább rontsa le a termékek minőségét a kapacitás növelése és a profit érdekében. A jövő elitjének olyan emberekből kell állni, akik a pénznél magasabb értékeket szolgálnak és észreveszik azt, hogy jelenleg az egyetemisták ötöde szorong és hogy az alkoholfogyasztás és a részegség prevalencia-értéke kiugróan magas. A jövő oktatási rendszerének ezt az értékrendet kell szolgálnia, de mindenekelőtt ne áltassuk magunkat, ez napjainkban csak illúzió.

Mit kellene változtatni? Mindent. Első körben le kell vetkezni a „nem akarok tudomást venni a problémákról, ezért nem is léteznek” hozzáállást. Magyarországon sok a tabutéma, amiről nem illik beszélni és nem illik ellentmondani az éppen vezető gondolkodásmódnak. Napjainkban túl nagy a marketing (illúzió-építés) szerepe, valamint a jót vagy semmit elv még a mai napig erősen él. Ezt a hitvallást el kell hagyni, ahogy azt is, hogy a fiatalok csak akkor vihetik valamire az életben, ha az „elit” által általánosan elfogadott elveket vallják. Rá kell döbbsenni arra, hogy amennyiben nem történik lényegi változás, akkor 10 év múlva a 2008-as válságnál sokkal mélyebb és komplexebb válság tör ki.

A felsőoktatási felvételi rendszert célszerű lenne erősen átalakítani. Csak azoknak kellene egyetemre járni, akik valóban az ország elitjét képesek adni. A jelenlegi lexikai tesztet ki kell egészíteni még 2-3 körrel, ahol felméri az egyetemre jelentkezők érzelmi intelligenciáját, mentális állóképességét, önfegyelmét, elhivatottságát és erkölcsi vonásait. Amennyiben valóban cél egy értékalapú felsőoktatási struktúra kiépítése, akkor sokkal szigorúbban kell megválasztani a tanárokat és az egyetemi adminisztrátorokat is. A hallgatók esetében felvázolt személyiségjegyeket itt is meg kell vizsgálni, kiegészítve a pedagógiai készséggel. Végezetül a jelenlegi intézményi létszám elképesztően magas. Javasolt a jelenlegi keretlétszámot akár a háromnegyedével csökkenteni, hiszen így nem válik egyszerű papírgyárossá az egyetem/főiskola.

Az oktatási rendszerek átalakításának szükségessége vitán felül áll, azonban azt most kell megválasztanunk, mely irányba haladunk tovább. Most még, a Z-generáció egyetemi karrierútjának megkezdése előtt fontos lenne a fenti változásokat megvalósítani. Természetesen ez nemzetszintű összefogást igényel és azt a felismerést, hogy a rövidtávú érdekeket ez sérti, de a hosszú távon való gondolkodás ezt kívánja, valamint azt, hogy a közösség érdeke fontosabb kell, hogy legyen, mint az egyéni érdek.

IRODALOM

- KSH (2013): Egyetemek, főiskolák nappali képzésére jelentkezettek és felvettek (1990–)*, http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zoi006.html, Letöltés ideje: 2013. 06. 14.
- KSH (2012): *Magyar statisztikai évkönyv – 2011*. KSH, Budapest.
- Bolla Emőke – Faragó Péter (2012): Krízishelyzet az iskolapadban – avagy emberi erőforrás válságban? *Válóság*, 2012/12. szám, 94–102.
- Hír TV (2013): Ezer állásajánlattal érkezett a KarrierExpo, http://mno.hu/hirtv_gazdasagi_hirei/ezer-allasajanlattal-erkezett-a-karrierexpo-1189214, Letöltés ideje: 2013. 10. 24.
- Horn Andrea (2013): Ha többet alszik, jobban tanulhat a gyerek. *Metropol*, 2013. május 28., 4–5.

Interdiszciplínák, transzdiszciplínák, metaelméletek I.

Új paradigmák a tudományfejlődésben

„Több út vezet a hegytetőre, de a kilátás ugyanolyan.”
„Minden út az első lépéssel kezdődik.”

A cikk I. része a szintetizáló tudományfejlődést jellemző metaelméletek kialakulásának, kialakításának alapjaival, a II. része a metaelméletek alakulásának gyakorlatával foglalkozik.

(Bevezető gondolatok) A témával kapcsolatos vizsgálataimban azt próbáltam tisztázni, hogy a rendszerelméletből [1], és a kibernetikából [2], amelyek maguk is egyfajta metaelméletként alakultak ki, és a 40-50 éves rendszervezési gyakorlatomból [3] lehet-e, és hogyan lehet közelíteni a metaelmélethez?

A közelítési mód – mint általában a paradigmaváltásnál – azt volt, hogy mit lehet felhasználni, adaptálni (bennfoglalni), és mivel lehet, kell kiegészíteni (meghaladni) az eddigi paradigmákat. Az új paradigmák iránti igény, többnyire akkor jelentkezik, amikor a régi paradigmák, szemléletmód egyre gyakrabban elégtelennek bizonyul az új események, történések, jelenségek megértéséhez, kezeléséhez, megmagyarázásához. Egyre több olyan paradoxon jelentkezik, amelyet az ismert paradigmák segítségével, az adott rendszerszinten nem tudunk megoldani.

A rendszerek osztályozását, az eddigiekben, a rendszereken átáramló (állapotváltozások sorozatán (folyamatokon) átmenő) anyagok, energiák, információk mozgásformái alapján végeztük. [4]

A kialakult rendszercsoportokra meghatároztuk és értelmeztük azokat a rendszertulajdonságokat, amelyek érvényesülésének tényét és módját vizsgáltuk a konkrét rendszertervezési, -szervezési, -elemzési esetekben.

Már a korábbi gyakorlatban is kiderült, hogy nem beszélhetünk csak anyagi, vagy csak energia mozgásformákról, mert a különböző rendszerekben, más-más arányban jelentkeznek a különböző mozgásformák. A rendszer elemeként az ember megjelenésével, az eddigi mozgásformák mellett egy újabb mozgásforma, a társadalmi mozgásformába tartozó (TMFT) rendszer kategóriája jött létre. Figyelembe véve az újabb paradigmákból adódó változásokat, a lehetséges rendszerváltozatok besorolása mozgásformák alapján olyan halmoz csoport segítségével látszott megoldhatónak, amely magába foglalva a korábbi változatokat, meghaladva azt, lehetőséget ad az újabb rendszer-változatok értelmezésére is.

Bár a rendszerek kialakításának ez az eljárása elsősorban a TMFT rendszerekre vonatkozott, az ezen a területen összegyűlt bőséges tapasztalatok megfelelő absztrakciója adott alapot ahhoz, hogy a rendszerelmélet és a metaelmélet közötti relációkat feltárjuk.

A metaelmélet kialakításában fontos szerepe van az *alkalmazott módszereknek és a szemléletmódnak*. Az alkalmas módszerek és az új szemléletmód biztosíthatja a különböző típusú rendszerek jellemzői, tulajdonságai alapján jelentkező determinisztikus, sztochasztikus, és véletlenszerű hatások kezelhetőségét [4].

Az alkalmazható módszerek közül preferálni kell az olyan módszereket, mint az:

Analízis – szintézis, csoportosítás (rendszer szintek meghatározása), aggregálás – strukturalás, absztrakció, analógiák, izomorfiák felismerése, modellezés.

Ezek mellett természetesen fontos szerepe van az emberi tényezőnek, a magasabb, emelkedettebb tudatállapotnak, a tartós nyitottságnak, a folyamatos kreativitásnak, az önkontrollnak, a tudatos együttműködésen alapuló csapatmunkának. [5]

A metaelmélet kialakításának, struktúrája kidolgozásának módszerei nagyon változatosak lehetnek. Már a rendszerelmélet kialakításánál is K. E. BOULDING [6] fontos probléma megoldásaként javasolta: „Az általános rendszerelmélet felépítéséhez két lehetséges közelítésmód kínálkozik. Ezek véleményem szerint nem annyira egymásnak ellentmondóak, mint inkább egymást kiegészítők, vagy legalábbis két olyan utat képviselnek, amelyeket egyaránt érdemes szemügyre vennünk. Az első megközelítési mód az, hogy végigpillantunk az empirikus kozmoszon és kiemelünk bizonyos általános, számos különböző tudományágban felbukkanó jelenséget, s ennek alapján megkíséreljük a szóban forgó jelenségek szempontjából releváns általános elméleti modellek kiépítését. A második mód az volna, hogy a tapasztalati érzékelhető területeket hierarchiába rendezzük alapvető »egyedeik«, illetve viselkedési egységeik szerveződésének bonyolultsága szerint, és megpróbáljuk kidolgozni e szerveződési szinteknek megfelelő absztrakciós szintet.”

Az első változatot analízis szintézisnek, a másodikat szintetizáló analízisnek nevezhetjük.

A tudományok fejlődésével, az interdiszciplináris, és tranzdiszciplináris tudományok kialakulásával új paradigmák jelentek meg. Ezek hatására a valóságról, a tudatról, ezek különböző szintjeiről korábban kialakult képünk egyre jobban új tartalommal telik meg, és minden korábbinál jobban összekapcsolja, egy Egésszé fogja össze az anyagi és a szellemi világot, a Valóságot, éppen az Emberi Léten és Tudaton keresztül.

Az eddigi, részenként stabilnak és állandónak gondolt Világunk külön szintekre válik szét, és megjelennek az átmenetek és átalakulások, összekapcsolódások szintjei, és éppen az eddig rejtett kapcsolatok felismerésével találjuk meg az új egységes Egészlet, új struktúrába beépítve, „megtartva” és „meghaladva” a régit. Ez egyben új szemléletet, új logikát, új megismerés-elméletet, új módszertant is magával hoz.

Igy alakul az a világelmélet, amelyben az Ember nemcsak összekötő kapocs az anyagi és spirituális világ között, hanem, az emberben egy időben megtalálható, anyagi és szellemi résszel együtt, felismert alkotórésze, és nem elkülönült szereplője lesz a Világ egészének. A korábban többnyire elkülönülten vizsgált részek egyesülésével, egy teljesen új tudatú Világba, egy teljesen új útra lépünk át.

Ha az emberiség új valóságba és új tudatba lép, akkor ehhez szükségképpen kellenek olyan új valóságképek és tudatképek, amelyek egyaránt lehetnek tudományos eredmények, új szellemi törekvések, új csoportos vagy személyes tudatállapotok.

Ehhez, újra strukturálva, új rendszerbe kell foglalni az eddigi és az új paradigmákat, és ezzel megközelíthetővé és/vagy elérhetővé tenni a teljességet, a mindenséget. Így, az Egésszel foglalkozva, felmerül, hogy, hogyan kapcsolódik egymáshoz a valóság és a tudat, milyen a valóság/tudat struktúrája, globális-lokális világunkban milyen kulcsszerepe van az egymásra-hatáson keresztül a kollektív tudatváltásnak. Ez a közelítés új utat mutat, új területekre, új világegyetemekre, új bolygókonceptiókba, és új kollektív tudatokba vezet.

Az Egészletet egyedül az egyre teljesebbé váló egyesített elmélettel vagyunk képesek felfedezni, megérteni és újraalkotni. A teljes tudásegységbe minden eddigi és mai tudás – függetlenül attól, hogy tudomány, művészet vagy vallás – benne foglaltatik. Ezen keresztül egyre jobban érvényesül az a totális tulajdonság, ami csak az egyesített elmélet egészének jellemzőjeként jelentkezhet.

Ezzel az úttal nem valami befejeződik, hanem valami új kezdődik. A teljes múltunk, jelenünk és jövőnk „beburkolt” a tér és idő minden tartományában. Az Egészhez, ha elindulunk az úton, kisebb-nagyobb lépésekkel, mindig közelítünk, de mindig előttünk lesz. Nincs megállás. Az út még nyitva áll előttünk.

Az anyagfajtákhoz (mechanikai, kémiai, biológiai) kötődő, analitikus tudományfejlődés közben eltévedtünk a valóságban és/vagy elvesztettük a valóságot? Bementünk az erdőbe, és nem is tudjuk, hogy erdőben vagyunk.

A tudományok többszintű, az új paradigmáknak megfelelő, horizontális és vertikális szintézisére, és a különböző szinteken adekvát Tudat formájában új iránytűre van szükség. Fel kell derítenünk a Valóság és a Tudat új struktúráit. (Vizsgálunk kell a környezetet, az elemeket, és ha úgy találjuk, hogy fák, akkor rá kell jönnünk, hogy az erdőben vagyunk.)

Az adott rendszerszint stabilitását, állandóságát a rejtett tulajdonságok elemzéssel feltárt felismerése, „tudomásulvétele” hozhatja meg, amikor a „Hogyan történik?” mellett, felelni tudunk, a „Miért történik?”, „Mikor történik?” kérdésére.

Ez az áttekinthetetlennek tűnő dzsungel az explicit vizsgálati célok hiányából, vagy keveredéséből adódik. Számolnunk kell a rendszerek „meghatározhatatlan” és „sztochasztikus” tulajdonságával. A konkrét vizsgálati cél alapján nem egyszerre az egész rendszert, hanem csak a vizsgálati cél alapján fontos, lényeges metszetét vizsgáljuk, mert ezt tudjuk áttekinteni.

Így a valóságból kiindulva, a hierarchikus Valóság megismerésének helyes módszere: a vizsgálati célok hierarchiáján, megfelelő struktúráján keresztül kapott és megismert metszetek, illetve jellemzők aggregálásával, strukturálásával közelítünk a vizsgált valóságszint egészének jellemzőihez, tulajdonságaihoz. Fontos feltétel a fogalmaknak a vizsgálati célokhoz, szintekhez kötött értelmezése.

Számolnunk kell az adott szint sztochasztikus tulajdonságaival, határozatlanságával. Ha fontos, és érdekel bennünket az adott valóságszinten tapasztalt határozatlanság oka, akkor lejjebb, beljebb kell mennünk, és fel kell tárunk a rejtett tulajdonságokat, ami, mint információ, csökkenti a magasabb szint határozatlanságát. Ennek érdekében aggregálunk, és strukturálunk kell a feltárt, „rejtett” tulajdonságokat.

A közelítés, vizsgálati módszer – több szint esetében –, lehet közös (rendszerszemlélet, rendszertulajdonságok érvényesülésének vizsgálata), de a tárgya (téridője, dimenziói), és a kapott jellemzők és azok struktúrája eltérő lesz/lehet.

A Valóság fokozatos megismerésének helyes módszeréből következik, hogy elegendően sok, szubjektív vizsgálatból lehet „objektív jellemzőket” aggregálni. A Valóság létét, működését a vizsgálati cél „valóságtartalma” determinálja. A helyes kérdésfeltevés tehát nem az, hogy „objektív, vagy szubjektív”, hanem, hogy „objektív és/vagy szubjektív” a Valóság vizsgálata.

Abból indulhatunk ki, hogy a Valóság az, amit vizsgálunk. A valóság lehet Anyagi ((fizikai) (a gyenge magerők „működési” területe; atomi részecskék feletti tartomány)), és Tudati ((szellemi, spirituális, virtuális) (erős „magerők” energiák, atomi részecskék, rezgésállapotok működési területe)). A vizsgálati céltól függően vagy Anyagi, vagy Tudati Valóságot kapunk, de azért mindkettő Létezik. (Például, a TŰZ tudati Valósága mint látvány, és anyagi Valósága mint égési sérülés. A két hologram később strukturálódik, és a látvány alapján már összekapcsolódik a két különböző valóságot rögzítő hologram.)

Agyi hologramról beszélünk, mert az agyunk működési módja az, hogy az energia (információ) formájában jövő híreket kódolva, holografikusan rögzíti. Az objektív, anyagi világról jövő, különböző intenzitású energiakvantumokat (híreket) is ugyanúgy dolgozza fel és rögzíti holografikus formában, „függetlenül attól”, hogy az „objektív”(anyagi) valóságra,

vagy a „szubjektív” (tudati) valóságra vonatkozik.

A hagyományos téridő nélküli, „hullámzó, változó energiatérben” kialakulhatnak olyan ideiglenesen jelentkező, átmeneti „kvázi-téridők”, amelyben rendszertulajdonságok tapasztalhatók meg (például a plazma-állapotban, vagy egyes légköri jelenségekben (lencsefelhőkben)).

Minden Valóságból lejjebb, vagy beljebb haladva, a Valóság mögött egyre újabb „rejtett” tulajdonságokkal találkozva, tudjuk az utunkat a tudati érzékelésünk fejlődésével folytatni a „Hogyan történik” felderítésében a végtelenbe tűnő úton, a „Miért történik” megfejtése felé. Minden eddig megismert valóságszintnek azonban, a maga szintjén, megvan a létjogosultsága, amit meghaladva és befoglalva (új struktúrába helyezve) jutunk el a következő szintig.

A hagyományos érzékeléshez kapcsolódó pozitivistikus, kriticiista, empirikus fogalmakat meghaladva, és magába foglalva, az új tudati érzékelési szinthez kapcsolódva, belép a „virtuális empirikus” fogalom.

A fizikai, anyagi érzékelési lehetőségeink, különböző eszközökkel „felfelé” (kozmosz), és „lefelé” (makrovilág) kiterjesztésével, és a „tudati érzékelésünk” fejlődésével, fejlesztésével ma már megtapasztalhatjuk azt, a keleti kultúrákban többezer-éves ismeretet, hogy a Valóság minden anyagi alkotórészét, benne természetesen az embert is, olyan többrétegű, egységes energiamező burkolja be, ami folyamatos kapcsolatot biztosít a kozmosz egységes energiamezőivel.

A metaelmélet kialakításához folyamatos részletes elemző munkára van szükség, de a rendszerszemléletű megközelítésből már megfogalmazhatunk néhány fontos követelményt, jellemzőt.

- A metaelmélet alapozásához a fenntartható, időtálló, régi, és az új paradigmák együttes analizálására, újrastrukturálására, és új szintézisére van szükség. Az új paradigmák magukba foglalják az új világrendszert érintő (értelmező és váltó), a világrendszer különböző szintű részrendszereit érintő (magyarázó), és az alkalmazható módszereket érintő (gondolkodási, fogalmi rendszert váltó) paradigmákat [5].
- A metaelméletben is tükröződő paradigmák strukturáinak feltárása, csoportosítása, összefoglalása, és ennek alapján új magasabb szintű, elméletileg megalapozott paradigmák (axiómák) meghatározása.
- Az új elméletben tükröződnie kell az erősödő tudat és a társadalmi tudat meghatározó szerepének.
- A metaelmélet fejezze ki, érvényesítse a visszatérést az igazi, teljes valóságokhoz, az eljutást az anyagtól a tudatközpontú anyaghoz [7], [5].
- Az új rendszerszintekkel, rendszer csoportokkal kiegészítve, el kell végezni a rendszerek új csoportosítását. Meg kell határozni az egyes rendszertípusokra, és új feladatként a rendszer-csoportokra és a szintváltásokra vonatkozó általános, és speciális rendszertulajdonságokat, adott esetben levonva a metaelméletbe foglalható elméleti következtetéseket [8].
- Részletesen ki kell alakítani, és az elméletbe bele kell foglalni a megfigyelőnek az észlelt valóságra gyakorolt hatásának elvi alapjait.
- A rendszerszintek, rendszer csoportok elemzése alapján elvileg értelmezni kell a rendszerek, részrendszerek, „legmagasabb rendszer”, „teljes” rendszer, „reprezentáns” rendszer fogalmakat, a rendszerek „életgörbéjének” különböző fázisait (kialakítás, működésbe hozás, működtetés, fenntartás, előregedés (lemerevedés), szétesés (elhalás).
- A rendszerelméletet, és a kibernetikát, amelyek maguk is metaelméletként jöttek létre, megfelelő újraértékelés után a metaelmélet részének kell tekinteni, a bennük

megtestesülő szemléletmóddal együtt [1], [2].

- A metaelmélet tartalmazza a *rendszerelméletet*, ami: annak a rendszernek az „elmélete” (közös tulajdonságainak együttese), ami magába foglalja az összes beletartozó részrendszert.
- Érvényesítse a *rendszer szemléletet*: azt a közelítési (vizsgálati) módot, amely feltételezi, hogy a vizsgált rendszer más hasonló rendszerekkel együtt részrendszere egy magasabb szintű rendszernek. [9]

Nem teljesen alaptalanul, feltételezhetjük, hogy a metaelméleti tulajdonságokkal rendelkező rendszerelmélet a továbbvihető tulajdonságainak további részletes vizsgálatával és adaptálásával, hozzájárulhat az új paradigmák alapján kialakuló, kialakított egységes elmélet megalapozásához.

*„Az egzaktág hiánya mindig fogalmi területről ered.”
(Neumann János)*

(Rendszerelmélet – metaelméletek) A fogalomértelmezést, mint a rendszer szemléletű közelítésmód alkalmazásánál, már az indulásnál ajánlott módszert, itt is alkalmazva, értelmezzük a címben található fogalmakat.

A rendszerelmélet, az erre alapozott rendszer szemlélet, és önmagában a szemlélet alap-, és részletezett fogalmait, a rendszerek és a rendszer szervezés, -tervezés, -elemzés fogalmait, ismertnek tételezzük fel [9].

A metaelmélet szóösszetétel meta (valamin túli) szavának értelmezése, és ezzel együtt a fogalomhoz kapcsolódó struktúra, sokat változott a tudományok fejlődésének évszázadai során. Eredetileg Arisztotelész műveinek a Fizika című íráson túli csoportját (metaphysica) sorolták ide. Később az ilyen jellegű művek tartalmára alkalmazták ezt a kifejezést, arra, amit Arisztotelész „első filozófiának” nevezett, mert a filozófia többi része, vagyis a tudományok, belőle merítik elveiket. Descartes hasonlóképpen vélekedett az „Értekezésben” [10], amelyben felállította magának a megismerés módszertanát: „De mivel észrevettem, hogy a tudományoknak a filozófiából kell meríteniük valamennyi elvüket, a filozófiában pedig biztos elveket nem találtam, azért úgy gondoltam, hogy mindenekelőtt a filozófiában kell biztos elveket megállapítanom.” Ezzel a tudományokat a filozófiának rendelte alá.

Az újabb korban, különösen a XX. század első felében, a metaelmélet fogalma és struktúrája jelentősen megváltozott. Az új tudományos eredmények alapján jelentkező, új paradigmák, az interdiszciplinális tudományos eredmények új értelmet adtak a fogalomnak és megváltoztatták a régi struktúráját.

Korábban, a kialakult, elkülönült tudományágak képviselői K. E. Boulding szerint [6], „mint befalazott remetek ... sajátos, különböző nyelveken mormolnak valamit, amit csak ők maguk értenek meg.”

A tudományterületek határán kialakuló, vagy több tudományterületet átfogó eredmények a metaelmélet értelmezésében olyan új, „magasabb” tudományszintet jelentettek, ahol a „meta-elmélet” az eddigi tagoláson „túl” horizontálisan, és vertikálisan is új struktúrában jelentkezett. Ez a folyamat egyben, az új metaszinten, új elméletek kialakulását eredményezte. Ilyen metaelméletként alakult ki a kibernetika [2], és az általános rendszerelmélet [1]. A kibernetika önálló, és rendszerelméleten belüli, valamint az általános rendszerelméletnek különösen a gazdasági rendszerek, tágabb értelemben a társadalmi mozgásformába tartozó (TMFT) rendszerek szervezésében történő alkalmazásának több évtizedes gyakorlati eredményeit is [3] figyelembe véve, a XX. század végére, a XXI. század elejére eljutunk a

jelentkező újabb paradigmák hatására a metaelmélet újabb struktúraváltásához.

Az új paradigmák, illetve ezek alapján a régi elméletek módosítása, vagy új elméletek kialakítása, vezet a metaelméletek új struktúrájához. Ezt a tartalmi, és strukturális változást könnyebb bemutatni a kibernetika és a rendszerelmélet már ismert példáján.

(Kibernetika) A XX. század második felében a kibernetika mint metaelmélet [2] (különböző tudományágakat képviselő tudósok munkájából ered, és igen sok korábbi tudományos eredményre támaszkodik (kommunikációs technika, neurofiziológia, pszichológia, szociológia)) visszahatott sok tudományág és technikai terület fejlődésére.

Ennek a fejlődésének a hátterében ott találjuk

- a kibernetikát, mint alkalmazott tudományt.
- az elektronikus számítógépet, mint a tudományágban alkalmazott technikai berendezést.

A kibernetika új szemléletmódot, új vizsgálati módszereket adott. Ezáltal egy sor új kérdést vetett fel, sok régi problémát új módon fogalmazott meg, ami újabb összefüggések feltárását, a törvényszerűségek jobb megismerését tette lehetővé.

A kibernetika olyan komplex, tudományos kutatási irányzat, amely

- *az irányítással (önszabályozás, önvezérlés),*
- *az ehhez kapcsolódó információval, és a vele végzett műveleteknek,*
- *olyan, általános törvényszerűségeit kutatja, amelyek az irányított anyagi rendszerek legkülönbözőbb mozgásformája esetén a mozgásforma specifikus mozgástörvényeivel együttes hatásban érvényesülnek.*

A kibernetika ezek szerint, az élő és élettelen természetén kívül, kiterjed a társadalmi folyamatok és a tudat szférájába tartozó jelenségekre is.

A kibernetika tudatosan törekedett az analógiák feltárására, ami gyakorlatilag rendkívül hasznos eljárástechnikának bizonyult az élő szervezeteken megfigyelhető jelenségeknek, érvényesülő elveknek más területeken történő gyakorlati alkalmazásában.

A kibernetika fontos elve volt: a negatív visszacsatolás elvének alkalmazása az irányításban. Kimondta, hogy két rendszer, amelynek általános működési elvei megegyeznek, a részegységeikben, és a közlési csatornáiban is hasonlóságot mutat.

Ez az alapelv azt jelenti, hogy a bonyolult, (meghatározhatatlan) rendszerek viselkedése, „korszerűsége”, elsősorban nem attól függ, hogy milyen elemekből áll a rendszer (élő, vagy élettelen alkotórészekből), hanem attól, hogy ezek az elemek hogyan vannak rendszerre szervezve, illetve rendezve (osztályozási struktúra), és hogy milyen kapcsolatok jönnek, jöhetnek létre a rendszer elemei között a működés során (viszony-struktúra).

Ennek alapján tudjuk a különböző mozgásformák területén feltárt működési alapelveket, rendszertulajdonságokat más mozgásformák esetében is alkalmazni, és ennek alapján alkalmazhatjuk széleskörűen a modellezési módszert.

A kibernetika alkalmazta és általánosította a termodinamikából már korábban ismert „entrópia” fogalmát. Azt a jelenséget, hogy a természetben, zárt rendszerben lezajló, önként meg nem forduló (irreverzibilis) folyamat magától csak egy, meghatározott, az entrópia növekedésével járó irányban megy végbe (pl. a magasabb hőmérsékletű hely felől a hőenergia áramlása a kisebb hőmérsékletű hely felé).

Az ilyen folyamatok irányának megfordítása csak munkaráfordítással valósítható meg. A folyamatnak ezt a tulajdonságát jellemezték az entrópiával. A kibernetika bebizonyította, hogy az entrópia növekedése, ami egy adott rendszer átállítását jelenti a kevésbé valószí-

nű, rendezett állapotból a valószínűbb, rendezetlen, kaotikus állapotba, egyenértékű azzal a jelenséggel, hogy a célszerűen működő, szervezett rendszerek önmaguktól a természetes (legvalószínűbb) állapotuk, a szervezettlenség felvételére törekcsenek. Vagyis, az ilyen rendszerek természetes állapota a káosz, másként fogalmazva a szervezettlenség (vagy a szervezetség) meghatározott határozatlansági (vagy határozottsági) szintje, aminek valószínűsége a rendszer állapotától is függő változó érték.

Ez azt is jelenti, hogy a szervezett (sztochasztikus) rendszerben a szervezetség egy adott szinten történő fenntartása, ha nem akarjuk megengedni, hogy önmagát természetes úton dezorganizálja, csak munkaráfördítással (energia befektetéssel) lehetséges. A kibernetikai rendszerekbe (állapotukba, működésükbe) való bármilyen beavatkozás, ami nincs figyelemmel a rendszer tulajdonságaira, vagy nem számol a működés törvényszerűségeivel, biztosan a rendszer dezorganizációjához, végül a rendszer teljes pusztulásához vezethet.

(*Általános rendszerelmélet*) A XX. század közepén, a biológus, Ludwig von Bertalanffy nevéhez kötődik [1] az általános rendszerelmélet megjelenése, mint új kísérlet a tudomány egységének létrehozásához. Az élő rendszerekkel foglalkozó tudósok közül ő volt az első, aki a különböző területeken megjelenő rendszerfogalmak és módszerek lényegi egységét már régen megértette, és aki írásai és előadásai alapján az általános rendszerelméletet határozott tudományos diszciplínaként ismertette el. A rendszereszmélet kialakulásához jelentős hozzájárulás volt K. E. Boulding [6] rendszerosztályozási tanulmánya. Ebben a rendszereket bonyolultsági szintek szerint, akkor, 9 osztályba sorolta.

A rendszerek különböző szempontok szerinti osztályozásának, ami Boulding után is folytatódott, az a jelentősége, hogy a „rendszerek rendszerének” kidolgozása mindig együtt jár egy olyan általánosítással, absztrakcióval, ami a rendszereken keresztül érzékelhető, megtapasztható világ általános összefüggéseivel foglalkozik. Ez az első lépés abban az irányban, hogy kialakuljon egy mindenre, vagy legalább több rendszercsoportra, a rendszerek felismerhető szintjeire vonatkozó általános elmélet. Egy ilyen absztrakció mindig a specifikus tartalom egy részének feláldozásával jár. Eljuthatunk végül egy olyan szintig, ahol a szinte mindenre érvényes megállapításunk, elméletünk, ebben a formájában majdnem semmire sem használható. Meg kell találnunk az általánosításnak azt az optimális szintjét és módját, ami mellett a megtalált, különböző szinteken és csoportokban érvényes megállapításaink struktúrájának elemzésével egy magasabb, általánosabb absztrakciós szint felismeréséig juthatunk el.

Az utóbbi 60 évben, a Boulding által felállított 9 rendszerosztály további differenciálódásával, különösen a társadalmi mozgásformába tartozó (TMFT), az ember, mint rendszer-elem közvetlen, vagy közvetett jelenlétét feltételező rendszerek csoportjában tovább bővült a kapcsolódó, beépülő tudományágak köre:

- *Általános rendszerelmélet*, bővülő, új ismeretek.
- *Az emberi tényező*, tudat, társadalmi tudat, spirituális, transzcendens hatások.
- *Metafizika*.
- *Transzdiszciplínális közelítések*, szemléletmód váltás.
- A fejlődés fontos jellemzője a különböző módszereknek a gyakorlati alkalmazásban történő átvétele, kialakítása.
- *Analízis, szintézis*.
- *Informatika*, számítástechnika.
- *Tudatos rendszer-tervezés, -szervezés, -elemzés*.
- *Fekete doboz* módszer, bemenet, kimenet, bemeneti, leképezési, kimeneti függvény.
- *Komplex rendszervizsgáló módszerek*.

- *Absztrakció.*
- *Modellezés,* a lényeges és a lényegtelen elválasztása, elemek – hatások – kapcsolatok kezelése. Analóg, verbális, jelmodell (rajzos, mértani idomok, nyilak), (matematikai modell (elemei: változók, korlátok, paraméterek, célok, megoldások)).

(*A rendszerelmélet fejlődése*) A kibernetika, az általános rendszerelmélet, mint metaelmélet megjelenése után, az utóbbi 60 év alatt, jelentős hatást gyakorolt a különböző tudományágakon belül a rendszerszemlélet, és a rendszerszervezés gyakorlatának elterjedésével, a tudományos megismerés folyamataira, és egyben saját gyakorlati problémáinak megoldásával önmaga fejlődésére is. Ilyen gyakorlati és elméleti fejlődést kiváltó problémák voltak:

Algoritmusok elmélete

Az elemek, elemcsoportok milyen műveleti szabályok szerint alakítják át bemenő jeleiket kimenő jelekké.

Az irányítás (irányítottság)

Az irányító elemcsoport létrehozása, az irányítási funkció ellátása, irányítási hatásvázlat.

Szabályozások elmélete

Hogyan lehet az irányító funkciót ellátó szervek működését összehangolni.

A szabályozó és szabályozott rendszer kölcsönhatásai

A szabályozott rendszer tulajdonságai hogyan befolyásolják a szabályozó rendszerrel szembeni követelményeket. Hogyan viselkedik a szabályozott rendszer a szabályozási beavatkozások hatására.

Az irányítás információs rendszere

A működés során szükséges közlési (információs) kapcsolatok. A rendszer és környezete közötti közlési kapcsolatok.

Információelmélet

A részrendszerek közötti optimális közlési kapcsolatok. Kívánt időben a szükséges közlés biztonságos eljuttatása (redundancia).

Automaták elmélete

Milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy a rendszer valóban önműködő legyen.

A változási folyamat és a változást előidéző rendszer beható ismerete alapján az irányítás, mint szellemi tevékenység emberi közbeavatkozás nélküli, önműködő megoldása.

A rendszer struktúrája

Az elemek, elemcsoportok kiválasztása, a köztük levő kapcsolatok a működés során (osztályozási és viszonystruktúra).

A rendszer megbízhatósága

A rendszer optimális határozatlansága (mérése). Hogyan vannak az elemek rendszerré szervezve (struktúra).

Az ember szerepe a rendszerben

Pszichológiai, szociológiai hatások.

Szemléletformálás

Az általános rendszerelmélet, a kibernetika olyan ismereteket ad, ami új szemléletet formál. Általánosítva ezeket a metaelmülethez kötődő hatásokat, több tudományterület új ismereteiből eredő új paradigmák érvényesülésének eredményeként:

- új szemléletmódot alakítottak ki,
- új struktúrákat (új elemeket) hoztak létre,
- új, vagy régi módszerek, megismerési eljárások preferenciáit változtatták meg.
- Az új elméleti struktúrához kötődő, új gondolati struktúrák rendszereiből új rendszer-

- tulajdonságok (totális tulajdonságok) kialakulását, megtapasztalását tették lehetővé.
- Új, komplex rendszervizsgálati módszerek, az új szemléletet tükröző eljárás technikák kialakulását eredményezték.
- A különböző szakterületeken is érthető, közös tudásnak a szakterületek „között” új tudássá történt átalakulásával, az új tapasztalatok beillesztésével, új tudományágak jöttek létre (űrbiológia, űrhajózás).

(*A metaelméletek kialakulása, jellemzői*) A tudományok sok évszázados fejlődését, korábban az egyes részterületek analitikus, külön-külön fejlődése jellemezte. Ha csak a fizika történetét tekintjük át, ebben is ezt látjuk: [11]

Fizika: görög szó, jelentése 'természet'. Eredetileg a természetről szóló tudomány egészét jelentette, ma az anyag, a mozgás és az energia tanulmányozása.

Többé-kevésbé elkülönülő részei:

- mechanika (akusztika, hidro-, aerodinamika, szilárd testek, relativitás),
- hőtan (termodinamika),
- mágnesség,
- elektromosság,
- optika (geometriai optika és fizikai optika, sugárzások),
- molekulafizika,
- atomfizika (kvantumelmélet),
- magfizika (elemi részek, asztrofizika, részecskefizika).

Egy másik lehetséges felosztás szerint létezik a klasszikus fizika, illetve a kvantumelmélet és a relativitáselmélet, bár az utóbbit tágabb értelemben a klasszikus fizikához sorolják és a kettőt együtt makrofizikának is nevezik.

- Önálló tudományként Kopernikusz bolygók mozgására vonatkozó modelljével, illetve Galilei mechanikájával jelent meg a reneszánsz korban.
- A következőkben, a *fizikát* a csillagászat, és a mechanika uralta, olyan tudósok munkája nyomán, mint Kepler, Newton és mások; Newton és Leibniz kidolgozta a differenciál- és integrálszámítás módszerét, amit Newton használt fel a mechanika alaptörvényeinek kifejtésére.
- Galilei, Newton és Kepler fénytannal is foglalkoztak. Huygens volt az első, aki a fényt hullámként kezelte, elméletét azonban Newton erősen vitatta.
- Az első teleszkópok egyikét Galilei készítette, míg az első lencserendszert tartalmazó mikroszkópot (valószínűleg) Zacharias Janssen építette 1590 körül.
- A termodinamikát Carnot, Joule és más tudósok munkája alapozta meg a XIX. században. Nagyjából ebben az időben váltak fontossá a gőzgépek: 1769-ben Watt bemutatta tökéletesített gőzgépét, és 1829-ben megszületett Stephenson, „Rocket” nevű gőzmozdonya.
- Az elektromos töltés fogalmát Franklin határozta meg elsőként; az elektromos elemet Volta találta fel.
- A modern elektromágnesesség alapjait Ampère és Faraday vetette meg, az elektromotort és a dinamót is ebben az időben találták fel.
- Newton mechanikája két évszázadon keresztül uralta a *fizikát*, és bizonyos mértékig közrejátszott a mechanisztikus filozófia kialakulásában, amely minden jelenséget a mechanika fogalmaival kívánt értelmezni.
- A XX. század elejének két kiemelkedő elmélete hatására a világ fizikusainak szemlélete drámai változáson ment át. Az első fejlemény, Einstein speciális relativitásel-

mélete volt, amely részben Maxwellnek a XIX. században az elektromágnesség terén végzett munkájából nőtt ki. A speciális relativitáselméletet Einstein általános relativitáselméletté fejlesztette tovább, a gravitáció elméletévé, amelynek elengedhetetlen feltétele volt az, az új matematika, amelyet Riemann dolgozott ki a geometria terén.

- A másik fontos elmélet a Schrödinger, Bohr és több más kutató által létrehozott atom, illetve kvantumelmélet volt.
- A szükséges alapokat a termodinamika, az elektromágnesség és az új sugárzásfajták terén végzett kutatómunka biztosította.
- Így alakult ki aztán a modern szilárdtest-fizika és az atomfizika, a nukleárisfizika és a részecskefizika is. Ezekből származott az elektronika, ebből pedig a számítógépek, a lézer, az atomenergia felhasználása és még sok egyéb vívmány.

Az egyesített elméletben az új paradigmákból kialakuló, közös, elméleti alapelvek, és a rendszerelméletből felhasználható, időtálló paradigmákból adaptálható alapelvek egymáshoz kapcsolódva, új struktúrákban jelennek meg.

Most, a XXI. század elején nagy, a világrendszert érintő, a társadalmi berendezkedésre is kiható, gyökeresen új paradigmaváltásra, egyesített elmélet kidolgozására van szükség, így az átfogó megoldás, a szintetizáló analízis alkalmazása látszik célszerűnek.

Az egyesített elmélet jellemzőit a megmaradó régi, és az új paradigmák együttes elemzéséből határozhatjuk meg.

(Követelmények) Az egyesített elméletnek megoldást kell adnia, kezelési lehetőséget kell biztosítania azokra az új követelményekre, új problémákra és aktualizálási feladatokra, amelyek a mostani új gyökeres paradigmaváltásból következnek. Ilyenek:

- A magasabb rendszerszintek (spirituális, transzcendens) erősödése, paradoxonjainak jelentkezése, kezelése (tudjuk, hogy mi és hogyan történik, de nem tudjuk, hogy miért, és miért így történik).
- A metavalóság megismerésének fokozatai, területei, korlátjai, a tudás-fejlődés lépcsői.
- A metatudat és metavalóság kapcsolata. A megismerés, érzékelés, tapasztalás folyamata, az érzelmek (az érzékelő ÁLLAPOTÁNAK) hatása az érzékelésre.
- A megfigyelő tudatának hatása a virtuális valóságra (amit gondolunk, amit látunk). A valóság „létezése” a megfigyelés előtt, és után (szuperpozíciók és összeomlásuk).
- A megfigyelés, érzékelés rendszere.
- A kvantumelmélet általános módszertani és szemléleti hatásai.
- A rendszerszintek általános osztályozásának kiegészítése a spirituális, transzcendens szintekkel.
- A rendszerszintek váltása (sík földről gömbföldre, a földfelszínről a légkörbe, a légkörből a kozmikus térbe), átalakulások, dimenzióváltások. Újszerű rendszerállapotok (szuperhurok, bránok, logikai membránok) kozmikus rendszerállapotok (fekete lyukak, féregjáratok, fehérlyukak, időutazások). Újszerű rendszertulajdonságok (téridő nélküli, kozmikus, transzcendens rendszerek).
- A rendszerek új csoportosítása, új rendszerosztályok kialakítása. Az anyag, energia, információ mozgásformáinak újragondolása, az elemi szintig történő (a változó elemek, változtató elemek, irányító elemek) analízise, új szintetizálása, ami alkalmas az új rendszerosztályok kezelésére is.
- Az eddigi, ismert, TMFT rendszerek tulajdonságainak (hierarchikus, sztochasztikus, önszabályozó, önszervező, öntanuló, meghatározhatatlan) elemzése, a kozmikus rendszerekben történő alkalmazás lehetőségeinek vizsgálata.

(*Új paradigmák*) A XX. század első felében kialakult rendszerelmélet, és kibernetika XXI. századi, a gyakorlati alkalmazás érdekében szükséges újragondolásához figyelembe veendő a tudományos kutatásokból eredő új szemléletmód (új paradigmák), illetve a korábban már jelentkező, de most már igazolt és elfogadott tények, megerősödő paradigmák. Kiemelten [5]:

- A tudatnak elsődleges szerepe van az anyaggal szemben.
- Az anyag-energia állapot reverzibilis.
- Mint a tudat által létrehozott összefoglaló entitást, megkülönböztetjük az ANYAG (nagybetűs) fogalmát, amely magába foglalja a (fizikai) anyagot, az energiát, és az információt.
- Az információ általában az anyaghoz, energiához kötődve, mint az állapot jellemzője jelenik meg.
- Az elme és az anyag kapcsolatának kiemelt példája az emberi agy.
- Az agykutatás új eredményeinek megismerése, ami a személyes és társadalmi tudaton keresztül a társadalmi szükséglet, igény meghatározását befolyásolja.
- A kvantumelmélet egyre szélesebb körű érvényesülésének ténye a legkülönbözőbb anyagi, szellemi folyamatokban, az agyi tudásállapotokat meghatározó információtárolásban.
- A kutatások, vizsgálatok során megtapasztalt, magasabb rendszerszinteken jelentkező dimenzióváltások, újszerű, sajátos rendszerállapotok, rendszertulajdonságok (szuperhúrok, bránok, logikai membránok, szuperpozíciók), a korábbi rendszer-csoportosítások meghaladása [7].

Már a korábbi gyakorlatban is kiderült, hogy a különböző rendszerek éppen abban különböznek egymástól, hogy a különböző mozgásformákat eredményező, változáson átmenő, különböző elemformákból több is, és különböző arányban jelentkezik benne.

(*Az egyesített elmélet tartalmi, strukturális kérdései*) Az egyesített elméletnek tartalmában és struktúrájában, tehát állapotában vissza kell adnia az új paradigmák alapján kialakult világszerkezet, külső és belső világ tartalmi és strukturális jellemzőit. (Külső és belső világszerkezet). Ennek strukturális jellemzőivel és hatásaival részletesen foglalkoznunk kell. Itt és most, az előzőekben vizsgált fizikai történeten túlmenően utalnánk arra, hogy nem szeretnénk azt a látszatot kelteni, hogy a metaelmélet kialakulásában a többi, széleskörű elméletcsoportoknak nincs jelentőségük. Az olyan alapelméletek is, mint a:

- természettudományok
- élettudományok,
- társadalomelméletek, (társadalom-, gazdaság-, állam-elmélet),
- ember-tudat elmélet,
- információ, tudás, kultúra-elméletek,
- tradíció elméletek (spirituális, vagy teológiai elméletek)
 - mitológiák,
 - teológiák,
 - vallások,
 - sámán-felfogások, és a
- csúcselméletek,
- interdiszciplináris,
- tranzdiszciplináris
- elméletek is, az új paradigmák hatására az egységesülő elméletekbe beépülve, természetesen hozzájárulnak a metaelméletek kialakulásához, amiből a rendszerelmélet fejlesztésre gyakorolt hatásokat, figyelembe vesszük. Most kiemelten, a rendszerelmélet metaelmélet felé történő továbbfejlesztését vizsgáljuk.

Ezek az új paradigmákból származó, általános következmények, az új tudásokon, új tudatállapotokon, a metavalóság és a metatudat kapcsolatainak keresztül, olyan új rendszerszinteken, rendszer csoportokon keresztül kerülnek be a rendszerelméletbe, amelyek hatása a megtartott fogalmakból és az új fogalmakból alakuló, új struktúrájú, új fogalomrendszer kialakulásában jelentkezik.

Az új szemléletmódon alapuló, tartalmi feltöltés az intenzív kezdet után, nyilvánvalóan folyamatos elemző munka eredményeképpen végezhető. Az elmélet kialakításának menetét, folyamatát a kívánatos strukturális jellemzők segítségével határozhatjuk meg. Ennek főbb lépései, illetve a strukturális jellemzők:

- A tudat által teremtett valóság és a felismerhető tudomány-, és művészet-típusok egymáshoz rendelése, strukturálása.
- A hierarchikus tudat-, és valóság-szintekhez tartozó rendszerek új csoportosítása, az újabban növekvő jelentőségű szellemi és transzcendens szintek rendszereinek modellezése (az analógia fokozott alkalmazásával).
- A mozgásformákhoz tartozó rendszer csoportokon belüli, illetve a valóság-szintekhez tartozó rendszer csoportokon belüli, legmagasabb (reprezentáns) rendszerszint meghatározása.
- Rendszertípusok, és -csoportok meghatározása a mozgásformák figyelembevételével.
- A rendszerek életgörbéjének különböző szakaszaihoz tartozó jellemzők meghatározása.
- Az életgörbe különböző szakaszai közötti, a rendszer csoportokon belüli, és közötti szintváltások jellemzőinek, meghatározása.
- A változásban résztvevő, alapvető elemekhez (anyag (a), energia (e), információ (i)), és ezek kombinációs (arányaiban is differenciált) változataihoz rendelhető tulajdonságok meghatározása.
- Az alapvető elemfajtákból strukturálódó, sajátos mozgásformákba tartozó rendszerek tulajdonságainak meghatározása.
- A rendszerekben, a tudat-, és valóság-szinteken keresztül felismerhető tudományok, általános elméletek absztrakciós elemzése, a felismert, csoportosítható elméleti tételek aggregálása, a metaelméleti alappozíciók figyelembevételével.
- A tudat, társadalmi tudat szerepének, hatásának modellezése.
- Az egyes valóság-szinteken preferáltan alkalmazandó módszerek, eljárások katalógusának összeállítása.
- A rendszerelmélet, rendszer szemlélet adaptálható ismereteinek beillesztése a metaelméletbe, az egyes valóság-szintekhez tartozó rendszerekhez kapcsolva.
- Az új paradigmákból adódó fogalmak, az új értelmezésű, és a régi, adaptálható fogalmak újrastrukturálása.
- Új módszerek, eljárások kialakítása, alkalmazása a merev, fogalmi struktúrák helyett a világszerkezeti modell, és az új paradigmák figyelembevételével kialakított új, fogalmi struktúrán alapuló, logikai területekre, keretekbe történő besoroláshoz.

(Az új fogalmi struktúra) A fogalmi struktúrába, a rendszerelméletből „áthozható” fogalmakból, az eddigi gyakorlat alapján, be kell illeszteni a következőket:

Fogalmak:

RENDSZER

Rendszerszintek, reprezentáns rendszer

Kvázi rendszer

Rendszertulajdonságok

Hierarchikus,

Határozatlan, (szervezettség, entrópia),

Meghatározhatatlan,

Önszabályozó,

Önszervező,

Öntanuló.

Totális tulajdonság

ALAPVETŐ FELADAT.

RENDSZERÁLLAPOT

Elemek

Alapvető változó elemek

Anyag (a)

Energia (e)

Információ (i).

Változtató elemek

Irányító elemek

Struktúra (osztályozási és viszony struktúra)

Az alapvető elemekből kialakuló új struktúrák

MŰKÖDÉS (változás)

Állapotváltozások sorozata (folyamat)

Irányítás (irányítottság).

IRODALOMJEGYZÉK

- BERTALANFFY, L. von: General System Theory: A New Approach to Unity of Science. (Az általános rendszerelmélet, új kísérlet a tudomány egységének létrehozásához.) *Human Biology* 1951. dec. Vol. 23. 303–361. o. (magyarul megjelent: *Rendszerelmélet, válogatott tanulmányok*, KJK, Bp., 1969).
- WIENER, N.: *Cybernetics*. Bevezetés (magyarul: *A kibernetika klasszikusai*. Studium, Gondolat Kiadó, 1965).
- VAJTA, L. & VÁLÓCZY, I.: Application of Network Analysis in the Modelling of a Chemical Industrial Combine. *Periodica Polytechnica*, Budapest, 1969.
- KISS IMRE: *A gazdasági rendszerszervezés alapjai I–IV. SZÁMOK*, Budapest, 1970–1971.
- VARGA CSABA: A metaelmélet hipotézise. In *Metaelmélet, metafizológia*. Szerk.: Varga Csaba. Stratégiakutató Intézet, 2005.
- BOULDING, K. E.: General System Theory: The Skeleton of Science. *Management Science*, 1956. ápr., 197–208. o. (Az általános rendszerelmélet a tudomány csontváza. Magyarul megjelent: *Rendszerelmélet, válogatott tanulmányok*, KJK, Bp., 1969).
- DIENES ISTVÁN: A tudat-holomátrix – a szuper-metaelmélet sarokköve. In *Metaelmélet, metafizológia*. Szerk.: Varga Csaba. Stratégiakutató Intézet, 2005.
- VÁLÓCZY ISTVÁN: ECM eljárás (Elemek Csoportjainak Meghatározása) BME Továbbképző Intézete, Kézirat. Bp., 1975.
- VÁLÓCZY ISTVÁN: *Út a kozmikus rendszerekhez. Rendszerszemlélet, rendszerszervezés, gyakorlat*. Veszprém, 2012.
- DESCARTES, R.: *Értekezés a módszerről*. 1637. (teljes, gondozott szöveg). Matúra Bölcsélet, Ikon Kiadó, 1992
- <http://www.vilaglex.hu/Lexikon/Html/Fizika.htm>

Magyar ősiség a Kárpát-medencében?

(A „Kárpát-medencei magyar őshonosság” elméletének lehetséges kiváltó okai) A magyar őstörténet, illetve a magyarság eredetének amúgy is igen bonyolult kérdésköre a széleskörű érdeklődő közönség számára soha nem látott módon összezavarodott. Az önjelölt, legkülönbözőbb foglalkozású tudálékos „őstörténészkedők” és lelkes elméletgyártók kaotikus állapotot hoztak létre a zavaros képzelgéseikkel. Ezeket szinte fel sem lehet sorolni.¹ Az elméletek közül ma talán legnépszerűbb, a széles körben és példátlanul terjedő „Kárpát-medencei őshonosság” tévtana, mely gátlástalanul hatol az idő már-már felfoghatatlan mélységeibe. Lényege, hogy a magyarság és nyelve az őskori műveltségekből jött létre a Kárpát-medencében. Miként a többi őstörténeti ábránd, feltehetően e legújabbban teret hódító rögeszme is az egykor büszke, de az évszázadok viharaiiban gyötört, leigázott és elnyomott magyarságban kialakult *kisebbségi érzésben* gyökeredzik. A kisebbségi érzés fokozottan érintette a trianoni szétszakadás után megcsonkított Haza határain kívül rekedt magyarokat. Nem véletlen, hogy az európai ősiség gondolata először az anyaországtól elszakítottak körében bukkant fel, melyet felkarolt a világon több hullámban szétszóródott, magyarság. A „rendszer váltás” (1989–1990) után, itthon is terjedni kezdett ez a jellegzetes őstörténeti felfogás. Felerősödéséhez hozzájárulhatott az Európai Unióhoz való csatlakozást (2004) megelőző időszakban a tömegek számára kitalált, agyonkoptatott „*megyünk Európába*” ócska, népszerűsítő szlogenje is. A „fejlett nyugati népeknél” szegényebb, sokkal rosszabbul élő itthoni magyar – nem látván a csapdát – kapva kapott a lehetőségen, mert azt hitte, hogy (végre) befogadja őt a „művelt Európa” (mintha egyébként nem is ott lenne). Azóta kiderült, hogy a „dolog” nem erről szól. A nagy Európába való „menetelés” arra azonban feltétlenül jó volt, hogy az őstörténet iránt érdeklődők kedvét végképp elvegyék Ázsiától, mely szinte a nyomor, műveletlenség és az anarchia megtestesítőjévé vált. Miközben mindez Európában is bőséggel létezik.

Az „őshonosság” vágyát tápláló okok közt szóba jöhet még a magyarság egyfajta „tudatalatti”, állandó (Európának és a világnak) megfelelni akarása, mely kapcsolatban áll a belétáplált kisebbségi érzéssel. A nyugati történetírás (és az ezt kiszolgáló hazai becsmérlés) a Kárpát-medencében és másutt Európában megjelenő lovaskultúrák népeinek láncolatát lenézően emlegeti. Gyakran hódító, „rabló hordaként” bukkannak fel a forrásokban a hunok, az avarok és magyarok. Talán nem meglepő, ha megemlítem: a magyarokat érintő gyűlölethullámok mind a mai napig jól érzékelhetőek. Ezek manapság ugyan többnyire politikai álca alá vannak rejtve, ám valójában ennek egyik okát az ázsiai gyökerű magyar lelkiség, és az eltérő mentalitás „mássága” adja, melyet Európa képtelen elfogadni. Mindazonáltal egyenlőségről, demokráciáról, a „másság tiszteletéről” és egyebekről hallunk. Európa közben szemérmesen eltekint saját történelmének bőven burjánzó barbárságaitól, melyek többek közt Nagy Sándor vérengzéseiben, a rómaiak keresztre feszítéseiben, vikingek, vandálok, gótok és mások rémtetteiben nyilvánultak meg. A lovaskultúrákat „rablóknak” nevezőeknek nem jutnak eszébe Európa kora újkori gyarmatosításai sem, s az ezzel járó népirtások, vérfürdők még kevésbé.

A civilizációjára oly büszke Európa nem akarja tudomásul venni, hogy a Római Birodalom lehanyaglása után az őt újfent felemelő Nagy Károlyig, a nyugati kultúrát messze felülmúlták az ázsiai magas műveltségek, melyekkel a lovasnépeknek is szoros kapcsolata volt. Sőt; már az ókor korábbi szakaszaiban is, az indiai, kínai, perzsa stb. kultúrák legalább egyenértékűek voltak a görög és római társadalmak műveltségeivel, s nem kizárt, hogy néhol

meg is haladták azokat. Az már természetesen egy más kérdéskört képez, hogy az európai és ázsiai birodalmak, társadalmak felépülését, működését az alapvetően egymástól jelentősen eltérő filozófiákból, mentalitásból és más összetevőkből adódó életmódbeli különbségek határozták meg.

A lovaskultúrákat sajnálatosan Magyarországon is elutasítják egyesek, s egyre inkább kiviláglik a nem titkolt cél, mely nem más, mint a magyarság elidegenítése Ázsiától. Kórusukból újabban már olyan hangok is hallatszanak, melyek betolakodó hódítóknak nevezik a szkítákat, hunokat, avarokat. Nemkülönben magát Árpádot és népét, akik – elméletük szerint – az időtlen idők óta mindenkit magukba olvasztó, ám ennek ellenére csodálatos módon töretlenül fennmaradt, Kárpát-medencei békés, őshonos, földműves „valódi” magyarokat rútol elnyomták.

(Az „őshonos” gondolkodás néhány ismérve vázlatosan) Az elméletet vallók nézete nem egységes, mert az „őshonosságot” az őskor eltérő szakaszaiba helyezik. De mit is érthetünk az „őshonosság” fogalma alatt? Mert az ősi kultúrák előtt is volt egy még ősiabb... Ez a súlyos tény egyeseket arra sarkallt, hogy az ősmagyarság keletkezésének idejét a végletekig kitolják. A magyarság Kárpát-medencei vélt, újabban minden józanságot nélkülöző, már-már időtlen, százezer évekről beszélő „őshonossága” eleinte „csak” az újkőkor (neolitikum) emberéig ment vissza. Mivel több kultúra volt jelen a Kárpát-medencében, így a neolitikumi „ősmagyarság” gondolatköre rögtön felvet egy alapvető problémát. Melyek ezek közül a magyarság elői? Valójában teljesen mindegy. Lényeg, hogy ne legyenek (közvetlen) finnugorokhoz, sem pedig lovasnépekhez kapcsolhatóak. Helyettük „találtak fel” – eleinte csak a neolitikumra korlátozódó – „ősiséget”, s gond nélkül egyesítettek „ősmagyarrá” néhány közismert, Kárpát-medencei újkőkori műveltséget. A módfelett zavaros „őshonosokat”, majd „őstelepeket” említő szerzők e kultúrák népességeit eleinte még összeegyeztették a magyarok lovasnép eleivel, mondván, hogy azok a Kárpát-medencéből eltávozottak, majd Ázsiából folyamatosan visszatértek. Őket azonban már afféle másodrangú „keveréknépként” különböztetik meg, elfeledkezve a szerteszét vándorló különböző neolitikus népségek (köztük „őshonosnak”, és „őstelepesnek” nevezettek) állandó ötvöződéséről.

A neolitikum szerelmesei már kezdetben szembetalálták magukat azzal a kínos helyzettel is, hogy az újkőkor kultúrái nem korlátozódtak a Kárpát-medencére (az egyik alapvető műveltség bizonyosan délről érkezett, a különböző ki- és bevándorlásokról nem is beszélve). E ténynek két alapvető következménye lett. Az első az, hogy ezzel a Kárpát-medence szó szoros értelmében vett magyar „őshonossága” semmivé lett. Ezt követően egyes szerzők a Kárpát-medencéből „vándoroltatták ki” az „ősmagyarokat” a „termékeny félholdnak” nevezett ókori Kelet tájaira (a mai Közel Kelet nagy része), sőt, ezt kibővítve Észak-Európába is. Így gondolkodott Magyar Adorján (a határon túli Délvidékre szakadt képzőművész),² aki talán a Kárpát-medencei „euromániákus ősiség”-gondolatkor „atyjának” is nevezhető. A mindent mindennel összevető és egyesítő káoszban hetet-havat összehordó szerző, a magyarságot a Kárpát-medence legrégebb földművelő őslakosainak mondja. Szerinte belőlük váltak volna ki a kunok, kazárok, székelyek, jászok, etruszok, szabinok, sőt a lappok, finneket, észtek és más északi népek is. Ugyanakkor eleink közt tudja (helyesen) a szkítákat, szarmatákat, avarokat, akiket „őstörzseknek” nevez. Magyar szerint az Égei-tenger szigeteinek a görögök előtti őslakosai is (ős)magyarok voltak, de említ részben homályban maradó „elő-ázsiai ős-rokonnépeket” és oroszországi rokonoikat is. A lényeg tehát, hogy mindenki a Kárpát-medencéből vándorolt ki, majd többen „keveréknépként” visszatértek, miként Árpád magyarjai is.

Mivel az „őshonosságot” vizionálók rájöttek, hogy elméletüket a Kárpát-medencébe képtelenség beszorítani, a vélt „ősmagyarság” hajdani élőhelyének földrajzi határai is jelentősen megváltoztak. Ebből adódott a másik következmény: a különféle kultúrák összemossásával és ezek élőhelyeinek bevonásával lényegében az ókori Kelet, legalábbis annak nagy része egy csapásra „ősmagyarrá” vált. Így, az „őshonosság” felfogása némiképp módosult, és egyes szerzők részben az ókori Keletről érkező „őstelepes”, földművelőket kezdték emlegetni, köztük mindenekelőtt Radics Géza (Amerikában élő, eredetileg autószerelő).³ Radics elsősorban a Körös és a Vonaldíszes kultúrákra tér ki, valamint mezopotámiai kapcsolatokra utal (nyelvészetet, írás- és művészettörténetet, valamint a történettudományt érintő, sajátosan műkedvelő megközelítéssel). Magyarral ellentétben, a több hullámban érkező lovaskultúrákat (köztük Árpád népét) már nem nevezi valaha kivándorolt, majd visszatérő (magyar) „keveréknépnek”. Róluk, mint az „őstelepeseket” *szolgasorba vető hódítókról* emlékezik meg.

Az újabban kibontakozott „Kárpát-medencébe való gyökerezés” látásmódja másféle, újabb bonyodalmakat szült. A különböző (paleolitikus, mezolitikus, neolitikus) műveltségek Kárpát-medencén kívüli, hatalmas területeken átívelő megjelenése miatt időben és térben egyre tágabban kellett értelmezni az ezekhez kapcsolódó, állítólagos „ősmagyarság” fogalmkörét, de még inkább a vélt alapvető európai gyökereit. A bonyodalmat csak fokozza, hogy a Kárpát-medencei előember megjelenésétől kezdve, se szeri, se száma az állandó ki- és bevándorlásnak, a kultúrák többszörös összeolvadásának, újak keletkezésének. Az „őshonosságot” terjesztő szerzők felfogása közt is jelentős különbségek látszanak. Így, megkezdődött a vélt kőkori „ősmagyarság” teljes zűrzavara, ahol a különféleképp felvázolt történeti követhetőség szövevénye is ellehetetlenedni látszik, az idő méhének csaknem Ádám-Éváig visszanyúló végtelen és iszonytató mélyégében. Kiderült azonban, hogy e körülmény sem zavarja igazán az „őshonosság” hívőit, akik mindig megtalálják a „megoldást” a kaosz továbbbi bővítésében.

Az újkőkori kultúrák közt a vélt „ősmagyarság” okán állandó jelleggel említődnek a „Körös”, a „Vonaldíszes”, a „Tiszai” kultúrák népei. Közismertek még a különböző kapcsolatokat és hatásokat mutató „Sopot”, „Vinča”, „Zselizi”, (a késő-neolitikus) „Lengyeli” stb. kultúrák is. Utóbbiak összetettebbek, s a korábbi kultúrákkal együtt magukban hordozzák a mezolitikumi népesség többszálú emberanyagát is. Sebaj, nyilván ezek is többé-kevésbé „ősmagyarok”, vagy utóbb azzá váltak. A Kárpát-medencei neolitikum kezdetét sokféleképpen datálják, de többek szerint (kerekítve) a Kr. e. 6000 körüli időre tehető. Mint utaltam rá, egyesek szerint ez még nem a kezdet, mert a magyarság meghatározó lényegiségét az őskori Kárpát-medence több tíz- és százezer éves emberei adják (egészen az előemberekig visszamenőleg).

(Az „őshonosság” Cser Ferenc és Darai Lajos általi újrafogalmazása) A Kárpát-medencei magyar őshonosság újrafogalmazó „élharcosai” Cser Ferenc (vegyszár) és Darai Lajos (filozófus). Munkáik (köztük az egyik általam alaposan áttekintett, összegző jellegű mű)⁴ formailag a ma megszokott tudományos publikációknak megfelelőek, s a korábbi szerzők naivságától már messze állnak. Nincs itt már szó (egy „költői” kérdéssel túl) az ókori Kelet magyarságáról, mellőzik a könnyen átlátható és cáfolható állításokból felépített kaotikus gondolathalmazok létrehozását is. Az elgondolásuk magvát adó Kárpát-medencei ősiség-eszme azonban ugyanaz maradt, de magát a felfogást tudományos küllemű köntösbe öltöztették.

(Nyelv és írás) Összegző munkájukból kiderül, hogy nem értenek egyet a magyarság finn-ugor eredetével, s ebben igazuk van. Egy másik meglátásuk sem ellenszenves: „...az ún. ugor nyelvek nem képezhetik a magyar nyelv alapját, [...] sokkal inkább a magyar nyelv –

vagy elődje – lepusztult utódai, semmint forrásai.”⁷⁵ Más megállapításai és érveik azonban a magyar őstörténettel foglalkozó, *szaktudományokban képzett szakemberek* számára már zömmel kétségbe vonhatók.

A szerzők a magyart a *Kárpát-medence ősnyelvének* tartják, azon az alapon, hogy a magyarság (szerintük) e terület ide „gyökérző” ősnépe. Az ősiséget, vércsoportokkal összefüggő humánbiológiai vonatkozások földrajzi kivetülésével és elsősorban a genetikai kutatások egy szegmensével próbálják bizonyítani. A hipotéziseken túli bizonyítékaik azonban igyekezetük ellenére sem meggyőzőek. A magyarság meghatározó eredetét az újkőkori Körös, Tiszai, s a Vinča műveltségekhez, valamint a több tízezer éves aurignaci kultúrához kapcsolják, végül – elképesztően – az egész fejlődési-kialakulási folyamat kezdetét az előemberig viszik vissza. „A Kárpátok keleti oldalán több ezer évig virágzó földműves, fémfeldolgozó műveltség szemléletére a mellérendelő egyenrangúság és nem az alárendelés volt a jellemző. Az ilyen hosszú ideig élő műveltséghez mindenképpen tartozik egy utódnyelv. Ennek a műveltségnek és emberének az utódait mindvégig megtaláljuk a Kárpát-medencén belül, [...] e műveltség virágzását követően betelepülő törzsek, népek nyelve zömmel a türk nyelvek közé sorolható, ezért elsősorban türk nyelvet kellene itt megtalálnunk. Ezzel szemben kis részben szláv vagy germán, ám zömmel magyar nyelven beszélnek. A magyar nyelv fejlettsége, hangzó- és szókészlete, nyelvtana, egy hosszú ideig letelepedett, zárt, nagy sűrűségben élő időszakot igényel, amit csak egyetlen származtatási elképzelés képes biztosítani, a Kárpát-medencei.”⁷⁶

A fentiekből adódóan, közbevetőleg jegyzem meg, hogy Cser–Daraiek az „őshonos” elméletükhöz idomítják Árpád népének nyelvét is, leválasztva a „vezető elitet”, az általuk „valódi” magyarnak vélt köznépről. Írásuk azt sugallja, hogy a kis létszámú vezetőréteg „törökül” beszélt volna.⁷⁷ Noha korábban mások is felvetettek hasonlókat török–magyar nyelvi tekintetben, de korántsem holmi „őshonosságból” kiindulva. Valószínű, hogy a „honfoglalók” rétegeiben egyaránt voltak törökös, sőt; talán iráni nyelvűek is, ám semmi nem zárja ki azt, hogy a vezetők nagy része is *eleve* magyarul beszélt. Senki sem bizonyította *kizárólagos török* nyelvűségüket, mert ennek tényszerű alátámasztása képtelenség. Cser–Daraiek feltételezéseinek halmaza sem szolgáltat erre semmi „kézzelfogható” bizonyítékot (miként így van ez több más állításuk esetében is, melyek teljességet felölelő kritikája e hasábocon lehetetlen).

Az pedig, hogy a Kárpát-medence „ősnyelve” a magyar lenne, ismét csak teljességgel bizonyíthatatlan, s így valóban megmarad „elképzelésnek”. Mindenekelőtt azért bizonyíthatatlan, mert – paradox módon – a felhozott érvek többsége valóban csak „elképzelés”. Abból érdemes kiindulni, hogy az elméletet felállítók *nem éltek az őskorban*. Nyelvi eszmefuttatásaik tehát pusztán feltételezések, melyek vélt-indirekt „bizonyítékai” a legkevésbé sem meggyőzőek. Ami valóban bizonyítékul szolgálhatna, az valamely több ezer éves *hitelesen magyar nyelvű* írásos emlék lehetne, ha volna ilyen. Sajnos azonban ilyen nyelvmemlék nem létezik. A különböző szerzők bizonyos őskori és későbbi jelekre szoktak hivatkozni, melyek (esetleg) némiképp hasonlítanak a magyar rovásírás betűire, s ebből arra következtetnek, vagy legalábbis azt sejtetik, hogy azok magyar nyelvet rejtenek.

Az ősi jelek némelyike hajazhat ugyan a magyar rovásbetűkre (is), ám ez felettébb megtevesztő lehet. Igaz, hogy egy-egy jelnek, betűnek az alakja (graféma) hasonlónak tűnhet. Ez természetes, mert az ősi jelek és a rovásbetűk is egyaránt igen egyszerű vonalakból állnak. E hasonló, vagy azonos jeleknek a hangértéke (fonéma) azonban teljesen eltérő is lehet, s gyakran az is. Ezt látjuk a föníciai, etruszk, egyes germán, a különböző türk és magyar betűk esetében is. Okkal feltételezhető, hogy egyszerű vonalakból álló hasonló jelek bárhol létrejöhetnek, noha szinte bizonyos, hogy egyes népek által kialakított írásokat mások át is vetek, vagy különféle írások jelei hatottak egymásra. A keleti lovaskultúrák több ezer éve használnak „rovásírást”, s aligha hihető, hogy ez a Kárpát-medencéből származik, hanem

valószínűbb, hogy írásuk Keleten alakult ki. Az viszont nem lehetetlen, hogy egyes germán vagy kelta népekhez a szkíta-féle etnikumok (szarmata, alán stb.) vagy a szkíta gyökerekkel is rendelkező hunok hatására, illetve keveredés révén jutottak el bizonyos hasonló jeltípusok.

A legkomolyabban vetődik fel a kérdés: ki tudja azt megfellebbezhetetlen, tudományos hitelű bizonyossággal megmondani, hogy az őskori jelek mely nyelve(ke)t rejtenek? A válasz egyszerű: senki. Ha tetszik, ha nem, a kérdés nyitva marad, s az sem tudható, hogy a Kárpát-medence őskori jelei mely kultúrákhoz köthetők. Nem lehetetlen, hogy némelyik éppen egy keletről jövő ősetnikum hagyatéka. A bizonytalan eredetű, megállapíthatatlan nyelveket rejtő jelek ingoványára nehéz őstörténetet építeni. Még a másfélezernél kevesebb év távlatából fennmaradt rovásírásos szövegek olvasata is vitatott. A legelső, hihetően magyarul megfejtett nyelvelmékek avar koriak (nagyszentmiklósi kincs, szarvasi tűtartó stb.) Ezek (részben) magyar nyelvűsége igen valószínű, de tartalmi tekintetben mégsem tökéletesen bizonyosak az eltérő megoldások miatt.⁸ Nos, akkor honnan fakad a szerzők mély meggyőződése arról, hogy magyarul beszéltek a Kárpát-medencei neolitikumban, mezolitikumban, netán már a paleolitikumban? Mindenesetre meglepő Cser és Darai mérhetetlen bátorsága, hogy eszmefuttatásaikat indirekt bizonyítékként kezelve állítsák és kinyilatkoztassák ezt.

(Az ún. „mellérendelésről” és „alárendelésről”) Cser és Darai gyakorta használják a különféle kultúrákból ötvöződő őskori népekre a békés, „mellérendelő” kifejezést. Ismét csak azt kérdezem; vajon honnan lehet e végtelenül szelíd, általánosan békés, „mellérendelő” viselkedést az idő ilyen iszonyú távlatából ennyire biztosan megállapítani? A szerzők látnoki képességgel vannak megáldva talán? A régészeti publikációkban ugyanis többször olvasható, hogy egyik, vagy másik őskori, vagy későbbi (európai) kultúra népe „kiszorítja” egymást a korábbi élőhelyről, vagy éppen „rátelepszik” egymásra. Az viszont már történeti tény, hogy ókor mediterrán stb. népei (akik a különböző, részben a Kárpát-medencébe is eljutó őskori kultúrák utódainak mondhatók) felettébb harciasan támadták, ha tetszik: „alá- és fölé” rendelték egymást. Miképpen léteznek, hogy e népek, már a korai ókorban is fittyet hánytak a békés, „mellérendelő”, genetikai örökségnek, melytől elvárható lenne az őseikre állítólag oly jellemző szelíd mentalitás folyamatos megnyilvánulása?

A hierarchia már az állatvilágban is jól megfigyelhető, és teljesen kizárt, hogy ennek híján lett volna az őskor bármely kultúrához tartozó népessége. A ma is létező, „ösközöségi” szint környékén élő igen egyszerű őserdei „népek” életmódjából következik, hogy nyilván a legősibb és legkülönbözőbb társulásoknak is voltak különféle szintű vezetői, és vezetői „testületei” is, akik döntöttek a mindenkit érintő történésekről, változásokról. A létért küzdő különféle őskultúrák csoportjai közt minden bizonnyal voltak konfliktusok, s megkíséreltek egymás fölé kerekedni, ha érdekük úgy kívánta. Nyilvánvaló, hogy az alá- és fölérendeltségi viszonyok a kora ókorban, s az ezt követő történeti időszakokban még inkább bonyolultabbá váltak (differenciálódtak) a Kárpát-medencében is. Következésképp, a Kárpát-medence őskori kultúráiból fakadó (állítólag mindvégig fennmaradó, mindenkit beolvasztó) népességnek az évezredekken átívelő békés, „mellérendelő” életmódja igen kérdéses, kevéssé hiteles álláspont.

Pillantsunk bele röviden néhány neolitikus műveltség mai ismereteink szerinti (leegyszerűsített, vázlatos) történetébe. Az elsősorban balkáni és anatóliai elemekből (talán mezopotámiai stb. gyökerekből is táplálkozó)⁹ Körös-kultúra a Kr. e. VII. évezred második felének utolsó évszázadaiban, nagyjából 6300 körül, déli irányból, jelenhetett meg a Kárpát-medencében. Görög területen Sesklo, a Balkán északabbi részein Starčevo, Magyarországon Körös-műveltségként (Körös-Starčevo) ismerik. E kultúra népe valóban földművelő, mert ismer gabonaféléket, valamint kecskét, juhot tart. A fentiekből viszont kiviláglik: szó sincs

arról, hogy a Körös-kultúra népe „őshonos” lenne a Kárpát-medencében. Elhelyezkedésük jól ismert „határa” a Keszthely–Szolnok–Munkács vonal. Ettől északra gyérebb, mezolitikus életmódot folytató lakosság élte hagyományos, halász-vadász, gyűjtögető mindennapjait. E népesség a Körös-műveltségtől sok mindent átvett, s pár száz év múltán önálló neolitikus kultúrákat hoztak létre. Kialakult az Alföldi Vonaldíszes-kultúra (AVK), míg nyugatabbra a Dunántúli Vonaldíszes-műveltség (DVK) jött létre kb. Kr. e. 5500 körül. A Körös-kultúra és a Vonaldíszes-műveltség közt számos ismert különbség van használati tárgyak, életmód, embertani arculat és más tényezők tekintetében. A Körös-kultúra szűkebb családban, ennek megfelelően kisebb házakban lakott, míg a Vonaldíszeseknél gyakran három generáció élt együtt, hosszú építésű házakban. A Körös-népesség általában gracilisebb megjelenésű volt, míg a (marhákat is tartó) Vonaldíszesek többnyire magasabb, erőteljesebb alkattal bírtak. Csak melleleg vetődik fel a kérdés: vajon melyikük az „ősmagyar”? Egyik? Másik? Mindkettő? Vagy ez korántsem okoz gondot? Mert a lényeg a ragaszkodás – ha törik, ha szakad – a magyarság őskori jelenlétéhez.

A Vonaldíszes műveltség utóbb viszonylag egységes kultúráként jelent meg Európában (noha később részekre bomlott). A DVK népessége részben vándorolt, részben továbbadta ismereteit, déli irányban is terjeszkedett. Az AVK népessége viszont nagyjából a Kr. e. VI–V. évezred fordulóján dél felé nyomult, a Körös-kultúra rovására. Vajon a Körös-kultúra lassú elsorvadása, beolvadása az ok? Vagy korántsem oly békés és „*mellérendelő*” az együttélés az AVK-val? Pontosan nem tudhatjuk, mindenesetre a jelenségnek több oka lehet. Az kétségtelen, hogy az AVK komoly tekintéllyel bírt, mert erőfölényüket biztosította a Tokaj környéki Eperjes hegység obszidián bányáihoz való hozzáférés lehetősége. Az obszidián (kemény vulkanikus kőzet) azidőtájt komoly érték volt, mert igen jó minőségű eszközök, fegyverek előállítását tette lehetővé. Éppen ezért a jelzett terület kapcsolatai déli irányban egészen az Adriáig kimutathatók.

Aligha hihető, hogy ne lettek volna fegyveres összecsapások a kőkor bármely szakaszában, akár a Kárpát-medencében, vagy egybeült Európában, ám ezek régmúlt nyomait nem könnyű felfedezni. Részben elenyésztek a múlt ködében, részben pedig még a földben rejlenek, bár éppen a neolitikum idejéből is több fegyveres és erőszakos tevékenységre derítettek fényt az ásatások. Csak egyetlen példát említek. Esztergályhorvátiban a Lengyeli-kultúra egy tömegsírára bukkantak rá a régészek, ahol bezúzott fejű, és egyéb módon erőszakos halált halt 25-30 férfit temettek el. Egyiknek a kezét halála előtt valószínűleg hátra is kötötték. Nem tudni pontosan mi zajlott le. Fennáll az emberáldozat rituális gyilkosságának lehetősége,¹⁰ de talán nem zárható ki egyéb konfliktus sem. E kiragadott példa mellett a régészeti szakirodalomban még számos emberáldozat, kannibalizmus, és más tömegsír is említődik. Látható, hogy az élet a neolitikumban sem volt olyan békés, barátságos – ahogy mondani szokás, – „fenéig tejfel”... Mindenesetre a „*mellérendelő*”, életmódnak az ellenkezőjét bizonyítják a tömegsírba durván egymásra hajigált testek, és más hasonló, régészek által valószínűsített események.

A Cser–Dara szerzőpáros lovaskultúrákat általánosan „alárendelő” magatartással való azonosítása rendkívül egyoldalú megközelítés. E felfogásban részben az önimádó nyugati történetírásnak a lovasnépekkel szemben többnyire megnyilvánuló, szelektív, „beskatulyázó” álláspontja tükröződik vissza, mely fellelhető a hazai, „keményvonalas” finnugristák nézetében is. A lovasnépek társadalmának hierarchikus szervezetsége kétségtelen, bár – mint említődött – felettébb valószínű, hogy az alá- és fölrendeltség valamely szinten a kezdetektől minden közösségben, és társadalmi formációban jelen volt. Ugyanakkor a lovaskultúrák alá- és fölrendelő életmódjának általánosan „kisarkított” jellege már nem állja meg a helyét. A kép ugyanis soha nem fekete-fehér. Kulturális tekintetben a lovasnépek társadalmá

messzemenően *nyitott, befogadó és feltétlenül mellérendelő* jellegű. Ennek megfelelően szívesen átvesz és át is ad. E jelenségnek valószínűleg szokás- és viselkedésbeli mentális összefüggései lehetnek, melyeknek kivételései, megnyilvánulásai tágabban és általában Ázsiára jellemzőek. Mindezek bizonyos értelemben ma is észrevehető különbséget mutatnak Európával szemben.

Az ázsiai lelkiség nyitottságát jelzi a hit- és hiedelemvilág, mely szívesen egyesíti magában a különböző eszmeköröket, éspedig *nem egymásnak alárendelve*, hanem *mellérendelő* módon. A mellérendelő mentalitás konkrét példáját adja a lovasnépek hitvilága, ahol az animizmus (és előzményei), majd a samanizmus, zoroasztrizmus, kereszténység, manicheizmus stb. elemei épültek egymás mellé, utóbb összeolvadva egymással. Pontosán ezért volt képes a magyarság viszonylag könnyen felvenni a (görögkeleti és római katolikus) kereszténységet, melyben máig számos korábbi hitelemet őriz, különösen a népi vallásosság keretei közt. Elég, ha Csíksomlyó Napba Öltözött Asszonyára gondolunk, kinek előképe már a (nagyjából Kr. u. I–III. század közepe tájáig fennálló) baktriai kusán birodalom halcsajáni szentélyének reliefjén feltűnik.¹¹

A Napba Öltözött Asszony fogalomköre mély gyökerű. Benne a zoroasztrizmus eljövendő Megváltóját (Saoshyant) szülő szűz, valamint a (fejlett) samanizmus világot teremtő Ten(g) rijének a „Boldogasszony” lehetséges előképét adó női kivételése, és a kereszténység Szűz Máriája rendeződött egymás mellé teljesen „mellérendelő” módon. Ezen eszmekörök láncolatában felbukkanó előképekből – a régi képzetek lényegiségének megőrzése mellett –, csak egy mellérendelő folyamat volt képes egységbe forrasztani, és létrehozni a magyarság Boldogasszonyának végső alakját. Más vélemény szerint talán az ősi mezopotámiai istenasszony (Bau) átszűrődött hagyománya is kiindulópontja lehet (?) a láncolatnak.¹²

A hajdani nagy lovasnépek és leszármazottaik kapcsán említhetnők még a tűz tiszteletének a különböző eszmekörökön átívelő, „mellérendelő” szakrális szerepét, mely (a legősibb rítusoktól kezdődően) végigvonul az animizmuson, samanizmuson, zoroasztrizmuson át a keresztény templomok örökmécses-lángjáig mindazon lovaskultúráknál, akik (vagy nép-részeik) felvették a kereszténységet.¹³ A lovasnépek mellérendelő kulturális nyitottságát az egyes uralkodók birodalmában (néha közvetlen környezetében) az egymással jól megférő vallások is mutatják. A hosszas felsorolás helyett két példát említek: Ibn Fadlán¹⁴ a kazár birodalom négyféle vallásáról tudósít, s azt is közli, hogy a különféle hitet követőknek saját bírái vannak. Szintúgy közismert a vallási béke a mongol kánok udvarában (és másutt is). Marco Polo, a XIII. században (mások által lejegyzett elbeszélésében) utal Kubiláj nagykan kereszténység iránti érdeklődésére.¹⁵ A lovasműveltségek befogadó nyitottságát felismerve használok régóta a „mellérendelő” jelzőt éppen a kultúra, ezen belül a hitvilág összetett (szinkretikus) mivoltának jellemzőjeként.¹⁶

A keleti források, népszokások, hagyományok, népmesei, népzenei elemek nyomán tucat-szám lehetne példát hozni a magyarság régi, mellérendelő folyamatból kialakult hitvilágából. Ehelyett egy igen érdekes – mellé- és alárendelést érintő – fejlődési vonulatra utalok. Az őskorban, az egyszólamú (unisono) zene egyszerű, néhány hangból álló alkotóelemei bizonyonnan mellérendelő módon jelenhettek meg. Bármennyire meglepő, e (zenei) mellérendelő szerkezet nem a nyugati műveltségekben őrződött meg általánosan, hanem Kelet népeinek, s onnan a Kárpát-medencébe érkezett lovaskultúrák zenéinek alapvető jellegzetessége maradt. A nyugati nép- és műzenék ugyanis bizonyos ókori gyökerekből a középkorban különféle szakaszokon át többszólamúvá fejlődtek, s bennük éppen az egymás alatt elhelyezkedő szólamok alá- és fölérendeltsége nyilvánul meg. Pontosán ez látható a partitúrák és többszólamú zenét játszó hangszerek irodalmának egymás alatt és felett elhelyezkedő hangjegyeinek kottaképeiben. Kelet zenéi viszont meghatározóan egyszólamúak. Mindenekelőtt azt szükséges leszö-

gezni, hogy a magyar és más keleti egyszólamú énekstílus (és részben hangszeres zene) nem a fejletlenség megnyilvánulása, hanem az *orientális mentalitás* jellegzetes kifejezőmódja. Az egyszólamúságon belül mellérendelő egyenrangúságban énekelnek, valamint hangszeren is lényegében ugyan azt a dallamot szólaltatják meg. Mivel azonban a magyar és különböző keleti „népzenék”¹⁷ fontos stíluseleme a dallam variálása, díszítőhangokkal, figurációkkal, melizmákkal, való ékesítése, így az egyszólamúság korántsem holmi primitív hangzás. Pontosan az ellenkezője valósul meg. A hangzást tovább színesíti a hangszeres variálás és díszítés, valamint a szólamoknak az ebből adódó egymás melletti horizontális „elcsúszása”, mely létrehozza az ún. „heterofóniát”. A mellérendelő keleti heterofónia túllép ugyan az „unisono” hangzás keretein, de megőrzi az egyszólamúság lényegességét, viszont jelentősen különbözik a nyugati nép- és műzenék többnyire vertikális-alárendelő többszólamúságtól.¹⁸

A Cser–Dara szerzőpár – meglepően hűen követve a „hivatalos” tudomány megrögzült, „dogmává” merevedett toposzaiból fakadó értelmezését – a lovasnépeket a „*sztyep-pén hosszasan bolyongónak*”¹⁹ titulálja. A fogalmazásból világosan kitűnik, hogy az „őshonosságot” hirdetők szemében csak az állítólagos, „*Kárpát-medencébe gyökérező*” és mindvégig fennmaradó „őslakosságnak” van becsülete, a szerintük „*bolyongó*” lovasoknak már aligha. Ha logikusan gondolkodunk, akkor csak egyféleképpen értelmezhető a burkolt lényeg. E lenézőnek tekinthető jelzőt alkalmazó felfogás azt sugallja: mivel Árpád népe kétségkívül lovaskultúrájú, így csak egy, az elnyomó „*bolyongók*” közül, aki a nevét adta át az „őshonosoknak”.

A céltalan „*bolyongás*” vélelme felett, már rég elszállt az idő. A szerzők megfélekednek számos lovasnépnek a történelemből jól ismert letelepedett életmódjáról. A lovaskultúrák beskatulyázott, toposzá merevedett, kizárólagos, állandóan vándorló nomadizálása eleve teljes képtelenség, mert (többoldalú) iparúzés, valamelyes mezőgazdaság és kereskedelem nélkül a lovaskultúra valószínűleg nem tudott volna fennmaradni, de lehet, hogy ki sem tudott volna fejlődni. Már a nyári-téli szállásváltás is feltételez mezőgazdasági tevékenységet. E nélkül a téli takarmány tartalékképzése úgyszólván lehetetlen. A „nomádság” háttérben pedig gyakran városlakó letelepültek húzódnak meg. Az alapvetően „*bolyongó*” életmód feltételezése aligha állja meg a helyét, mert a vándorlás általában csak addig tart, míg letelepülésre alkalmas helyet nem találnak, ahol a nép egy része városlakóvá válik. Miként más kultúrákban, vélhetően a lovasnépek városaiban is (a letelepedésre hajló), iparral, kereskedelemmel és mezőgazdasággal foglalkozó lakosság élt. A levédiai-etelközi magyarság életmódját – éppen a földművelésre való tekintettel – már a „hivatalos” véleményt képviselő tudomány is „csak” „félnomádként” említi.

A lovasnépek céltalanságot sugalló „*hosszasan bolyongásának*” több forrás ellent mond. A számos adatból csak néhányra utalok. Közismert Hérodotosz tudósítása a *földművelő szkitákról*. Bakay Kornél rámutat, hogy a szkiták „...*búzát, rozstot, kölest, árpát termesztettek, hüvelyeseket ültettek, szőlőt műveltek, gyümölcsöskertjeik (dió, körte) voltak.*”²⁰ Jóval később, a velük rokon alánok is műveltek földet.²¹ A *letelepedett, földművelő fehér (heftalita) hunokról* – Prokopiósz nyomán – többen említést tesznek.²² A lovasnépek földművelése kapcsán azonban mégis a legfontosabb az, amit Dzsaiháni korábbi elveszett munkájából merítő Ibn Ruszta (900–913 közt) és Gardézi (1051/1052 táján) írtak a Kárpát-medencén kívüli magyarokról. Ibn Ruszta ugyanis a *magyarok szántóföldjeiről*, Gardézi pedig a *magyarok termékeny helyeiről* tett említést.²³

Andrásfálvy Bertalan viszont éles szemmel észrevette, hogy öntözéses földművelésről van szó. Gardézi a magyarok mordat (mordvin) szomszédait is említette, kiknek bár „*földjükön víz folyik [...] csatornáik nincsenek.*”²⁴ „*Ez talán úgy értelmezhető* – írja Andrásfálvy –, *hogy az előzőekben említett magyaroknak pedig voltak vizet vezető, emberkéz alkotta árkaik.*”²⁵

Korábban Bendefy László is írt erről (Klaproth nyomán). „Földművelésük a legmagasabb fokon állott, amit bizonyít, hogy öntözőberendezéseik is voltak. Ezeknek a legnagyobb része idők folyamán elpusztult, de egy 32 km hosszú öntözőcsatornájukat, mely még ma is vezeti a vizet, Klaproth megtalálta a Kuma bal partján, Kavkazk városától keletre.”²⁶ Teljesen világos, hogy a magyar lovasnép már a Kaukázus előterében ismerte, majd utóbb is folyamatosan alkalmazta az öntözéses földművelést, s nem kellett a Kárpát-medencében „öshonosnak” lennie ahhoz, hogy felismerje a mezőgazdasági termelés fontosságát! Ez a tény, de ezen túlmenően lehetséges, hogy a magyarok már jóval a IX. század előtt is műveltek földet. A csatornás vízgazdálkodás töretlenül folytatódott a Kárpát-medencében is, mint arra Takács Károly rámutatott.²⁷ E tények nyilván zavarják mindazokat, akik a földművelést elvitatják a lovasnépektől. Cser–Daraiék ezért találták ki, hogy a forrásokban szereplő magyar földművelők a Kárpát-medencei „öshonosok” kiáramlott utódai lennének, akik a „nomád” vezetőréteg alávetett köznépévé váltak volna.

Az iparüzés is közel állott a lovasnépekhez. Már a kimmerek, majd a szkíták magas szintű kurgánépítésze fejlett ácsmesterségről tanúskodik. Izrael keresztény püspök 682-ben a Derbenttől északra élő hunok ügyes ácsait említi. Természetesen számos más iparág is létezik a lovaskultúrákban: a nemez és ruhanemű, lábbeli készítés, a fa, prém, bőrfeldolgozás számos ága, a kovács, ötvös, s más szakosodott fémművességek, és ezek kombinációi.

Ismert tény, hogy léteztek szkíta, párthus, sőt: hun városok is. Vajon ezek is a lovasok általános „bolyongásának” kellékei? A nyugat felé tartó északi (fekete) hunok fejedelme Zhizhi (Dzsizdsi, másutt Chichi [Csicsi, † Kr. u. 36.])²⁸ az I. század elején, a mai Kirgizisztán északnyugati részén építtetett új „rezidenciát”²⁹ (Bendefy ezt Üzbegisztánba, Szamarkand környékére helyezi).³⁰ A Kína területén maradt déli hunok (a korábbi városaik után) a belső-mongóliai Ordosban az V. században (mások szerint jóval korábban) építtették Tongwancheng (Thunvancsön) „fővárost”. A Procopios által *nem nomádként* említett heftalita hunoknak is voltak városaik, az egyik Halcsaján környékén. Izrael püspök (682-ben) a kaukázusi hunok Varachan (Varacsán) nevű fővárosáról is hírt adott.³¹ A több ágra szakadt szkíta-utód alánok egy része is városokban lakott. Köztük legrégebbi a VI. század kezdetén, krími területen Abdarda. Egy másik „főváros” Magasz volt a Kaukázus lábainál.³² A kazár birodalomban négy városról tudunk. Sarkel³³ erődje a Don alsó folyásánál, Balandzsar (Belendzszer) és Szamandar³⁴ (Szemender) a Kaszpi-tenger nyugati partvidékén, északon, a Volga partján pedig az összetartozó Szarisen (Szari’sen) és Kánlik (Khanlik) „ikervárosok”. (Itil, Kazaran, Alkazar neveken is említik).³⁵ Stein Aurél 1900–1901-ben lezajlott utazása nyomán ismert, hogy az ősi „Selyem-út” mentén „homokba temetett” városokat³⁶ már több ezer évvel ezelőtt nagyrészt lovasnépekkel kapcsolatba hozható etnikumok lakták, részben feltehetően építtették is. Ilyen a mai Kína Xinjiang (Hsintyian) tartományában Taskurgán (=kőhalom), mely már az ókorban lakott lehetett. Környékén kínai régészek kb. 3000 éves, szkítának tartott sírokat találtak.

Lovaskultúrák által épített, lakott települések és városok már a Kr. e. I. évezredben is léteztek. Építésük a Kr. u.-i korai évszázadokban folytatódott, s számuk a Kr. u. IV–V. század után egyre nő. A lovasnépek által épített (vagy építtetett) városok és abban letelepedetten élő emberek ténye nem erősíti a szakadatlanul „bolyongó nomád” vándorlás berögződött képzetét. (*Kérdések özöne és a finnugor eredet*) Az általam legtöbbet idézett Cser–Darai-dolgozat „Bizonyosság, elméleti tartalmak s meghaladott álláspontok” fejezete három csoportba sorolva, csaknem egy oldal terjedelemben mérhetetlen sok kérdést intéz az olvasóhoz. Ezek teljes mértékben lefedik a magyarság keletkezésének és létének valaha volt, illetve a jelenben fennálló, egymással összefüggő teljes problematikáját. Egyes felvetések nem tartoznak a magyar őstörténet szűkebb körébe, ismét mások nem közismertek, nehezen értelmezhetők,

vagy őstörténeti utópiákat tartalmaznak (a szerzők nyilván másképpen gondolják). Íme, néhány kiragadott kérdés: „*Melyek a Kárpát-medence újkőkorszaki műveltségei?*” „*Hogyan pontosítható az eddigi pontatlan időrend a jégkorszakkal?*” „*Milyen volt az ősember gazdag élete a Kárpát-medencében?*” „*Mi jellemzi a vaskorszakot a Kárpát-medencében?*” „*Voltak-e magyarok a Közel-Keleten?*” „*Kik azok a magyarabok?*” „*Hogyan lett a magyar írás a földön nagy arányban elterjedt írások alapja?*” „*Hogyan található meg a magyar díszítőművészet indítékai, jeleink és jelképeink a világ többi részén?*” „*Mióta vannak csengető moldvai magyarok a Kárpátokon túl?*” stb.³⁷

A több tucat kérdésre adható válaszok könyvtárnyi terjedelmet igényelnének, így a felvetések véget alig érő özöne értelmetlennek tűnik. A kérdések a magyarság önazonosságának megerősítését szolgálhatnak (leszámítva a téves és utópisztikus felvetéseket), ha egy tanulmány keretében megválaszolhatóak lennének. Csakhogy maguk a szerzők sem adnak választ (legalábbis nem a konkrét megfogalmazott kérdésekre lebontva, azok sorrendjét alapul véve). Vajon akkor miért teszik fel e kérdéseket? Ennek magyarázata lehet: a szerzők úgy gondolják, hogy minden kérdést és problémát felold a „*Kárpát-medencébe gyökézés*” elméletének elfogadása. Mivel a kérdések zöme a szerzők részéről megválaszolatlan, lehet, hogy ezek nyomán az őstörténetben járatlanabb olvasók összezavarodnak, különösen a nem szokványos, kevesek által értelmezhető, s némelyek számára érthetetlen felvetések kavargó zűrzavarában.

A problémát leegyszerűsítve úgy vélem: a fentebb bemutatott, néhány kiragadott kérdésből csak a szerzők elfogadhatatlan álláspontja derül ki, mely szerint minden a tudás Kárpát-medencéből áramlott volna ki, az innen kivándorló „őshonos”, a magyarságot műveltségében és genetikailag meghatározó embertömegeivel. Vagyis a „*Kárpát-medencébe gyökézés*” szintjén már-már úgy tűnhet: az egész világ (vagy csak Eurázsia?) magyar-rokon. A tudomány mai állása szerint az emberiség egy töről fakad (tudatában lévén a neandervölgyi és crô-magnoni ősemberek eddig kimutatott minimális keveredésének is). Legfeljebb fontos részletkérdéseket és az új eredményeket kell közös nevezőre hoznia, az erre szakosodott tudósoknak. Az egy töről fakadás okán azt mindenki tudja, hogy egyik ember rokona a másiknak, csakhogy e tényt egész másként szokás kezelni. Ez ugyanis *nem a magyarság* (és más népek) őstörténete, hanem *az emberiségé*, noha köztük az összefüggés fennáll. *A kettőt azonban nem célszerű összekeverni.*

Egy dologban azonban ismét egyetérthetünk a szerzőkkel. Mégpedig abban, hogy vannak helytelen őstörténeti nézetek (felsorolásukat itt mellőzöm). Cser és Darai bírálják a türk/török és a sumer eredet elméletet. Utóbbit „nemes egyszerűséggel”, ám helytelenül a türk eredeztetés kibővítésének tartják, s megjegyzik, hogy „*ez joggal váltotta ki a hivatalos tudomány ellenkezését*”.³⁸ Azt azonban a legkevésbé sem érzékelik, hogy a károszteremtésnek részesei az „őshonosságot” népszerűsítő különböző szerzők is. A Kárpát-medencei magyar „őshonosság” elmélete is teljesen jogosan váltja ki a „hivatalos” és más – velük nem mindenben egyetértő –, szintén a tudomány talaján álló, magyar őstörténettel foglalkozó *szakemberek* rosszallását.

A szerzők feszegetik a finnugor eredet problémáját is. A Cser–Darai szerzőpáros joggal bírálja Engel Pált, aki az ellenvéleményt hangoztatókat „egy kalap alatt” „...szellemi és politikai alvilágként” kezelte.³⁹ Sajnovics Nepomuk Jánost (1733–1785) is említi, kinek „felfedezése” nyomán megtalálták a többi rokon nyelvet. A finnugrizmus „alapjai” azonban korábbiak, mint Sajnovics (jezsuita szerzetes, matematikus-csillagász) nyelvészethez mit sem értő ténykedése. 1768-ban nemcsak a magyar és lapp nyelv 150 hasonló szavát „fedezte fel” (a nyelv ismerete nélkül), hanem dilettáns módon, egyenesen e nyelvek *azonosságát* jelzi művének címe.⁴⁰ Ráadásul a teljesen más jellegű (tonikus, izoláló, monoszillabikus) kínai

nyelvvél is kapcsolatot sejtett (esetleg hun jövevényszavak kapcsán?) Ezt nem emlegetik a finnugrista nyelvészek.

A finnugor-kérdéssel nem kívánok mélyrehatóan foglalkozni, pusztán néhány megjegyzést fűzök ehhez. A finnugrizmus „sarkított”, (etnikai származást is sugalló) formája nem más, mint a magyarságnak a feltételezett, finnugor ősnépből és nyelvcsaládból való „kiszakadásának” vételeme, és ebből kovácsolt finnugor/obi-ugor eredetének, „hivatalosan” elfogadott és erőltetett fikciója. A hagyományok, írásos források, a genetikai kutatások eredményei ennek ellentmondanak. Az antropológiai,⁴¹ és régészeti vonatkozások, valamint a gyér népzenei párhuzamok pedig a lovaskultúrák, és ezen belül a magyarság (valószínűleg egy részének) érintkezését jelzik az északi népekkel. A magyar népzene ősrétegében lévő, korábban finnugor eredetűnek vélt, egyszerű (kis formájú, ún. 2-1-es zárlatú) és más siratódallamok szilárdnak látszó finnugor eredete újabban igen kétségessé, valójában tarthatatlanná vált (annak ellenére, hogy a „hivatalos” álláspont továbbra is változatlan). Ezek zeneelméleti háttérrel rendelkező rokonsága Eurázsia szerte előfordul (a Balkánon, Törökországban Kínában stb.)⁴²

A különféle finnugor népek elképzelt szétválásainak „egyezményes” datálásai teljes mértékben feltételezésen alapulnak. Kevésbé „egyezményesek”, ám ugyanolyan feltételezettek a „finnugor” és „ugor” vagy „ugor-magyar” „őshazák” spekulatív, többféle elképzelésen alapuló földrajzi meghatározásai is. Ami a finnugor elméletből elfogadható, az a *fennálló nyelvrokonság ténye*, mely többféleképp is létrejöhetett. Ennek viszont nem szükségszerű velejárója az alapvető és eredendő vérségi kapcsolat. A finnugor eredet viszont kiválóan megfelelt a különböző ideológiáknak és politikai felfogásoknak, hiszen a Habsburg-politikának mindig kínos és veszélyes volt a magyarság lovasnépekre jellemző szangvinikus, szabadságszerető „rebellis” mentalitása,⁴³ miként ezt a szovjet-orosz kommunista internacionalizmus sem szívelte. Magyarországon 1944–45-ben kezdődő szovjet megszállását követően kapóra jött a magyarság erőltetett „északi eredete”, mert a kis finnugor népek már eleve a kommunista birodalom uralma alatt nyüglődtek (nehéz körülményeik máig fennállnak).⁴⁴

A finnugor felfogás elterjedése kapcsán Cser–Daraiék – másokhoz hasonlóan – Trefort Ágoston (1817–1888, hajdani vallás- és közoktatásügyi miniszter) állítólagos nyilatkozatát „idézik”. A forrást azonban nem jelölik (miként mások sem). A kérdés tisztázására, s a forrás feltalálására többször is történt kísérlet, de eddig senkinek sem sikerült az „idézet” eredeti, lejegyzett bizonyítékának nyomára bukkanni. A forrás valószínűleg nem is létezik, a közismert szöveg pedig vélhetően hamisítvány, felhasználásának értéke már teljesen bizonytalan, valójában hitelét veszítette. Noha az idézet a finnugrizmus és a politika nyílt összefonódásának komoly bizonyítékát képezhetné, ám be kell látnunk, hogy nem létező fegyverrel hadakozni aligha lehet.

A Cser–Darai-dolgozat kimerítően foglalkozik a vércsoportoknak és a genetikának a magyar őstörténet kutatásban betöltött fontos szerepével. A vércsoportok pusztán a genetikai vonatkozások bevezetőjeként szerepelnek, különösebb konzekvenciák levonása nélkül. A négy (0, A, B, AB) vércsoport Kárpát-medencei arányáról relatíve elég kevés az adat, de az általuk idézett szakirodalomban⁴⁵ előforduló, különféle szakemberek által készített felmérések és táblázatok nyomán kissé ellentmondásos képet mutat a magyarságra vonatkozó adathalmaz. A különféle népektől vett minták mennyisége rendkívül eltérő. Másokhoz képest különösen kevés a magyar minta. Ennek tükrében az összehasonlítás eredménye kérdéses. A vércsoportelemzések kifejezetten a finnugor eredet tekintetében lényeges támpontot nem adnak. Az európai népességhez viszonyítva – a többihez képest legkevesebb minta ellenére – a magyarság körében előforduló AB és B vércsoportok magas száma komoly ázsiai kapcsolatot jelez. Nagy Ákos szerint az AB vércsoport létrejöttének helyét Közép-Ázsia területére helyezik, míg a B csoport kialakulásának „*fő fészkeként*” Mongóliát és elő-Indiát jelölik.⁴⁶ A 0

csoport előfordulása a magyarságban átlagos, az A csoport pedig a legelterjedtebb a világon. Utóbbiak tekintetében aligha vonható le komoly következtetés a magyarság eredetére nézve.

Cser és Darai a magyarság genetikája kapcsán Ornella Semino (és kollégáinak) Y kromoszómát érintő vizsgálati eredményeire hagyatkoznak,⁴⁷ melyeket a magyar nép és nyelv Kárpát-medencei eredetének legfőbb bizonyítékaként tárnak az olvasók elé. Ezek során a magyarságban leggyakrabban előforduló mutatók, köztük elsősorban az M173-ból leváló M17 (Eu 19) gén említődik. Ennek alapján elsősorban a magyarok bizonyulnának a Kárpát-medence legrégebb lakójának, a lengyelek, ukránok (és egy közelálló másik csoportból) a horvátok őseivel együtt. Ezt pedig – mint említődött – az itt élő előemberig vetítik vissza. „...a valóság az, hogy a mi népünk és nyelve az egyik legrégebb az emberiség történetében, közvetlen ősnépi, ősnyelvi eredettel. Mindez itt – a Kárpát-medencében – alakult ki már az előembertől kezdve, s a régészeti kultúrák egymásra következésében, mely több tízezer éves korszak, történelmünknek az 1. fejezete volt.”⁴⁸ Az M173 géncsoportot Semino és társai az ún. aurignaci műveltséghez kötik. E kultúra kezdetének datálása képlékeny, általában 35-40 000 év körülnek tartják, mások jóval korábbra datálják. Cser és Darai „...a modern ember legkorábbi aurignaci eszközeit és egy koponyát [...] a jelen előtt legálább 90 évezredhez” kapcsolhatónak írják.⁴⁹

A Semino kutatócsoport eredményeinek értékelése több részletkérdésben bizonytalanságot kelt, Cser–Daraiek szemszögéből pedig kétségtelenül egyoldalú felfogást tükröz. Az Eu19 genetikai jelzőt a szerzők a magyarság ős-európaiságának bizonyítéka gyanánt kezelik, elsősorban a Kárpát-medencéhez és környékéhez kapcsolják. A probléma már ott kezdődik, hogy az aurignaci kultúra régészetileg a Távol-Keletig kimutatható, így sokféle nép korai rétegét képezheti. Ebből adódóan, a magyarság kialakulásához köthető földrajzi területen (Eurázsiaiban) 30-40 ezer év, s még több évtízezred távlatában többé-kevésbé mindenki rokona mindenkinek. Mi köze ennek (közvetlenül) a magyar őstörténethez?! Még a legkorszerűbb genetikai kutatások igénybevételével is képtelenség az idő méhének ilyen mélységes távlatában, valamint bármely (köztük az aurignaci) őskultúra e hatalmas földrajzi szóródásában a magyarság gyökereit keresni, s egyáltalán ennek tükrében magyarságról, vagy bármely más népről beszélni.

A Cser–Daraik-elmélettel szemben további aggályt képez, hogy az Eu19 haplotípusnak komoly mérvű megjelenése van Közép-Ázsiában, délkeleti határvidékén Pakisztánban, s Észak-Indiában is, vagyis azon területeken, ahol a lovasnépek és szakadár ágaik éltek. A Semino csoport 1007 európai és közel-keleti Y kromoszóma mintával dolgozott, s nem Euráziát átfogó komplex vizsgálatról van szó. Több tízezer éves viszonylatban, vajon honnan lehet azt egészen pontosan tudni, hogy az M17 (Eu19) haplotípus és ennek előzménye, az M173 hol alakult ki, illetve honnan jött? Annál is inkább, mert Seminoék azt írják: „...az M173 egy olyan ősi marker, amit az Európába belépő *Homo sapiens sapiens* vagy magával hozott, vagy ideérkező csoportjában keletkezhetett, amely csoportok a keletről nyugat felé történő vándorlást követően szétszóródtak körülbelül 35-40 ezer évvel ezelőtt, elterjesztve az ún. aurignaci régészeti kultúrát. Ez a kultúra egyidejűleg megjelent Szibériában is...”⁵⁰ A Semino-féle kimutatás szerint, az Eu19 az európai viszonylatban ma a Kárpát-medencében és vonzáskörében nyilvánul meg legsűrűbben, de mi a bizonyíték arra, hogy több ezer, vagy tízezer évvel ezelőtt is ugyanilyen volt az eloszlása? Hiszen a népesség az őskorban sokkal gyérebb volt (minél korábbra megyünk vissza, annál jobban csökken), és ide-oda vándorolt.

A Semino kutatócsoport felvetése nyomán Gáspár Róbert utal arra, hogy a Kr. e. IV. évezredből ismert okker/gödörsíros, (nagyállattartó) sztyepei *yamna* (*jannaja*) kurgánkultúrájának (a későbbi „klasszikus” lovasnépek egy lehetséges korai elődjének) a keletről történő beáramlása is közrejátszhatott az Eu19 haplotípus felerősödésében. Kitér arra is, hogy az

M17 (Eu19) korát többen másként látják (Zerjal: 3800, Kayser: 2550, Karafet: 7500 évre becsüli). Gáspár szerint, ha „ezek az adatok tükrözik a valóságot, akkor a magyarokban is nagy gyakorisággal meglévő marker expanziója csakis a Kurgán kultúra vándorlását követő népmozgásokhoz kapcsolható. Rosser alternatív magyarázata alapján, inkább a nagyállattartó [...] szkíták, mongolok és hunok kelet-nyugati vándorlásaihoz köthető.”⁵¹

Kristóf Zoltán is kétsége vonja a Semino csoport eredményeit, s az erre épülő Cser–Darai koncepciót. „Cser Ferenc és Darai Lajos úgy vélik, hogy a genetika adja a legszilárdabb bizonyítékot a magyarság Kárpát-medencei eredetére és több tízezer éves folytonosságára. A Semino-féle kutatócsoportnak Európa kőkori benépesülésére vonatkozó elképzelésére úgy tekintenek, mintha ez sziklaszilárd tény lenne. Holott a genetikusok tanulmányukban elismertik, hogy elméletük csupán egy hipotézis, amely a mai európai férfiak Y-kromoszóma vizsgálatának eredményén alapul.”⁵² Kristóf Seminoékkal szemben a Myres-kutatócsoportnak ad igazat, akik szerint „...az M173-as mutációhoz köthető R1b (Eu18) haplotípus nem 35-40 ezer éve van jelen Európában, mert azt a kontinensen Közél-Keletről bevándorló újkőkori földművelők terjesztették el.”⁵³ Fontosak Kristóf további meglátásai is. „Magyar genetikusok 2001-ben közölt vizsgálata szerint nem mutatható ki egyértelmű kapcsolat az alföldi vonaldiszes kerámia kultúra népessége és a mai magyarok között, sőt az újkőkorból származó Kárpát-medencei csontleletek ázsiai eredetre utalnak, mert többségükben ázsiai mtDNS haplotípusokat észleltek. A kutatás eredménye cáfolja Cser Ferenc és Darai Lajos elképzelését a Kárpát-medence kőkori és mai magyar közti folyamatoságról. A fentiek alapján beláthatjuk, hogy kizárólag a mai népesség genetikai vizsgálatából mennyire kockázatos őstörténeti következtetéseket levonni. A Cser–Darai szerzőpáros a ma élő emberek genetikai vizsgálatának eredményeit vetíti vissza a távoli múltba, mintha azok a régi korokra is érvényesek lennének, holott őstörténeti bizonyító ereje csak az archaikus csontleletek vizsgálatának van.”⁵⁴ Tény, hogy genetikai szempontból a X–XI. századi magyar csontleletekkel általában keveset foglalkoznak, s ha mégis, úgy Árpád magyarjait próbálják lassan elenyésző létszámú népnek (már-már néptörődéknek) beállítani.

Ez világlik ki Raskó István (és kollégáinak) kutatási eredményeiről tett nyilatkozatából is, melynek egyik lényeges eleme az a megállapítás, mi szerint: „kevesen voltak a honfoglalók”.⁵⁵ A kutatócsoport Y kromoszóma vizsgálatainál az uráli gén kapott hangsúlyt. A kutatás két részben zajlott. Az első fázisban a fő hangsúlyt a gazdagon temetkező ún. vezetőréteg (Kristófnál „középréteg”) és a köznép közti genetikai eltérésre helyezték, mely az ázsiai és európai jelzők megoszlásán alapult. A kutatási második fázisában a bővült adatok nyomán változott a kép. Kristóf felhívta a figyelmet arra, hogy a vezetőréteg (középréteg) és a köznép genetikai mutatói közelebb kerültek egymáshoz, s ez egyben ellenérvként szolgál Cser–Daraiéik állításával szemben is. „...Raskó állítása csak a hartai temető esetében igaz, (ázsiai gének 26%-ban), de a többi 14 temetőből származó csontvázaknál a középréteg és köznép genetikai jellemzőinek nagy mértékű egyezése cáfolja a genetikus kijelentését. Az ún. klasztrikus honfoglalók és a köznép génállományának azonossága megdönti a Cser–Darai szerzőpárosnak az Árpád katonanépéről és az általuk leigázott őslakókról kiöltött elméletét is.”⁵⁶

Érdemes visszatérni Seminoék eredményeire. A Magyarországon vett vérminták mennyisége a lakosság számához képest igen kevés, mindössze 45 személyt érintett. Az eredményt még inkább megkérdőjelezi, hogy a mintavétel nem volt átfogó, mert kevés települést érintett. Köztük a szláv keveredésű palóc vidék s a teljesen vegyes lakosságú Budapest szerepelt.

A szerzők szerint az „őshonos eszmeiség” állítólagos célja „hazafias”, és a magyar nemzetudat erősítése lenne. A nem meggyőző eredményből kialakult kép azonban zavaros a mindenfélét halló-olvasó laikus érdeklődő számára, s nem tud mit kezdeni a magyar–lengyel–ukrán–horvát „őshonossággal”. Számukra nyilván az derül ki, hogy a magyarok és

szlávok genetikailag egy töről fakadnak, s csak a nyelv, illetve az abban mutatkozó későbbi „elszlávosodás” választja el őket. A korábbi „ősiség” képzelgésekkel szemben a Cser–Darai-féle megközelítés nem veszélytelen, s féltő, hogy fordítva fog „elsülmi”. Szórványosan máris hallani olyan hangokat, hogy a Kárpát-medence őslakói szlávok lennének, a magyarok csak betolakodó jövevények, bennük pusztán a (szlávokkal való) keveredés mutatja ki az „ösgéneket”. Ez nem más, mint a korábbi hamis nézetnek, vagyis a szlávoknak a több hullámban érkező lovasnépek zömmel magyarul beszélő tömegeit⁶⁷ megelőző ittlétét bizonygató, immáron a távoli őskor köntösébe öltöztetett megjelenése. A vélt szláv „őshonosság” pedig tovább táplálja a szovjet-orosz uralom alatt belénk sulykolt, minket állítólag földművelésre és minden másra tanító, „művelt” szlávok képének máig ható talmi dicsőfényt. Ezzel újabb támogatást adhat különböző „jósomszédok” valótlanságból építkező „történelemcsinálásának” és közönséges hamisításának. Nos, akár ez is ez lehet a hozadéka, a magyarságot mindenáron őseurópainak beállítani akaró, a talán Magyar Adorjántól elinduló és máig tartó folyamatnak. Az európaiságnál semmivel sem alábbvaló az ázsiaiság. Az európaisággért lelkesedők azonban Ázsiát mégis „alarendelő” módon kezelik. Az „őshonosságot” vallók részéről ezért érezhető már eleve, az „elnyomónak” feltüntetett magyar-előd rokon lovaskultúráktól, és Árpád népének a Kárpát-medencébe való *bejövételétől* való ózdkodás, és az ezt tápláló zsigeri viszolygás.

A „Szemino-féle” vizsgálatok azonban további kérdéseket is felvetnek. Azt senki sem tagadja, hogy a mai magyarságban nyilván minden olyan népesség génei előfordulnak, melyek hosszabb időre letelepedtek a Kárpát-medencében. Így, a genetikai összetevők közt kétségtelenül szerepelnek paleolitikum, mezolitikum, neolitikum (annak végén a rézkor), majd a bronzkor, a vaskor embereinek, továbbá a későbbi ókor itt megforduló etnikumainak, köztük keltáknak, rómaiaknak, germánoknak és másoknak a génei is. Az „őshonosságot” vallók azonban nem sokat törődnek a korai gyérebber népességet összességében (józan ész szerint minden bizonnyal) *felülmúló* lovasnépek genetikájával. Köztük elsősorban a tömeges szarmata és avar jelenlét emelendő ki. Utóbbiak esetében csak az eddig feltárt sírok száma ma már lassan százezer körül van, s ezek abszolút többségében *avarokat* temettek el.

A keletről kiinduló, nagyállattartó sztyepei embercsoportok nyugat felé áramlásának folyamata már a középső réz korban bizonyíthatóan megkezdődött, s ez a kultúra elérte a magyar Alföld déli részét. Valószínűleg elődei lehetnek a – fentebb már említett – késő réz korban (kezdeté kb. Kr. e. 3500 körül) keletről érkező, a mai délorosz sztyeppékről ismert ún. „gödörsíros”-, „okkersíros”, „kurgános” népességek, melynek emlékei bőven megtalálhatók a Kárpát-medencében. Lehetséges, hogy utóbbi ők hozták létre, a „klasszikus” lovaskultúrák bölcsőjét adó, Ázsiában kialakuló andronovói műveltséget is, – talán az ezt megelőző afanaszjevói kultúrához is lehet közük – vagy legalábbis hozzájárultak ezek kialakulásához. Az afanaszjevói és andronovói kultúrákat meglehetősen széles szórásban, különfélelepp datálják (afanaszjevói: Kr. e. 3600-2400, illetve 2500-1500 közt, az andronovói: a Kr. e. 2300-1000, illetve 1500-500 körüli időben). E kultúrák embertani arculata európid, *de nem Európa nyugati feléről származnak*. Őseik a kőkor különféle szakaszaiban jutottak valószínűleg Mezopotámián és a Kaukázuson keresztül a Délorosz-sztyeppére, onnan Közép- és Belső-Ázsiába, Délnyugat-Szibéria területére, majd utóbb újra és újra, különböző műveltségek és népnevek ismérvei alatt Keletről vándoroltak Nyugatra. Eközben genetikai állományukkal folyamatosan hatottak az ott élő népességre. Igen komoly esélye van annak, hogy hozzájuk kapcsolódhat több „európaiként” említett gényjelző. A régészettől és történettudománytól távol álló genetika kifejezetten csak a *mongolid* géneket nevezi „*ázsiainak*”, miközben az ázsiai lovasnépek *embertanilag európid* jellegű elődei – mint említődött – minden bizonnyal már az őskorban ott voltak Ázsiában. (Nyilvánvaló, hogy a neolitikum végén, a *sztyepei* kurgánsírosok hullámai Ázsia-Európa határvidékéről indulva nemcsak a Kárpát-medencét érték el, de Keletre is vándoroltak.)

Határozottabban, immáron néprévvvel megragadhatóak a korai vaskorban (Kr. e. VIII–VII. században) kelet felől valószínűleg több periódusban érkező, már a Kárpát-medencétől jóval nyugatabbra is eljutó kimmerek, akik az andronovói kultúra népei közé tartoznak. A kimmereket – többek közt – a szkítákkal szokták kapcsolatba hozni, s azok elődnépeként szerepelnek több helyütt a szakirodalomban. Egyes vélemények szerint a kimmerekkel talán azonosak a sigynnák. Velük rokonok az agatyrsek, sazuromaták stb., és az őket követő, a Kr. e. VII. században érkező szkíták, majd szarmaták, kikről megemlékezett a „történetírás atyja”, Hérodotosz. A korai szarmata törzsszövetségbe számos, utóbb többszörösen összeötvöződött rokon nép tartozott, köztük a szaiok, sazuromaták, thiszamaták, ixibaták és mások.

A Nyugat az egymást követő szkíta-féle népek révén ismerkedett meg behatóan a vasművességgel és a lovaskultúrával. Mindenekelőtt a kimmereknek a vas megmunkálását magas szinten művelő kultúrája az, mely beolvadva termékenyítően hatott az „öskeltákkal” kapcsolatba hozott Halstatt-kultúra (Kr. e. 750–450) népére, mint arra már Nagy Géza is rámutatott.⁵⁸ Kimmerek a Kr. e. VII. század második felében is érkeztek a Kárpát-medencébe. Dunántúlon regölyi központjukat napjainkban Szabó Géza és Fekete Mária régészek tárták fel,⁵⁹ kiemelve az urartui kultúrával való kapcsolatukat. Urartu népe rokon nyelvű utóda a Folyamköz (Mezopotámia) és Kaukázus közti, illetve Kisázsia érintő területeken, az ókori Kelet történelmében komoly szerepet játszó hurri lovaskultúrának. (Korábban már felvetettem a hurrik és a „protoszkíta” fogalomkör közti összefüggések lehetséges létezését.)⁶⁰

A szkíták rokon- és utódnépek közül azonban a párthusok, jóval később a szarmaták, majd pedig utóbb az alánok fejtettek ki hatást a Római Birodalom és a népvándorlás különféle történeti korszakaiban. Elsősorban a szarmaták és alánok (köztük jazigok, roxolánok) genetikai jellemzői olvadtak be Európa népeibe. E szkíta gyökerű etnikumok a népvándorlás viharában eljutottak a mai Anglia, Franciaország és Spanyolország területeire, ahol keltákkal, germánokkal, s számos más etnikummal, néptöréddel éltek együtt, majd olvadtak össze. A keleti eredetű lovasnépek közül talán a leglátványosabb a Római Birodalom Britannia provinciájába rendfenntartó céllal, több hullámban telepített szarmaták hatása. Telepítésüket már Traianus ([98–117] az Antoninus dinasztia második császára) a Kr. u. 106-ban, a dákok ellen vívott második háborúja után elkezdte. E század második felében, Marcus Aurelius ([161–180] az Antoninusok utolsó előtti uralkodója) a 174–175 közti, jazigok (jazig-szarmaták) ellen vívott hadjáratának békekötése után 5500 szarmata nehézlóvas harcost (véltetően családostul) irányított Britanniába. Valószínű, hogy a fentiekben kívül is voltak szarmata telepítések, melyek – egyesek szerint – Galliát, ezen belül leginkább a mai Franciaország normandiai részét érintették.

A hunok a IV. század végén érkeztek a Kárpát-medencébe, de európai területen már jóval korábban jelen voltak. Általában elfogadott, hogy a hunok zömmel az andronovói kultúrából eredő „ázsiai-europidek”, és különböző arányban europid-mongolid keveredésűek voltak. Egyes források szerint az Atilla (?–453) halálát követő hatalmi harcok befejeztével, 454 után kivonultak a Kárpát-medencéből. Ennek ellentmond az a nyilvánvaló igazság, hogy egy birodalom bukásával a népesség soha nem szűnik meg, s feltehető, hogy a hunok egy része is helyben maradt. Erre utal a székelyek hun eredet hagyománya, melyet a magyar krónikák is megerősítenek.⁶¹ Így, nem valószínű, hogy a hunok génjei a Kárpát-medencéből eltűntek volna.

A hunok után 567–68-ban jelent meg az ugyancsak zömmel „ázsiai”-europid arculatú avarok első nagy hulláma, majd őket 670 táján a rokon onogur népesség követte. Velük kapcsolatos László Gyula „kettős honfoglalás” feltételezése.⁶² A két nagy betelepülés közt, valamint utána (még Árpád népe előtt) több kisebb (rokon etnikumú) beáramlás is volt. Erre utalnak a Komárom-hajógyári temető embertani vonatkozásai és a tárgyi leletanyag több

darabja is.⁶³ Az árpádi honalapítók megjelenéséig folyamatosan használt, feltárt avar temetők és telepek növekvő számából adódóan egyre többen elfogadják, hogy nagytömegű avarság érte meg a velük rokon magyarok IX. századi bejövételét, s velük összeolvadva génjeik máig tovább élnek.

A fenti vázlatos felsorolás ázsiai eredetű – de zömmel europid embertani jelleget viselő – óriási tömegű lovasnépeinek genetikai anyagát vajon miért nem veszi figyelembe Cser és Darai? Vajon hogyan és miért olvadtak volna fel, hígultak, silányultak volna el ezek örökítő génjelzői? Maga a képtelenség, hogy a kőkor Kárpát-medencei „földműves” maradványok állítólagos többséget képezve (!) csodaképpen mindmáig szinte változatlanul fennmaradjanak, és szakadatlanul magukba olvasszák az őket minden bizonnyal többszörösen felülmúló lovasnépek hullámaint (s mindenki mást). Ehhez ugyanis az ősi populációnak valóban az egész Kárpát-medencét betöltő mérhetetlen mennyiségben kellett volna jelen lennie, s a szerzők erről meg is vannak győződve. Csakhogy e példátlan őskori népsűrűséget semmivel sem lehet bizonyítani, legfeljebb erőltetve feltételezni. Többek szerint a IX. század végén, a lakosság nem volt sűrű. A Dunántúl nagy részének frank uralma alatt, s az Alföldön is leginkább avarok és elavárosodott római, hun, szarmata, germán, és szláv töredékek éltek.

Fontos kérdés, hogy az őskor végétől kezdve az ókor „europid” *arculatú, ám ázsiai népeinek* a folyamatos nyugati beolvadása után miként különíthető el ezek (keleti) génállománya, mikor az Európában jelenlévő markerek zöme „európaiként” van nyilvánítva, s *csak a kizárólag mongolid népekre jellemző géneket jelzik „ázsiaiak”*? Vajon hol jelzi a Semino-csoport, hogy mely markerek az afanaszjevóiak és andronovóiak, köztük a különböző európai népekbe és magyarokba olvadt jellemzően *europid* szkíták és szakadár népeik, valamint a részben velük egy töről fakadó hunok és avarok génjei? Talán a fordítottja igaz annak, amit Cser–Daraiék hirdetnek. Mint említődött: nem lehetetlen, hogy az őseurópainak beállított (Ázsiában is jelenlévő) M17 (Eu19) gén, esetleg ázsiai „eredetű”, és éppen a lovasnépekkel került Európába. Mindezek tükrében a Semino-munkacsoport genetikai kutatásaira alapozott, a Kárpát-medencei előemberektől kezdődő, az őskor különböző szakaszaiban jelenlévő népeség meghatározó szerepére alapozott „magyar őshonosság” elmélete elfogadhatatlan.

A Semino-csoport munkáját megelőzően – s azt követően is – zajlottak magyar őstörténetet érintő genetikai kutatások. E helyütt csak három vonatkozásra hívom fel a figyelmet.

1. Czeizel Endre és német kollégáinak az 1980-as években elkezdett genetikai elemzései kapcsán csak néhány lényeges kritikai gondolatot foglalok össze. Czeizel munkájában⁶⁴ némi prekonceptió gyanúja is pislákolhat, legalábbis könyvének ajánlása révén: „*Könyvemet néhai Véghelyi Péter dr. emlékének ajánlom, aki arra tanított, hogy európai magyaroknak kell lennünk.*” Egyszóval: „*kell*”, s a „sugallat” ugyebár az, hogy a kevésbé „szalonképes”(?) ázsiai eredetet nem célszerű emlegetni (érdemes lenne e hiteles mondatot idézni a Trefort-hamisítvány helyett). Egyébként pedig ismét az állandóan felbukkanó képzavarba botlunk, mintha Véghelyi nyomán Czeizel felismeréséig soha nem lett volna kapcsolatunk Európával, akárha a Holdon éltünk volna (csak Álmos és Árpád népével számolva) több mint ezer esztendeig. S akkor még nem is említettük a korábbi lovashullámokkal (okkal feltételezhetően) érkező magyarokat.

Czeizel könyvéből lesűrűsíthető, hogy a magyarságnak, a nagykulturákat szülő Ázsiába nyúló gyökerei kevésbé fontosak, szerinte ugyanis Árpád népének „ázsiai” genetikai jellemzői feloldódtak az európai őslakosságban. E felfogásban ismét az köszön vissza, miszerint Ázsiához csak mongol gének kötőd(het)nek, minden más gén csakis európai (keletkezésű) lehet. Ezért meglepő a „hivatalos” nézetet szolgáló törekvés; az ugor eredet nyomainak kimutatása. Ez láthatóan fontos, még akkor is, ha a „nem európai” ugorok arculata mongolos. Érdekes, hogy e gének (a feloldódás ellenére) ily szépen kimutathatóak. Czeizel

gondolatiságának egy másik fontos pillére az, hogy a magyarság nem genetikai, hanem *kulturális* kategória. Érdemes lenne ezt átvétnie más európai népekre is (szlovák, orosz, német, román, francia, spanyol, olasz stb.), akik mindannyian ugyancsak keverték, s megmagyarázni nekik, hogy ők (is) pusztán kulturális kategóriák. Aligha hihető, hogy tetszene nekik. Nem is magyarázza nekik senki. Nem úgy, mint nekünk, mert az állandóan sulykolt „*kevertség*” csak a magyarság esetében hangsúlyos, más népeknél úgyszólván soha. Érdy Miklós viszont tényeket alapul véve arra figyelmeztet, hogy Czeizel (és munkatársainak) erősen kevert lakosságtól származó egyes vizsgálati mintái torz képet adnak. *„Az őrségi és a budapesti kevert minta [...] arra alkalmas, hogy az európai szomszédok [...] gén képét lássuk bennük...”*⁶⁵ Czeizel vizsgálatainak keleti vonatkozásában szerepet kap (a nyilvánvaló) iráni rokonság. A probléma az, hogy az „*irániságot*” csak az igen bonyolult etnogenezisű perzsákra vonatkoztatja. A valószínűleg afanaszjevói, és andronovói kultúrákba visszanyúló „*előperzsa*” eredetszálakat ugyanis alaposan átkódolta a történelem. Összetevőik közt vannak ősz-mezopotámiaiak, türkök, arabok, kaukázusi ősnépek, balkániak stb. (Nagy Sándor makedón katonáinak a perzsa nőekkel való házasítása történeti tény). Vajon honnan derült ki a perzsák kristálytiszta *iránisága*?

2. Hideo Matsumoto oszakai igazságügyi orvosszakértő professzor, és munkatársai 1990-ben a mongolid népekre jellemző immunglobulinok gamma markerjeit elemezték. Tauszik Tamás hematológus igazgató-kutató közreműködésével, Magyarország 14 megyéjéből, 26 településről vett 1209 vérmintát is vizsgáltak (köztük áttelepült csángó és székely mintákat). Az eredmények értékelésében Tauszik mellett Érdy Miklós (vegyészdoktor, fogorvos) is részt vett.⁶⁶ Érdy összefoglalásából kiderül, hogy a magyar mintákból északi (bajkái) mongol (Gm ab3st), és dél- kínai (Gm afb 1b3) markerek előfordulását rögzítették, előbbi (relatív) nagyobb, utóbbi kisebb mérvű. E génjelzők távol-keleti területre vezetnek, de nem mongol(id) népektől való eredetre utalnak, hanem a magyarság „*ázsiai europid*” elődeinek mongolid típusokkal való érintkezését jelzik. Érdy okkal jegyezi meg: a Bajkál-vidék a korai hun birodalom központja volt.

Az Érdy által értékelt 12 mintában a bajkái gén 0,8–12,6% közt lényegében egész Magyarország területén előfordul. A 8,2–12,6% közt mozgó ún. „*magas mintákat*” a szigetközi Lipóton, a hajdú-bihari Esztáron, a bodrogi Bodroghalmon, a baranyai Egyházaskozáron (csángóktól), és a tolnai Cikón (bukovinai székelyektől) vették. *„A nagy fontosságú esemény az, hogy ugyanaz az átlag jellemzi a magyar tömbtől évszázadokon keresztül elzárt Kárpátokon kívüli népséget, a bukovinai székelyt és a csángót, mint a három magyarországi népséget. Ez [...] azt jelenti, hogy a magyar tömbtől elszigetelt magyar népségben ugyanakkora a genetikai marker mennyisége, mint a magas kárpátmedencei mintákban. Ez a felismert tény engedte meg azt a feltételezést, hogy ezek a »magas minták« jó közelítéssel képviselhetik a honfoglaláskori magyarságban jelenlévő marker mennyiséget, és akkor ez megengedi a keleti irányú történelmi elemzést. Ez a magas érték csak csökkenhetett keveredés által az évszázadok folyamán.”*⁶⁷

Érdy közli, hogy a dél-kínai marker beszűrődése 12 mintából 11-ben megtalálható 0,01–4,5% közt. Bajkái marker (az általában hun utódnépként ismert, jórészt Északnyugat-Kínában élő) uygurokban 11,3%-ban fordul elő, de a dél-kínai génjelző 3 ½-szer annyi, mint a magyarokban. Nézetéhez levélben (is) hozzászólt Fóthi Erzsébet antropológus. *„...ha azt vizsgáljuk, hogy ún. bajkái gén a magyar etnogenezis mely ágában került a magyarságba, akkor kézenfekvőbb inkább az avarokra, mint [...] Árpád népére gondolni. [...] Ez nem zárja ki [...] a bajkái gént [...], hiszen a honfoglaló leletek egy részének antropológiai analógiái szintén Ázsiába mutatnak.”*⁶⁸ A bajkái gén bizonynal összefügg az avar–magyar kapcsolatokkal, ám ha a László-féle „*kettős honfoglalás*” feltételezést is belefoglaljuk a kérdéskörbe,

akkor e marker megjelenését ennek fényében is szükséges vizsgálni. Ezt tükrözi Érdy fenti meglátásához kapcsolódó kiegészítése: „*az avarok temetői nem nyúlnak át a Kárpátoktól keletre fekvő csángó és bukovinai területekre, így ott avar lakossággal nem számolhatunk.*”⁶⁹ Ehhez még az a feltételezés fűzhető, hogy mivel a mongolid markerek különböző arányban (átlag 5%-ban), de szerte Magyarországon jelen vannak (ezt Tauszik térképei is jelzik)⁷⁰, úgy lehet, hogy nemcsak Árpád népének vezetőrétegére, hanem a köznépre is többé-kevésbé jellemzőek lehettek.

3. A közelmúltban sokat hallottunk a magyarság egy lehetséges keleti maradványáról, kiket Tóth Tibor antropológus 1964-ben fedezett fel Kazakisztánban, majd Benkő Mihály történész végzett kutatásokat köztük. Újabban Bíró András Zsolt antropológus-genetikus és munkatársai számoltak be arról, hogy a Kárpát-medencei magyarság és a kazakisztáni madjarok közt valószínű a genetikai kapcsolat. A kb. 2000 főt számláló „*madjar*” törzs férfitagjai (számuk 1000 körüli) a helyi szokásoknak megfelelően szomszéd kazak törzsekből házasodnak (exogámia). A férfiak Y kromoszómához kötődő leszármazási vonalai viszont a populáción belül genetikai szempontból érintetlenek tekinthetők, s a vizsgálat rájuk terjedt ki. Mivel az egymással közvetlenül (8 generáción belül) nem rokon családok férfitagjai 45-en voltak, így a (nyál) mintavétel rájuk korlátozódott. A minták száma 1000 főhöz viszonyítva megfelelőnek mondható. A különféle vizsgálatok (Y STR, Y SNP elemzés és a haplocsoportokon belüli típusok összehasonlításai) 38 eurázsiai népre terjedtek ki. Az eredmények nyomán leszűrődő lényeg, a madjar–magyar összefüggések terén magas megállapítást tartalmaz. „...*a „vizsgált 45 személyből 24 ugyanazt a 12 STR haplotípust hordozta, a G haplocsoporton belül. 37 másik népcsoporttal összehasonlítva, a haplocsoportok gyakorisága alapján felállított genetikai távolságok azt mutatták, hogy a madjarok genetikailag a magyarokhoz állnak a legközelebb, a földrajzilag körülöttük elhelyezkedő népekhez képest is. Habár ez az eredmény a véletlen műve is lehet, mégis meglepő és arra utal, hogy genetikai kapcsolat lehetett a madjarok és a magyarok ősei között, és így a mai magyarok az eredetüket inkább Közép-Ázsiába, minsem a kelet-uráli térségbe vezethetik vissza, ahogyan korábban gondolták.*”⁷¹

(*A történeti források és az antropológia tanúsága*) Az „őshonosság” ellen szólnak a magyarok keleti eredetét bizonyító *legkülönbözőbb történeti források*. Ezen alapvető igazságot már sokszor hangoztatták, legújabbán Németh Endre és Kristóf Zoltán.⁷² Darai, Némethnek írt válaszában, meglepően s furfangosan reagált, mondván: „...*ez így nem mond semmit, mert akár még a Dnyeperig tartó terület is keletre van a Kárpátoktól.*”⁷³ A magyar geszták és krónikák a lovasnépekkel hozzák kapcsolatba a magyarokat. Csakúgy, mint a bizánci (elsősorban Bölcs Leó, Bíborbanszületett Konstantin), és a keleti források (mohamedán történetírók, a Derbendnáme tudósításai stb.), a különböző nyugati feljegyzések magyarokra vonatkozó utalásai (köztük Iordanes: *Getica*, Widukind[us]: *A szász történet három könyve*). A keleti eredet kapcsán ismételtelen szükséges hivatkozni a több tízmillió ázsiai (köztük elsősorban türk, iráni, mongol, és különféle kaukázusi) népek kollektív emlékezetére is. Darai (szerzőtársával) azonban a finnugristákhoz hasonlóan nem hisz a forrásoknak, sem a keleti népek emlékezetének, mert az nem illik bele a felállított elméletbe. Azzal érvel, hogy a történetírók nem különböztetik meg a magyar vezetőréteget és a köznépet. De miért különböztetnék meg? Hiszen minden bizonnyal jellemzően magyarul beszéltek (miután a kizárólagos török nyelvűség bizonyíthatatlan), s egyazon lovaskultúrát képviseltek!

A Kárpát-medence embertani képét (ősidők óta zajló keveredések ellenére) a lovaskultúrákra jellemző típusok markáns jelenléte elkülöníti Európa más népeitől. Tóth Tibor (1964-es állapotnak megfelelően) az összes X. századi lelet adat birtokában – nemcsak

a vezetőrétegre vonatkozó – alapvető megállapításokat tett: „... a honfoglaló magyarság embertani összetételében a mongoloid komponens jelentéktelen részarányban volt jelen. [...] Az általunk alkalmazott összehasonlításban az Azovi-tenger melléki és Nyugat-Kazahsztáni szarmata kori leletek tükrözik a legnagyobb hasonlóságot az ősmagyarokéval. [...] a rendelkezésre álló leletek alapján megállapítható, hogy a honfoglaló magyarság embertani kialakulásának folyamata eltérő az Urál melléki ugor csoportokétól és kronológiailag a folyamat már a szarmata korban elkezdődött, regionálisan pedig nem az Urál-, hanem az Észak-Káspi melléken ment végbe. [...] a honfoglaló magyarság leletanyagát a bronz-, korai vas-, és szarmata-kusán kori szériákkal egyaránt összehasonlítottuk. [...] a honfoglaló magyarság osteológiai anyaga a Közép- és Kelet Kazahsztán területéről származó andronovói, valamint a Közép-Volga menti bronzkori leletekkel tükröz közelséget. [...] az ősmagyarok antropológiai arculata kialakulásának folyamata az Alsó-Volga és a Mugodzár közötti térségben már az időszámításunk előtti 1. évezredben elkezdődött, feltehetően a szrubno-andronovói csoportoktól eredő morfológiai subsztrátumon.”⁷⁷⁴

Henkey Gyula antropológus (csak a Kárpát-medencében) 35 000 embert vizsgált meg. „Az általam vizsgált magyaroknál a közép-ázsiai (törökös) eredetű típusok (turánid, pamíri, kaszpi, mongolid) 46,8% ban, a kaukázusi jellegegyüttesek (előázsiai, keleti dinaroid) 8,1%-ban, a régi szláv jellegegyüttesek [...] 2,1%-ban, a régi germán típusok [...] 0,4%-ban voltak észlelhetők. Az őslakos eredetű népességeknél (20 619 fő, az általam vizsgáltak 62,7%-a) a magyar átlagnál nagyobb arányban 52,2%-ban voltak a közép-ázsiai típusok kimutathatók, közülük legnagyobb mértékben, 72,6%-ban a kárpátaljai és 62,2%-ban a felvidéki őslakosoknál.”⁷⁷⁵ A lovasnépekre jellemző embertani összetevők (közép-ázsiai, kaukázusi, pontusi, iráni változatok, és ezek különféle, kevert megjelenési formái) együtt 60% körül vannak, vagy meghaladják azt.

Henkey nyomán a turánid típus előfordulásának magas arányáról írt Németh is, ám Darai válaszában ezt kétségbe vonta, mondván: „Henkey Gyula sem azt állapította meg amit ő mond.” Utóbb zavarosnak ható (filozofikus?) magyarázatot fűz ehhez: „A keleti eredetű turánid ugyanis nem értelmezhető állítás (?), mert az elnevezés nem a jegyek hordozójának, hanem a jegy típusának az eredetére, inkább ismert nagyobb előfordulási helyére utal.”⁷⁷⁶ De mi a probléma? A turánid „jegy” hordozója kapcsolódik a típus földrajzi kialakulását jelző helyhez (Közép-Ázsiához), és onnan eredeztethető. Henkey pedig a Kárpát-medencei népesség egészére vonatkozóan félreérthetetlenül bizonyította e keleti típus magas (32,2%) előfordulási arányát. Németh tehát – Darai véleményével ellentétben – helyesen értelmezte az alapvető lényegét.

A legújabb embertani megállapítások egyike is igen érdekes. Fóthi Erzsébet röviddel ez előtt, egy konferencián tartott előadását így foglalta össze: „Az avar kori övgarnitúrával rendelkező férfiak antropológiai képe nem támogatja azt a széles körben elterjedt nézetet, hogy a korai és a késő avar korban más-más népek jelentek meg a Kárpát-medencében. A korai és a késő avar kor övesei lényegében azonos népességből kerültek ki. Az öves avarok nem hozhatók közvetlenül kapcsolatba a honfoglaló magyarokkal, de a keleti analógiák alapján ugyanabból a Közép-ázsiai régióból származnak, mint a honfoglaló magyarok fegyverekkel, lovakkal eltemetett »vezető« rétege. A honfoglalás kori népesség másik, nagyobb temetőikkel jellemzett »köznépi« része mind embertani képe, mind keleti analógiák tekintetében eltér a fent említett csoporttól. A köznép jelentős szignifikáns analógiákkal rendelkezik a Volga-Káma vidék, a kelet-európai sztyeppe, ezen belül a Kazár Birodalom területéről is.”⁷⁷⁷ Fóthi nem csak az avar-magyar vezetőréteg azonos származásáról ír. Kiderül, hogy a korai és késő-avarok ugyanaz a nép. Árpád köznépe bár vegyes, de jelentős (andronovói) közép- és belső-ázsiai elemmel, hisz a Volga-Káma táján számottevő a finnugor, szláv, türk/török, és iráni

népelemek összeolvadása. A lovasnépek embertani anyagának jelenléte még inkább jellemző volt a kelet-európai sztyeppén, s a kazár birodalomban. Árpád köznépében tehát aligha voltak meghatározóak a Kárpát-medence őskori populációjának túlélői, mint azt Cser és Darai véli.

(Az „*őshonosság*” és a *zene*) Feltétlenül szükséges kitérni néhány zenei vonatkozásra is, melyekkel Cser és Darai kísérelték meg elméletüket alátámasztani, pedig a magyar népzene ősrétege egyértelműen jelzi a magyarság keleti eredetét. Megkockázatom, hogy a szerzők zenei ismeretei csekélynek tűnnek, és komoly kívánnivalókat hagynak maguk után. Láthatóan nem értenek a magyar nép- és az orientális zenéhez, s ezek tudományos-elméleti háttéréhez. Ez a legkevésbé sem szégyen, mert saját tanult szakmájukban bizonyonnyal magas szintű tudással rendelkeznek. Magam sem vagyok igazán jártas a filozófiában, a vegyészethez még kevésbé konyítok, de nem is publikálok e témakörökben. Cser–Daraiek sikamlós talajra tévedtek, mert kellő hozzáértés nélkül, másoktól átvett gondolatok téves értelmezésével, néhol kétes adatok alapján írnak a zenéről.

Mindezek gyanúja már Cser pentatonról írt tökéletesen zavaros mondataiból leszűrhető, melyek szakember számára is csak a találgatás szintjén fejthetők meg. „*A pentaton hangskála egyfajta kifejezésrendszer [...]. A dallamok a secund, a terc, a kvart, a kvinthangzáson keresztül egészen a szextig megfogalmazhatóak és hangzásban teljesek. A heptaton skálával ellentétben itt a kicsi és nagy nem fél és teljes, hanem teljes és az afölötti fél hangzást jelenti [...]*”⁷⁸ Valószínű, hogy Cser előtt nem világosak bizonyos zeneelméleti fogalmak. A „félhang” (mint népszerű kifejezés) a temperált kromatikus skálában kis szekund hanglépést (távolságot) jelöl. A pentaton esetében, a „*kicsi és nagy nem fél és teljes, hanem teljes és az afölötti fél hangzással*” mit sem lehet kezdeni, mert e megfogalmazásban teljesen értelmetlen és érthetetlen. Szekund, terc, kvart, kvint „*hangzású*” pentaton sincsen, sem teljes, sem másféle hangzásban. Az anhemiton pentatónián belül vannak olyan csoportok, melyek „gerincét” a dallamvezetést befolyásoló gyakori hanglépések zeneelméleti összefüggései adják. Ilyen, a (*dó-re-mi* szekundlépések gyakoriságából adódó, abból bővülő) „*szekund*”, a (dúr hármashangzat hangjaira épülő) „*terc*”, és a (kvart-kvint lépésekben bővelkedő) „*kvart-kvint*” pentaton. Más csoportosítások is ismertek, s ezek közti átjárhatóság többféle megközelítése is lehetséges. Az egyes népek dallamrokonságának megállapításához azonban további ismérvekre is szükség van.

Másutt a következőt olvashatjuk, egyik immár Daraival közösen írt dolgozatban: „*A népzenei hagyományok sem támasztják alá a magyar nép és kultúra Kárpát-medencétől távoli eredetétét. A magyar népzene pentaton, míg az »ugor« népzene általában nem éri el a tonalitást. A tonalitással rendelkező többi finnugor népnél a zene heptaton, akárcsak Európa teljes népzeneje, a pentaton ősi ír népzene kivételével. A közép-ázsiai, illetve török népek zenéje erősen pentaton, és ilyen a japán népzene is. A magyar népzene jellegzetes ereszkedő dallamíve az ír és ausztrál bennszülött zenében is megvan. [...] A sumér zene pentaton és nem ereszkedő dallamívű. Kizárólag magyar jelenség népdalainkban a hosszú utolsó hanggal a ritmus és az idő megszűnése. A dunántúli hosszú síp jellegzetes semleges terce idegen a szomszédainktól, de a velünk együtt élő nemzetiségektől is. E több tízezer éve létező nyelvűdugós sípot azonban a finnugor és altáji népek a régi szamojéd alaprétégből, azaz hatezer éve ismerik. Így ha a mai finnugor népeknél Kárpát-medence-típusú furulya található, akkor nem uráli egységről kell beszélni, hanem Kárpát-medencei egységről, ami valamikor, valami miatt felbomlott.*”⁷⁹

Cser és Darai azt gondolják, hogy a pentaton a Kárpát-medencéből terjedt el „...keletre, a ragozó nyelvű, földművelő lakosság műveltségében északra, délre, nyugatra azonban nem. Egyetlen kivételt ebben az írek képeznek...”⁸⁰ Megjegyzem, hogy a szintén kelta-utód

skótoknál, s néhol gyéren Franciaországban is felbukkan a pentaton, de nyugaton nem jellemző. Többször írtam arról, hogy a pentatónia a világon sokfelé, számos eltérő szerkezettel fordul elő.⁸¹ Ez azonban a legkevésbé sem érdekli a különféle őstörténet-elméletek gyártóit, mert azt hiszik, hogy ami pentaton, az mind összefügg a magyar népzénnel. Ez óriási tévedés. A pentaton hangsoroknak három válfaja ismert. 1. A kisszekund lépést mellőző *anhemiton* pentatónia, mely több csoportot alkot. 2. A kisszekundot is felmutató *hemitonális* pentaton szintén többféle, eltérő temperatúrával. 3. Kis- és nagy szekundnál kisebb, illetve nagyobb hangközökre épül a délkelet-ázsiai *pentafon*. Természetesen átmeneti formációk is élnek. *A pentatónia tehát – a hangrendszeren belül – egyáltalán nem jelent azonosságot az elnevezés alatt létező különféle formációk között.* Ebből adódóan nem minden nép fakad egy töről pusztán azért, mert a gyűjtőnéven pentatonnak nevezett dallamok valamely válfaja előfordul náluk.

A magyar népzene ősrétegében a kis szekund nélküli, nagyrészt a kvart-kvint csoportba tartozó pentatóniának, ereszkedő-kvintváltó dallamvonalnak, a dallamvezetés gyakori kvint-kvart lépéseinek és a jellegzetes ritmikának⁸² párhuzamai a belső-ázsiai türk, egyes mongol és mandzsu nyelvű népeknél található. Ezen ismérvek eltérnek az ír, indián, óceániai, dél-kínai, afrikai stb. népek anhemiton ötfokúságától (szórványos, véletlenszerű hasonlóságok esetleg előfordulhatnak). Kevesebb stílusjeggyel Észak-Indiában is fellelhetőek a magyar népzene pentaton ősrétegének párhuzamai ott, ahol a lovasnépek letelepedtek. A meghatározóan hemitonális japán pentatónia és a délkelet-ázsiai pentafon szerkezete teljesen eltér a magyar ötfokúságtól. Finnugor népeknél magyarral rokon dallamok zöme a cseremiszek egy részénél fordul elő. A „magyar” pentatónia nem Kárpát-medencében jött létre, hanem keleti eredetű, miként Kodály és Bartók leszögezte. Az ő zsenialitásukkal Cser és Darai meglátásai nem állíthatók párhuzamba.

A szerzőpáros más zenei vonatkozásokban is téved. A közép-ázsiai török nyelvű népek dallamai közt kevés a pentaton jellegű (Törökországban csak nyomai vannak), bár a szerzők az „*erősen pentaton*”, (a szaknyelvben ismeretlen) kifejezést használják. Az iszlám hatása előtt a pentatónia meghatározó lehetett, ma néhol bukkan elő, s inkább ennek nyomai fedezhetők fel. Török nyelvű népek körében – mint említődött – leginkább Belső-Ázsiában található meg.

Az ír pentatónia nem hozható kapcsolatba a magyar népzenei ősréteggel. Az ír dallamok a szerzők vélelme ellenére (akik talán félreértelmezik a szakkifejezést), többnyire nem ereszkedőek, főképp nem ereszkedő kvintváltóak. A kelta utódnépek pentatóniája általában dúr jellegű, a magyar pedig moll. Az „ereszkedő” melódiaív önmagában nem elég a dallamrokonság megállapítására, s csak más stílusjegyekkel együtt vizsgálja az összehasonlító zenetudomány. A sokfelé előforduló ereszkedő dallamok eltérő szerkezetűek, és nem szükségszerűen pentaton jellegűek. Az pedig felfoghatatlan, hogy az ausztrál bennszülött zene állítólagos ereszkedő ívének mi köze van a magyar népdalokhoz? A szerzőktől erre nem kapunk választ.

A több ezer évvel ezelőtti sumer zenéről csak *sejtései* vannak a zenetudománynak. Valószínű az anhemiton pentatónia és a szűk hangterjedelmű hétfokú szelvények előfordulása. Ám Cser és Darai többet tudnak: a sumér zene „*pentaton és nem ereszkedő*”. Meglepő a fogalmazás akkor is, mikor „*ötfogásúnak*” titulálják a pentatont.⁸³ „Ötfogású” lehet egy kiadós ebéd, de a pentaton semmiképp, mert az *ötfokú*. Miként a pentaton nem „*hangnem*”, hanem hangsor. S azt honnan veszik, hogy „*az ugor népzene általában nem éri el a tonalitást*”? Ezt is rosszul tudják. Az ősi eredetű, szűk hangterjedelmű ugor dallamok tonálisak (általában dúr trichordtól a pentachordig, terjedő skálákon mozognak). A tonális érzetét ugyanis már három egymástól szekund távolságra lévő (egymást követő) hang (trichord) megadja (döntő a kis, vagy nagy terc szerepe).

Fontos kitérni az őskori aurignaci kultúra egy magyarországi leletére, jelesül az istállóskői sípra, mert ennek hangsorát tekinti Cser és Darai a Kárpát-medencei magyar ősiség fő zenei bizonyítékának (előszeretettel emlegetik a külhoni magyarok önjelölt „őstörténései” is). A kb. 30 ezer éves, barlangi medve combcsontjából készült töredékes ősfuvoláról elterjedt, hogy hangsora „pentaton”, s így, a sajátos „logika” szerint, összefüggésbe hozható a magyarsággal.

A leletet zeneileg Horusitzky Zoltán, majd Soproni Ildikó dolgozták fel (régészeti szempontból T. Dobosi Viola említi. Horusitzky és Soproni némileg eltérő, de hasonló eredményeiből kiderült, hogy a síp atonális, hozzátéveleges hangmagasságokból álló skálája (a két legmélyebb hang közti távolságtól eltekintve) jellemzően (enharmonikus) terc, (Horusitzkynél kvart is szerepel), valamint kis szekund körüli kromatikus lépésekből áll. Így, egyetlen ismert pentaton hangsorral sem azonos. Valójában nem is pentaton, legfeljebb az egyik hangsorváltozat (a legszűkebb zenetudományi szempontból) értékelhető annak. Horusitzky eredménye⁸⁴ szerint a hangsor g^2 , e^3 , a^3 , b^3 , h^3 . Soproninál⁸⁵ kétféle változat említődik attól függően, hogy a befúvási helyétől távolabbi csővég nyitott, vagy zárt (a befúváshoz közeli véget eleve lezárták)⁸⁶. Előbbi esetben három hang szólalt meg, megközelítőleg $fisz^3$, a^3 , b^3 . Zárt véggel: $fisz^2$, esz^3 , $fisz^3$, b^3 , h^3 . Igazában négy hangról van szó, mert a „ $fisz$ ” oktávban ismétlődik. A „művileg” összeállított teljes skála hat hangú (a „ $fisz$ ” ismétlődése miatt valójában öt): $fisz^2$, esz^3 , $fisz^3$, a^3 , b^3 , h^3 . A teljes hangsor folyamatos játéku megszólaltatása kizárható. Íme, ez(ek) hát a „pentaton” (változatok), mely(ek)nek semmi köze nincs a magyar népzenehez.

A Cser–Darai szerzőpáros zenei tájékozatlanságára jellemző, hogy az istállóskői őshangszert hol „nyelvsípnak”, hol „nyelvdugós” sípnak említik. Nyilván olvastak az irodalomban ilyen kifejezéseket, de nem ismerik a jelentésüket. Az elnevezéseknek teljesen eltérő értelme van. A nyelvcsípos fúvós hangszerek egy vagy két rezgőnyelvvvel szólalnak meg. Az istállóskői síp esetében e megszólaltatás kizárható. A „nyelvdugó” elnevezés népi megfogalmazásból keletkezett⁸⁷ és egyes ún. ajaksípos hangszerek (köztük a furulyák) befúvási végének, a levegőt szűk csatornán a szélhasító nyílásra irányító alkatrészére, „végdugójára” vonatkozik. A Kárpát-medencei eredetűnek vélt nyelvcsípos-végdugót (más szerző nyomán) az istállóskői síppal és egy magyar furulyatípussal hozzák összefüggésbe. A „végdugó” („nyelvdugó”) Kárpát-medencei eredete bizonyíthatatlan.⁸⁸ Végdugós hangszerek mindentűt előfordulnak az Uráltól Dél-Amerikáig, Angliától Kínáig, s ezt az alkatrészt egymástól függetlenül a legkülönbözőbb kultúrákban megtalálhatták. A végdugós, vagy a nélküli magyar furulyák és a tilinkó – illetve sípszerkezeteik – keleti eredetszállakkal, párhuzamokkal rendelkeznek, s valószínűtlen hogy az istállóskői ősember hangszerétől származnának.

Cser írásainak zenét érintő részeiben (Daraival közös publikációban is) a „*heptaton*” kifejezést használja, a hétfokúság jelölésére. Az egymás utáni szekundlépésekből építkező hétfokúságra helyesebb a *diatonia* (*diatonikus*) szakszót alkalmazni. A görög eredetű heptatónia kifejezés (itt nem részletezhető: heptatónia prima, secunda, terzia) különböző ősi, köztük ókori keleti eredetű hangrendszerekre épülő, műzenei-konstruktivitással létrehozott hétfokúságra s ezek modusaira vonatkozó, spekulatív gyűjtőnév. Népzenei vonatkozásban nem használatos. A „*ton*” ([görög]=hang) elnevezés inkább a szekundnál nagyobb hanglépést tartalmazó (*bi-*, *tri-*, *tetra-*, és *pentaton*) szerkezetre vonatkozó rendszerezést takar. E megközelítésből a *heptaton* nem szerencsés értelmezés, mert (európai zeneelmélet szerinti) módosíthatatlan törzshangokból, szekundnál nagyobb lépéssel (hangot kihagyva) hétfokú skála nem hozható létre. A „*chord*” (többértelmű) szakszó egyik jelentése az egymás utáni szekundokból álló hétfokú kezdemény hangsorokra vonatkozik (*bi-*, *tri-*, *tetra-*, *pent-*, és *hexachord*). Cser és Darai a „*heptaton*” kifejezést nem megfelelően használják, ennél a *heptachord* megjelölés is alkalmasabb lenne.

Zavarosan írnak a magyar népdalok egy jellegzetességéről is: „*Kizárólag magyar jelenség népdalainkban a hosszú utolsó hanggal a ritmus és az idő megszűnése.*”⁸⁹ A zene ritmikáját a hangok egymás utáni megszólalásának váltakozó időtartama adja, mely szervesen összefügg a beszélt nyelvvel, a népek lelkeségével (mentalitásával), így viselkedésmódjával, természetével (habitusával) is. Cser–Daraiék valójában a „*rubato*” (szabad) előadásmódra utalnak, műkedvelő megközelítéssel. A szabad előadásmód jellegzetesen keleti stílusjegye nemcsak egyes magyar népdalok ismerve, hanem máig él Ázsiában, ahol szintén az elbeszélő és más lassú, kötetlenebb dallamok sajátja. A *rubato*, vagy „*parlando-rubato*” (elbeszélve, szabadon) előadása magyar (és más keleti) dallamokban nem szűnik meg az idő, sem a ritmus, utóbbi pusztán tágabb keretek közt nyilvánul meg. A melódia szabadabban szárnyal, a szöveghez s annak tartalmához igazodva. Az előadásmód valószínűleg a szöveges ősi szerzetárszene, ősballedák, hőselemek, siratók emlékeit őrzi, s részben ezekből keletkezhetett. A magyar és keleti dallamokban nem csak az utolsó (és gyakran az ezt megelőző) hang nyúlik meg, hanem a dallamsorok elején-végén is megszokott jelenség ez (a kottában megfelelő zenei jelzésekkel).

A Kárpát-medencei magyar zenei ősiség tekintetében rokon gondolatokat fogalmaz meg Juhász Zoltán (kutatómérnök, népzeneész). Felfogásának lényege, hogy a magyar népzene rokonsággal állítólá az Appalache hegységtől Kináig, Sziciliától a Volga-vidékig, és Angliáig mindenütt megtalálható, ahogy ez a könyvének borítóján olvasható: „...*a Kárpát-medence központi helyet tölt be Eurázsia zenei térképén. Másként mondván: a Kárpát-medence a zenei ősnyelv keletkezési helye.*”⁹⁰ A szerző Bartók egy meglátására hivatkozik, ahol a világ népzeneinek őstípusokra való lehetséges visszavezetését feltételezte (elegendő, ezt bizonyító zenei anyag esetén). Bartók sejtését Juhász egyetlen zenei anyanyelvre egyszerűsítette, mely képzeltségnek tűnik. A Kárpát-medencei kisugárzás feltételezésével szemben valószínű, hogy a világban – így Eurázsiaiban is – több „zenei ősnyelv” létezett. Juhász nézete teljes mértékben hajaz a divatos és hamis „őshonos”-elméletre. Ezt igazolja a könyvből is olvasható további ismertető szöveg is. „*A genetika, az írás-kutatás, a nyelvészet és más tudományok bizonyos eredményeire támaszkodva egyre több kutató vallja azt a nézetet, mely szerint az utolsó jégkorszak óta, tehát 30.000-40.000 éve a Kárpát-medence genetikai állománya, műveltsége nyelve folytonos, azt az egymást követő betelepülések csak gazdagították, de alapjaiban meg nem változtatták.*” Fentiekhez annyi tehető hozzá, hogy – a problémákat felvető embertani és genetikai vonatkozásokon túl –, az „őshonosság” „kutatói” *a jelzett szakterületeken* általában nem rendelkeznek magas szintű képzettséggel, így többé-kevésbé fantáziadús műkedvelők, s megállapításaik erősen kérdésesek. Juhász Kodályt is idézi: „...*késégtelennek kell tartanunk, hogy a magyar dal a nyelvvel egyidős.*” A szerző az idézett gondolatot összeveti saját „őshonos” meggyőződésével, ám figyelmét sajnos elkerülte a tény, hogy a népzene alapján Kodály egyértelműen Keletről származtatta a magyarságot. „*A magyar zene kialakulásának az útja sem lehetett más, mint a nyelv, a nép. Amerre járt, amint nőt a nép, zenéje vele járt. [...] A magyarság ma legszélső, idehajlott ága a nagy ázsiai zenekultúra évezredes fájának, mely Kinától Közép-Ázsián át a Fekete-tengerig lakó különböző népek lelkében gyökerezik. [...] Letörölhetette az idő a magyarság arcáról a keleti vonásokat; lelke mélyén, ahol a zene forrása fakad, ott él még egy darab őskelet, s összeköti oly népekkel, kiknek nyelvét már rég nem érti...*”⁹¹

Juhász munkájának fő irányvonala a számítógépes és matematikai megközelítés. A hagyományos képzettségű zenei szakember inkább az emberközeli módszerekben bízik, nem a gépagy rideg embertelenségében. A gépi hasonlítás aligha tudja pótolni magát az embert. A különféle népzeneeknek a bonyolult matematikai spekulációkkal, elvont „grafikonokkal”, egyéb ábrákkal igazolt dallami és formai hasonlóságainak tágan értelmezett halmazai bár ér-

dekesek, de nem meggyőzőek. A zenei szakma ugyanis nem számítógépen alapul. Ráadásul a gép „logikája” sem tökéletes. Bárki kipróbálhatja ezt, akár egy gépi fordító-programnak a beszélt nyelvtől meglehetősen messze eső eredményén. A zene bizonyos értelemben nyelv, hangzó közlés. Ennek – az elmélet szerinti – módfelett szerteágazó, etnikumokkal összefüggő (földrajzi, régészeti, etnikai, történeti, mentális stb.) gyökereire számítógépes és matematikai megközelítéssel következtetni aggályos, és más tudományok nélkül nem megoldható.

Juhász Kárpát-medencéből kisugárzó „zenei ősnyelv” elmélete nem tér ki a magyar népzene ritmikájára, noha ez igen fontos tényező. A ritmikát több tényező alakítja, de az adott nyelv erőteljesen befolyásolja. A magyar népzene tipikus ritmusképletei („éles”, „nyújtott” „szinkópa”) sokszor ennek megfelelően képződnek. Ezek gyakoriak a török népek dalaiban, különösen a belső-ázsiai yugur (jugar, sárga uygur, yugu [júku]) dallamokban. Törökországi kutatása során Bartók felfigyelt a török dalok gyakori „éles”, és „éles közeli” ritmusképleteire. Ezek nem jellemzőek a finnugor népzeneire. Különös, hogy a finnugorként meghatározott magyar nyelvhez kapcsolódó zenei ritmika mégis a hun-utód türk/török népekkel rokon, ahol a ritmust szintén a saját nyelvük hozza létre. A magyar népzene ritmusképletei, köztük az éles és nyújtott ritmusok egymás utáni halmozódása ritka, vagy hiányzik az európai népdalokból. Pontosan azért, mert a beszélt nyelvekből nem ez képeződik le. A magyar népdalok ritmikájának párhuzamai is egyértelműen Ázsia felé mutatnak. Mindezek a legkevésbé sem támasztják alá a magyarságnak és zenéjének Kárpát-medencei őshonosságát.

IRODALOM

- Andrásfalvy Bertalan: *Víz és társadalom a magyar történelemben* (in. *A víz kultúrája*. Szerk. Bartha Elek, Keményfi Róbert, Lajos Veronika. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 2010.)
- Anonymus: Gesta Hungarorum* (ford. Pais Dezső. Magyar Helikon, Bp., 1977.)
- Bakay Kormél: *Őstörténetünk régészeti forrásai II.* (Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc, 1998.)
- Bakay Kormél: *Őstörténetünk régészeti forrásai I.* (M. B. E. Miskolc, 1999.)
- Baráth Tibor: *A magyar népek őstörténete* (Montreal, 1968.)
- Bartucz Lajos: *A magyar ember* (Királyi Magyar egyetemi Nyomda, Bp., é. n.)
- Dr. Bendefy László: *Kummagyaria* (Cserépfalvi reprint kiadása, Bp., 2002.)
- Béres Judit: A magyarországi népesség genetikai rokonsága (in. *A GENOM*. Szerk.: Hídvégi Egon. Széplalom Könyvműhely, Bp., 2003, 171–185.)
- Bíró, András Zsolt – Zalán, Andrea – Völgyi, Antónia – Pamjav, Horoima: A Y-Chromosomal Comparison of the Madjars (Kazakhstan) and the Magyars (Hungary) (ford. Dr. Páli Jenő, *American Journal of Physical Anthropology*, 139: 305–310. 2009.)
- Czeizel Endre: *A magyarság genetikája* (Csokonai, Debrecen, 1990.)
- Csajághy György: *A felgyői avar síp és történeti háttere* (Püski, Bp., 1998/I.)
- Csajághy György: *A magyar népzene bölcsője: Kelet* (Alexandra, Pécs, 1998/II.)
- Csajághy György: *A magyar népzene ősrétéről és néhány ősi hangszeréről* (Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értéktörző Egyesület, Debrecen, 1998/III.)
- Csajághy György: *Az ősi magyar hitvilág és hiedelemvilág egyes elemei a magyar népzeneben* (in. *A honfoglaló magyarság állama, kultúrája, és az ősi vastermelés* [VII. somogyfajsi konferencia] Dunaferr, Dunaujváros, 2003.)
- Csajághy György: *Az ember-elődök zenéjéről. Az istállóskői csontfuvola* (2004, kézirat)
- Csajághy György: *A „Lehel-kürt”. A lovasnépek kürtjei, rangjelző ivókürtjei és a „Lehel-kürt”* (Hun-idea, Bp., 2005.)
- Csajághy György: *A magyar őstörténet káosza* (in. *Valóság*, Bp., 2011/5. 68–86. Hasonló címen, de nem azonos, korábbi változat: in. *Eleink*, 2010/II. IX. évf./4. 4–35. Magyar Tudomány a Világban Alapítvány, Bp., 2010.)
- Csajághy György: *A magyar népzene* (Lexikoncikk, in. Erdélyi István: *Magyar őstörténeti minilexikon*, Napkút Kiadó, Bp., 2012. [A] 183–190.)
- Csajághy György: *Néhány nyelvi és ritmikai összefüggés a magyar népzeneben* (in. *Valóság*, Bp., 2012. [B] /11. 18–32.)
- Cser Ferenc: *Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát-medencei származásáról* (Melbourne, 2000.)
- Cser Ferenc – Darai Lajos: *Magyar folytonosság a Kárpát-medencében* (Fríg Kiadó, Bp., 2005.)

- Cser Ferenc – Darai Lajos: Kárpát-medencébe gyökéző magyar folytonosság (in. *Magyarságtudományi tanulmányok*, Főszerk. Botos László. Hun-idea, Bp., 2008.)
- Cser Ferenc – Darai Lajos: *Kárpát-medencei magyar ősiség* (Magyarságtudományi Füzetek, Kisenciklopédia 12. Bp., 2010.)
- Daczó Árpád (P. Lukács O.F.M.): *Csiksomlyó titka* (Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.)
- Darai Lajos: *Válasz Németh Endrének* (www.szilajcsiko.hu/#!_magyar-ostortenet/honnanjottunk)
- Érdy Miklós: A magyarság keleti eredetének genetikai mutatói (In. *Eleink*, IV. évf./1. Magyar Tudomány a Világban Alapítvány, Bp., 2005, 40–55.)
- Érdy Miklós: *A magyarság keleti eredete és hun kapcsolata* (Kairosz Kiadó, Bp., 2010.)
- Gáspár Róbert: *A péleolitikumi homo sapiens genetikai öröksége a ma élő európaiakban az apai öröklődésű Y kromoszóma vizsgálatok alapján* (http://www.zmte.org/hu/e107plugins/forum/forum_viewtopic.php?40)
- Dr. Henkey Gyula: *A magyarság és más Kárpát-medencei népek etnikai embertani vizsgálata* (Magyar Őstörténeti kutató és Kiadó KFT., Bp., 2002.)
- Horusitzky Zoltán: Eine Knochenflöte aus der Höhl von Istállóskő (in. *Acta Archaeologica* 5. MTA. Bp., 1955, V. 133–140.)
- Hóman Bálint – Szekfü Gyula: *Magyar történet I.* (Magyar Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1935, 60.)
- Hunok és kinaik. A hunok története a Kr. sz. előtti évszázadokban* – kínai források alapján J.J. M. De Groot művét közléteszi Bakay Kornél. Nyelvi szakértő: Csornai Katalin (Respenna, Bp., 2006.)
- Juhász Zoltán: *A zene ősnyelve* (Frig Kiadó, Bp., 2006.)
- Kalicz Nándor: *Agyagistenek: a neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon* (Corvina Kiadó, Bp., 1980.)
- Kálti Márk: Képes Krónika* (ford.: Bellus Ibolya. Helikon, Bp., 1987.)
- Kézai Simon: Gesta Hungarorum* (ford. Császár Mihály. Magyar Ház, Bp., 1999.)
- Kiszely István: *A magyar ember I.* (Püski, Bp., 2004.)
- Kiszely István: *Sírok, csontok, emberek* (Gondolat, Bp., 1976.)
- Kristóf Zoltán: Honalapító őseink genetikai öröksége (in. *Kapu*, 2011/11–12. 38–40.)
- Kristóf Zoltán: Őshonosak vagyunk-e a Kárpát-medencében (in. *Kapu*, 2012/11–12. sz. 65–68.; 2012/9–10. sz. 69–72.)
- Kodály Zoltán: *A magyar népzene.* (Zeneműkiadó, Bp., 1987.)
- László Gyula: *Őstörténetünk* (Tankönyvkiadó, Bp., 1983.)
- László Gyula: *A „kettős honfoglalás”* (Magvető Kiadó, Bp., 1978.)
- Magyar Adorján: *A csodaszarvas* (Magyar Adorján Baráti Kör, Bp., é. n.)
- Marco Polo utazásai* (Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1984.)
- Matsumoto, Hideo: *Characteristics of Mongoloid and neighboring populations based on the genetic markers of human immunoglobulins* (Human Genetics 80. 1988. 207–218.)
- Moravcsik Gyula: a honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység (in. *Szent István emlékkönyv I.* Szerk. Serédi Jusztinián, Bp., 1938, 171–212.)
- Myres, Natalie et al.: A mayor Y-chromosome haplogroup R1b Holocene era founder effect in Central and Western Europe (*European Journal of Human Genetics*, 2001, 95–101.)
- Nagy Géza régészeti levelei Jósa Andrásához (Kézreadja: Csallány Géza, *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve II.*, Nyíregyháza, 1959, 51–62.)
- Németh Endre: *Ornella Semino tanulmánya – Őshonosak-e a magyarok a Kárpát-medencében?* (Kurultaj.hu, 2012. május 5.)
- Pauler Gyula – Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar honfoglalás kútfoi* (M. T. A. Bp., 1900.)
- P. Barna Judit: A lengyeli kultúra tömegsírja Esztergályhorvátiban (in. *Zalai Múzeum* 6. Zalaegerszeg, 1996, 149–160.)
- Radics Géza: *Eredetünk és őshazánk* (A szerző magánkiadása, 1993.)
- Raskó István nyilatkozata: <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=16325>
- Raskó István: *Honfoglaló gének* (Medicina, Bp., 2010.)
- Sárosi Bálint: *Hangszerek a magyar néphagyományban* (Planétás Kiadó, Bp., 1998.)
- Semino, Ornella – Passarino, Giuseppe – Oefner, Peter J. – Lin, Alice A. – Abruzova, Svetlana – Beckman, Lars E. – De Benedictis, Giovanna – Francalacci, Paolo – Kouvatsi, Anastasia – Limborska, Svetlana – Marcikiae, Mladen – Mika, Anna – Mika, Barbara – Primorac, Dragan – Sanatachiara-Benerecetti, A. Silvana – Cavalli-Sforza, L. Luca – Underhill, Peter A.: The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective (ford. Gáspár Róbert. in. *Science*, vol 290. 10 november 2000. 1155–1159.)
- Sipos János: *Török népzene I–II.* (MTA. Zenetudományi Intézet, Bp., 1994.)
- Soproni Ildikó: The reconstruction of the Istállóskő flute. Az istállóskői fuvola rekonstrukciója (in. *Folia Archaeologica*, XXXVI. 30–38. Múzsák Közművelődési Kiadó, Bp., 1985.)
- Stein Aurél: *Homokba temetett városok* (angolból ford. Halász Gyula. Lampel R. Kk. [Wodianer F. és Fiai] R.T. Bp., 1908.)

- Szabolcsi Bence: *A magyar zenetörténet kézikönyve* (Zeneműkiadó, Bp., 1955.)
- Szabó Géza – Fekete Mária – Toronyi Alexandra: Janus a pannonok között (*Élet és Tudomány*: LXVII/3–4. Bp., 2012, 71–72., 105–107.)
- Takács Károly: Árpád-kori csatornarendszerek kutatási eredményei (in. *Vízügyi Közlemények* 83., 2001/2. 266–288.)
- Takács Károly: Öntözés, víztározás, halastavak és árvízkezelés ezer évvel ezelőtt? A honfoglaló magyarság és a vízgazdálkodás (in. *História*, XXXII./6–7. Bp., 2010, 21–26.)
- Tarih-i Üngürüş* (Madzsar Tarihi. Ismeretlen szerző(k) művét a 1543 után Mahmúd Tercüman [Tolmács Mahmud] törökre fordította. Magyar ford.: Blaskovics József. Szerk. Geönczeöl Gyula. Cleveland, Classic Printing, Ohio, 1988.)
- Tauszik Tamás: Genetikai vizsgálatok és a magyarság története (in. *Magyar Tudomány* 8., Bp., 1990, 904–918.)
- Thuróczy János: *A magyarok krónikája* (ford.: Horváth János. Magyar Helikon, Bp., 1978.)
- Dr. Tóth Tibor: A honfoglaló magyarság ethnogenezisének problémája (*Turán*, XII/1. Bp., 2009, 29–39. Eredeti megj.: Anthropol. Közl. IX./4. Bp., 1965, 139–149.)
- Dr. Tóth Tibor: Az ősmagyarok genézisének szarmatakorai etapjáról (*Turán*, XII/1. Bp., 2009, 40–51. Eredeti megj.: MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályainak Közleményei, 19. évf. Bp., 1969, 85–95.)
- Trugly Sándor: *Griffek és oroszánok népe* (Pozsony, 1994.)
- Trugly Sándor: *A Komárom-hajógyári avar temető és telep* (Martin Opitz Kiadó, Bp., 2008.)
- Vékony Gábor: *Későnépvándorlaskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében* (Életünk Szerkesztősége és a Magyar Írók Szövetsége Nyugat-Magyarországi Csoportja, Szombathely, 1987.)

JEGYZETEK

- 1 Csajághy, in. 2011/5. 68–86.
- 2 Magyar, é. n.
- 3 Radics, 1993.
- 4 Cser–Darái, in. 2008.
- 5 Cser–Darái, in. 2008, 237.
- 6 Cser–Darái, in. 2008, 254.
- 7 Cser–Darái, in. 2008, 233–234.
- 8 A legmeggyőzőbbek egyike Vékony Gábor megoldása. Vékony 1987.
- 9 Kalicz 1980, 17.
- 10 P. Barna, in. 1996, 150.
- 11 Bakay 1999, 228. Csajághy 2005, 188.
- 12 Daczó, 76., 79.
- 13 Hun kereszténység a VI. századi Kaukázus táján, az onogur (magyar?) VIII. századi krími püspökség, továbbá Almos, és Árpád magyarjainak korai keresztény kapcsolatai, stb. Hun néprészek és utódaik: onogurok, bolgárok stb. kereszténységéről többen írtak. Zakariás rhétor VI. századi krónikája jelzi a kaukázusi hunok kereszténységét. (K. Ahrens – G. Krüger: Die sogenannte Kirschengesichte des Zakharias rhetor. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana 85. Scriptores sacri et profani. Lipsiae, 1899. [Bakay 1998, 16.]). Továbbá, Kosmas Indicopleustes: Keresztény topográfia (547–549), Joannes Malalas bizánci történetíró (+ 578): Világtörténet, Izrael keresztény püspök (682), és mások nyomán Moravcsik, in. 1938, 171–212., 186–188., 191–193. Hóman írja, hogy a „török népek [...] nagy fogékonysággal bírtak az egyistenhívő [...] vallások iránt. A keresztény hit a VI. század óta nem egy hívőre talált köztük.” Hóman–Szekfü 1935, 62–63. Az alánok egy része is korán kereszténnyé vált. Bakay ([1998. 103.] B. Б. Ковалевская: Кавказ и аланы Века и народы Москва, 1984. munkájára hivatkozva) írja: a „kaukázusi Alania keresztény királyság volt...”
- 14 Pauler–Szilágyi [Kuun] 1900, 214–215.
- 15 Marco Polo utazásai, 1984, 36.
- 16 Csajághy 2003.
- 17 Keleten általában és lényegében máig nem vált külön a hagyományos „nép”- és „műzene”, míg a nyugati zenei fejlődés folyamatában ez rég megtörtént. Az eltérésnek összetett, részben mentálisbeli okai vannak. A nyugati klasszikus műzene Ázsiában régóta jól ismert, hatása a népzenekekre csekély. Újabb kísérleteznek a pop-rock-, illetve „világzene” elemeinek s a hagyományos keleti zenék erőltetett ötvözésével.
- 18 Itt nem térek ki a részben keleti eredetű magyar hangszeres zene kvart-kvint hangközöket megszólaltató, a nyugati többszólamúságtól eltérő hangzására. Kifejtése hosszabb magyarázatot igényelne. Nem tárgyalom a magyar népzene egy hangszeres stílusirányzatának nyugati hatásra, a XVII–XVIII. század táján létrejött, de számos keleti elemet megtartó többszólamúságát.
- 19 Cser–Darái, in. 2008, 238.
- 20 Bakay 1999, 98. (B. A. Sramko – Z. V. Janusevics nyomán. [B. A. Шрамко – З. В. Янушевич: Культурные растения Скифии [Сов. Археология 2. 1985, 47–64.]])
- 21 Bakay 1998, 103.

- 22 Bakay 1998, 136. Prokop, Perserkriege. Griechisch-Deutsch. Ed. Otto Veh. München, Heimeran, 1970, 14–15. nyomán.
- 23 Pauler–Szilágyi [Kuun] 1900, 169.
- 24 Pauler–Szilágyi [Kuun] 1900, 171. Andrásfalvy a magyarok szántóföldjeinek kapcsán Ibn Fadlanra hivatkozik, magam úgy láttam, hogy Ibn Ruszta írt erről. Utóbb már Andrásfalvy is Ibn Rusztát és Gardézit idézi.
- 25 Andrásfalvy, in. 2010, 13–14.
- 26 Bendefy 1941 (2002), 46.
- 27 Takács, in. 2001, 266–268., in. 2010, 21–23.
- 28 Zhizhi és öccse Huhanye hatalmi harcái miatt a hun birodalom meggyengült. Huhanye chanyu (csanjü=fjedelelem) kínai védnökség alá helyezte magát, a hun nép Kr. e. 54-ben kettészakadt. A „fekete” hunok Zhizhi chanyu vezetésével északra, majd Közép-Ázsiába vándoroltak (De Groot forrásgyűjteménye, (Bakay–Csomai) 2006, 282–283.)
- 29 Hunok és kínaiak, De Groot forrásgyűjteménye, (Bakay–Csomai) 2006, 289.
- 30 Bendefy 1941 (2002), 9.
- 31 Izrael püspökre hivatkozik Moses Kalankatuaci (Mobses Dasxuranci): Aluank (Albania) története. Örményből oroszra ford.: S. V. Szmbatjana, Jereván, 1984, 128. (III. B. Смбатная, История страны Алуанк). Továbbá: The History of the Caucasian Albanians by Mobses Dasxuranci. Translation C. J. F. Dowsett, London, 1961, 161–163.). A régészetileg feltárt Varachan (Varacsán) a mai Dagesztán területén volt. Bakay, 1998, 14., 17. Varacsán létét megerősíti Lazar de Pharbe: Histoire d' Armenie, in. Langlois, Collection... I. Paris, 1867, 293–294. Továbbá: Korenei Mózes (O. H. Эмин: История Армении Моисея Хоренского. Новый перевод Москва, 1983.) Varacsán neve összecseng a magyar Varsány helynevekkel, melyek talán egy magyar törzstöredék (?) vagy csatlakozott rokon néptöredék (?) emlékét őrizhetik.
- 32 Bakay 1998, 103.
- 33 Sarkel türk szóösszetétel=Fehérvár. Az előtag 'sar' eredetileg sárgát jelent, közös gyökerű a magyar szóval. Közép-és Belső-Ázsiában a sárga jelentése keveredik a fehérrel, mely a méltóság, az ünnep és gyász színe. Az utótag 'kel' várat jelent (oszmán-törökben: kale). Többek szerint a magyarok (onogurok) ellen építették a kazárok (Hóman–Szekfü 1935, 60–65.)
- 34 A Balandzsar és Szamandar nevek magyar megfelelője talányos, nem ismert/közismert a szakirodalomban. A Szamandar név emlékezetet a későbbi, török 'saman'=széna szóra. (Cs. Gy.)
- 35 Ibn Ruszta szerint „Szari'sen”-ben két város van, „Szari'sen” és „Khanlik”. Isztakhri és Ibn' Haukal „l'il” és „K hazaran” neveket említették. Pauler–Szilágyi [Kuun] 1900, 154–155. Hóman–Szekfü 1935, 60. A városnevek türk nyelvűek. „Szari'sen” magyarul sárga (fehér), távolabbi kapcsolatban lehet a későbbi török 'sarı'n'=szőke, az utótag 'şen'=vidám jelentéssel (?). A másik városnév („Khanlik”) jelentése kánság. (Cs. Gy.)
- 36 Stein 1908.
- 37 Cser–Darai, in. 2008, 238–239.
- 38 Cser–Darai, in. 2008, 240.
- 39 Cser–Darai, in. 2008, 239.
- 40 Sajnovics: Demonstratio Idioma Hungarorum et Lapponum Idem Esse, Kopenhága, 1770. Nagyszombat, 1771 (?) Maximilian Hell (1720–1792) jezsuita csillagászal VII. Keresztély dán király és Mária Terézia támogatásával 1768-ban Norvégiába utazott a Vénusz megfigyelése céljából, közben a lapp nyelvet tanulmányozták. Némcsak ő, társa sem tudott lappul.
- 41 A finnugor eredetelméletet a kezdetétől támadták. Ma csak elkötelezett nyelvészek és történészek vallják. Az ugorokra jellemző embertani típus az ún. uráli, a mai magyarokban 0,06%–0,1% közt fordul elő. (Henkey 2002, 122. Kiszely 2004, 100.) E típust Kiszely István (Lipták Pálra, Nemeskéri Jánosra, Fehér Miklóra hivatkozva) Árpád „honfoglalóinál” is 0,06%-ra becsülte (Kiszely 2004, 100.). A lapponid típust alig jelzik. A X. századi előfordulása Kiszely szerint (Lipták nyomán) az alpi típussal összevonva 3,2%. A finnugorokra (is) jellemző keletbalti típus a mai magyar népességnél 4,5%, de más szerzőknél is általában 10% alatt marad. (Henkey 2002, 114. Kiszely 2004, 94.) A keletbalti elem az Árpáddal bejött magyarságnál 4%, a X. századi népesség körében átlag 7,2%. (Lipták nyomán Kiszely 1976, 215.) Kivételt képez a magyar antropológia egyik jelesének, Bartucz Lajosnak már meghaladott adata, ahol a több más típussal összevont keletbalti jelleget 20% körülire becsülte. (Bartucz é. n., 407.) Henkey szerint a keletbalti jelleget jórészt a finnugorokkal folyamatosan érintkező szlávok közvetítették a magyar embertani arculatba. A genetika terén Béres Judit vizsgálatai egyértelműen kimutatták, hogy a finnekkel nem állunk rokonságban (lényegében más finnugor népekkel sem. Béres, in. 2003, 183., 185.) A finnugor eredetet a Semino-vizsgálatok (in. 2000) sem igazolták.
- 42 Már Szabolcsi Bence (1955, Példatár 4.*) említett Kínában előforduló magyar siratóhoz hasonló dallamokat. Török analógiák: Sipos 1994, 16–19., 46–49. Hasonlóságokra magam is felfigyeltem törökországi útjaim alkalmával. Horvát párhuzam: Csajághy 1998/III., 12.
- 43 A Habsburgok mindig is szerették volna a magyarok ázsiai mentalitását elnémetesítéssel befolyásolni. 1696-ban Kollonich Lipót érsek reformterve (Einrichtungswerk) hangoztatta a magyar rebellis hajlam féken tartását betelepítésekkel és vérkeveredés által. Az 1848–49 utáni Bach-rendszer alatt előfordult, hogy magyar családneveket németre fordítva jeygeztek be.

- 44 A szovjet-orosz rendszer mindenekelőtt a finn-ugor irányú kutatást engedélyezte. 1965-ben megakadályozta Tóth Tibor antropológiai vizsgálatait a kazakisztáni madjarok körében.
- 45 Nagy Á. 2000, 16–19., 23–31., 34–35. stb.
- 46 Nagy Á. 2000, 18–20., 29.
- 47 Semino (és munkatársai) 2000.
- 48 Cser–Darai, in. 2008, 254–255.
- 49 Cser–Darai, in. 2008, 249–250.
- 50 Semino (és mtársai) 2000, 1156. (Ford.: Gáspár Róbert.)
- 51 Gáspár 2007. 2. (http://www.zmte.org/hu/e107plugins/forum/forum_viewtopic.php?40)
- 52 Kristóf, in. 2012, 71.
- 53 Kristóf ua., uo.
- 54 Kristóf ua., uo.
- 55 Raskó nyilatkozata (<http://mult-kor.hu/cikk.php?id=16325>)
- 56 Kristóf, in. 2012, 71.
- 57 László 1978. Továbbá a Tarih-i Üngürüs forrás állításai.
- 58 Nagy G. 1959, 51–62.
- 59 Szabó–Fekete–Toronyi 2012, 71–72., 105–107.
- 60 Csajághy 2005, 22.
- 61 Anonymus a székeleyeket Attila (Attila) népének tartotta (Gest. Hung. 50.), akik megelőzték Árpád magyarjait. Bár Gestája még nem tud róla, de Kézai Simon XIII. sz. végén, a Kálti Márk által összeállított, részben írt XIV. századi „bécsi” Képes Krónika, Thuróczy János XV. századi krónikája, és a Tarih-i Üngürüs is említi „Csigla mezejét”, ahova a hunok egy része telepedett.
- 62 László 1978. László Gyula előtt többen (Nagy Géza, Horváth Tibor, Csallány Dezső és mások) feltételezték az Árpád népet megelőző magyarság Kárpát-medencei jelenlétét. László az előző nézeteket összefoglalta, s az elméletet újabb közvetett bizonyítékokkal támasztotta alá.
- 63 E népesség késő avar „griffes-indás” műveltségű, de embertani arculatuk mongoloid és mongoloid (köztük tungid) jellegű. A leletek közt fekete eperfa anyagú ([Morus nigra] Közép- és Belső-Ázsiában honos, korabeli Kárpát-medencében ismeretlen) lándzsanyeleket találtak. Mindez késő-avarkor végi bevándorlást sejtet. (Trugly 1994, 34.; 2008, 141.)
- 64 Czeizel 1990.
- 65 Érdy, in. 2005, 43.
- 66 Matsumoto, in. 1988, 207–218.; Tauszik, in. 1990, 904–918.; Érdy, in. 2005, 40–55.
- 67 Érdy, in. 2005, 43.
- 68 Az idézet Fóthi leveléből, Érdy, in. 2005, 55.
- 69 Érdy, in. 2005, 49.
- 70 Tauszik, in. 1990, 914–916.
- 71 Bíró–Zalán–Völgyi–Pamjav, in. 2009, 305.
- 72 Németh 2012. kurultaj.hu, Kristóf, 2012, 65.
- 73 Darai, www.szilajcsiko.hu/#!_magyar-ostortenet/honnanjottunk
- 74 Dr. Tóth 2009, 29., 32., 40., 44.
- 75 Dr. Henkey 2002, 122.
- 76 Darai, www.szilajcsiko.hu/#!_magyar-ostortenet/honnanjottunk
- 77 Fóthi: A Kárpát-medence 6–11. századi történetének embertani vonatkozásai. Előadás elhangzott: MTA Székház, 2013. 04. 17–18., Magyar őstörténeti konferencia, Összegzés: a rendezvény tájékoztatójában.
- 78 Cser 2000, 70–71.
- 79 Cser–Darai 2005, 149.
- 80 Cser–Darai 2010, 48.
- 81 Csajághy 1998/I., 17–19.; 1998/II., 107–127.; 1998/III., 10., 22–42.; 2001, 10–21.; in. 2008, 188–192.; in. 2012, [A] 185. stb.
- 82 A ritmikai vonatkozásokról részletesebben: Csajághy 1998/II., 52–79., in. 2012 [B]. 18–32.
- 83 Cser–Darai 2010, 47.
- 84 Horusitzky 1955, 134.
- 85 Soproni 1985, 36., 38.
- 86 Horusitzky a síp mindkét végét lezárta, így okarinaként (edényfuvola) szólaltatta meg.
- 87 Sárosi 1998, 90.
- 88 Cser és Darai, Kozák József népzeneész (más cikkeiben is néha fantáziadús) meglátásaira támaszkodnak. (A tárgykörben írt változatok közül: Turán, II./2. 1999, 3–10.) Kozák szerint az istállóskői sípot az ősember a hangszer befúvási végébe illesztett nyelvének segítségével szólaltatta meg. Meglátása érdekes, de bizonyíthatatlan, ezt több tízezer év távlatából senki nem tudhatja, csak találgatni lehet. Kozák az istállóskői sípból vezeti le a magyar hosszú furulya (hosszi furugla) sípszerkezetét, annak ún. „semleges” tercét is Kárpát-medencei eredetűnek gondolja. Semleges tercű furulyák azonban Kínában is vannak, ahol különböző népcsoportok és a (han) kínaiak egyaránt használják. Vajon ez esetben (nemcsak a Kozák által jelzett északi népek), hanem a kínaiak is a Kárpát-medencéből származnának a semleges tercű furulyáikkal (s a pentatonnal) együtt? Minden bizonnyal nem. A „semleges terc” tehát keleti vonása a magyar népzeneének. Ázsiai sajátosság a magyar furulyák hátoldali szélhasító nyílása is, mint az a kínai furulyáknál is látható. Cser–Daraiék nem említik (mert nem fér bele az elméletükbe), hogy *Kozák szerint az istállóskői síp hangsora 'g' alaphangú triton*, és nem pentaton. Kozák a magyar népi furulyázás ún. „dünnyögő” stílusát is a befúvónyílásba dugott nyelv rezgéséből eredezteti, s az istállóskői ősembertől máig ívelő Kárpát-medencei jellegzetességnek tartja. Ezzel szemben a „dünnyögő” játék a keleti doromb-ének maradványa lehet, ahol a nyelv rezgése is szerepet kap.
- 89 Cser–Darai 2005, 149.
- 90 Juhász 2006.
- 91 Kodály 1987, 17., 37., 38.

A seregválasztó nagyveszekedés – Thököly Imre és Teleki Mihály vitája

1681. szeptember 27-én kirobbant Apafi Mihály erdélyi fejedelem előtt Teleki és Thököly között a nagyveszekedés. Következésképpen Thököly seregestől elszakadt a kállói táborból, tisztelettel elbúcsúzván Apafitól. Seregével átkelt a Tiszán és 1681. október 7-én találkozott Thököly Saponarával Zemplénben, s önálló politikájában elsőként, megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások.¹

Súrlódások a két generál között már többször is előfordultak. Ha vitájuk magántermészetű gyökereit akarnánk keresni, akkor talán egészen Thököly Imre Erdélybe menekülésének előestéjére kellene tekintenünk. Az akkor tizenhárom éves Thököly Imrét, apja, Thököly István, Apafi Mihály gyámságára bízta², amikor Thököly a felvidéki birtokait ostromló németek elől Árva majd Liptó várából Erdélybe menekült, nagybátyja, Petróczi István oldalán, alig érkezett meg Erdélybe máris komoly küzdelmet kellett folytatnia Huszt váráért.³ Huszt várát és a huszti uradalmat elvesztette, s ezzel kapcsolatosan fogalmazta meg a híres mondatát mely egész életében emlékeztette Erdélyben viselt dolgaira, hogy „Husztot torkon verve vette el tőle Apafi Mihály”⁴.

A bujdosó csapatok generálságáért folyó versenyben Petróczi Istvánt, Thököly nagybátyját fogságba vetették, és csak hónapok múlva engedték szabadon.⁵ A nagykorúság küszöbét átlépő Thököly Imre nagybátyja révén, és jelentős erdélyi birtokainak jövedelme alapján is igen kecsgetető főúri rangú személynek számított a kurucok szemében.⁶

1677-ben Thököly megkapta a fejedelmi engedélyt, hogy csatlakozzék a bujdosókhoz, ezzel elindul a küzdelem azok vezetéséért is.⁷ Thököly ügyesen játszotta ki egymás ellen a törökök engedélyére várakozó Apafi Mihályt és Teleki Mihályt, és a nézeteltérésekből adódó rés elegendő, hogy már 1677-ben még ha csak hetekre is, de már generális-helyettesi rangba emelje az erdélyi fejedelem.⁸ Teleki gyorsan reagál, hogy mindez az ő személyére nézve rossz fordulat volt, mivel így Thököly a maga neve alatt vihette volna végbe az egyesülést a francia és a lengyel segédcsapatokkal.⁹ Az első konfrontációt már ekkor 1677 nyarán megélik, és hónapokig elhúzódik. Thököly azzal védte magát, hogy Teleki szóban felhatalmazta, hogy ilyen jellegű reverzálist kérjen a fejedelemtől.¹⁰ Teleki mikor ráébred ez mit is jelentene, hogy ezzel talán maga engedte át a generálságot a fiatal gróf kezébe már minden tőle telhetőt megtesz, hogy Thökölyt bemocskolja a fejedelem előtt.¹¹ A fejedelmi tanácsosok, mentik a helyzetet a bujdosók kiindulásának küszöbén és rábeszélik Thökölyt, hogy fiatalabbként adja meg a tiszteletet Telekinek és járuljon elé, hogy a magyar ügyet ne hátráltassák.¹² Bár haragosan fognak kezét, Thököly később mégis ellátogat a generál színe elé, ezzel látszólag a nézeteltérés véget ért.¹³

A történelmi hagyomány¹⁴ és számos korabeli történetíró¹⁶ is az 1681 szeptemberében kirobbanó nagyveszekedés egyik kulcsmozzanatként egy Thököly számára talán egyre kevésbé örvendetes és inkább kényszerű családi aktus megtörténtét említik. 1679 januárjában Apafi Miklós meghalt¹⁷, s felesége, az özvegyen maradt Teleki Anna második férjének, Teleki Mihály éppen az ifjú hadvezért, Thököly Imrét szemelte ki. Hogy pontosan az eljegyzés mikor történt meg, az nem egyértelmű, de nagy valószínűséggel 1679 júniusa előtt kellett hogy megtörténjen, mert a júliusi krasznai gyűlésen Thökölyben igen nagy Teleki

és Apafi bizodalma is¹⁸, de egészen biztos, hogy 1679 márciusa után történt. Apafi Miklóst ugyanis csak márciusban temetik el.¹⁹ 1679. áprilisában vagy májusában nagy valószínűséggel végbe ment a minden ünneplést és pompát nélkülöző jegyváltás – tekintettel arra, hogy özvegy Apafi Miklósné, a menyasszony, még gyászol –, s mindezt Thököly Imre abban a tudatban tette, hogy előzőleg 1679 januárjában már egy másik házasság tervét fontolgatta: Zrínyi Ilonával. Azonban ha ígéretet kapott is, az most még csak a béke idejére vonatkozott. Thököly a béke ajánlatában nem kapott eléggé kedvező feltételeket.²⁰ Az 1678 őszi bányavárosok elleni hadjárat bravúrja kincseket adott, de atyai birtokokat nem. Thököly tehát 1679-ben még mindig Teleki Mihály, az aktuális generális jóindulatára szorult, így miközben Zrínyi Ilona testvérét kíséri Erdélyben²¹ és intézi Zrínyi János szabadon bocsáttatását, Teleki Annának igen élénken udvarolt. A fordulat kétségtelenül már 1679 nyárutóján éreztetni előszelét. Az engedetlen Wesselényi Pált – ki egykoron volt már választott generál a bujdosók között – maga Thököly fogatja el, Teleki és a fejedelem utasítására.²² Miközben Thököly a két korábbi generál között próbál a bujdosók élére jutni – Wesselényi és Teleki között –, azok nem is sejtetik, hogy Thököly a maga malmára hajtja a vizet kettejük vitájából is. Wesselényi és Thököly között is ingadozó a kényes együttműködés. Két különböző harcmodorú sereggel vannak. Thököly a lovas végvári vitézekkel, Wesselényi a mezei gyaloghadakkal. Külön-külön egyik sem arathat fényes győzelmet, de a főséget már egyikük sem ismerné el a másiknak.²³ Teleki, aki leendő vejét, Thökölyt támogatja 1679-ben, bátran fordul Wesselényi ellen.²⁴ Ezzel viszont annyira megrontja helyzetét, hogy a hadvezérként gyenge kezű, beteges Teleki Mihály, illetve a Telekiben megrendült Wesselényi Pál helyett, az 1679 novemberében Szikszónál²⁵ fényes taktikai győzelmet arató Thökölyt választják meg a kurucok generálnak 1680 januárjában²⁶.

Az 1681. szeptember 27-i nagyveszekedés magánjellegű vonása 1680-ban esett meg. Thököly már főgenerál, úgy, hogy még ehhez el sem kellett vennie feleségül Teleki Annát. 1680 júniusában meghal Báthory Zsófia²⁷, ezzel Zrínyi Ilona kezén összpontosulnak a Rákóczi-várak. Munkács, Regéc és Makovica vára és uradalma legalábbis bizonyosan. Kétszeresen kedvező fényben tetszik tehát a fejedelmi özvegy Rákóczi Ferencné. Eddig többé-kevésbé visszafogott vonzalmát, most már anyósa megrovása nélkül fejezheti ki az ifjú kurucgenerális felé. Nem is várokozhatja az egyértelmű visszajelzéssel, mert 1680 októberében a kurucok somlyói gyűlésén Thökölyt már arról győzködik egyre reménytelenebbül és tehetetlenül az erdélyi és bujdosó főurak, hogy fogadja el Teleki Anna kezét és mégiscsak az erdélyi tanácsúr lányát vegye feleségül²⁸, de ekkor Thököly már hajthatatlan, szebb, gazdagabb és előkelőbb asszonyt szemelt ki magának házastársul és ráadásul szerelme kölcsönös viszonzásra talált. 1680 nyarán tehát feltételezhető, hogy Thököly visszaküldte a drágaköves jegygyűrűt Teleki Annának.

Az egy évvel később kirobbanó vita egyik témája ez a személyes jellegű sértettség volt. Az erdélyi politikában is létezett a házassági politika. Apafi Zsuzsanna – a fejedelem lánya – ki elsőként volt kiszemelve Thököly számára²⁹, alig öt és fél éves korában elhunyt³⁰. Teleki Anna, négy évvel volt fiatalabb Thökölynél, tehát a jegyváltás környékén lehetett tizenhét éves, és már özvegy. (Tehát egyértelműen fiatalabb legalább tíz évvel Zrínyi Ilonánál.) Azonban egészen más szempontok játszottak közre Thököly választásában: nemcsak érzelmileg, de politikailag is el kívánt szakadni Erdélytől³¹. Annak a veszélynek a teljes tudatában, hogy ezzel anyai birtokait teszi kockára, melyek így Erdély határain belül maradnak. Apafi Mihály már 1678-ban datált levelében is jelezte, ha az erdélyi politikával szembenegy Thököly³², akkor az jószágai elvesztését is magával vonja³³. Tehát 1680–1681 fordulóján a kiélesedő helyzetben, Thököly saját anyagi forrásait is feltette cserébe Zrínyi Ilonáért és az önálló politikáért.

Az önálló politika felé alig megbékélt vetélytársa Wesselényi Pál is ösztönzi. Thököly nem meri a nyílt szakítást vállalni Erdéllyel, az 1678 nyári fenyegetés óta tudja, hogy ezzel erdélyi jószágát kockáztatja, de Wesselényi megnyugtatja Thökölyt. 1679 végén Thököly leírta levelében tehát el kellett hangoznia, hogy Wesselényi mutat neki olyan utat, mellyel erdélyi jószágai is biztonságban maradnak kezén. Wesselényi igen jó kapcsolatokat ápolt a váradi pasával. S biztosítja Thökölyt már ekkor, hogy a váradi pasa által Thököly Hunyad megyei birtokai védve lesznek, s az erdélyi fejedelem nem fogja tudni így lefoglalni Thököly birtokait, azok védelmét Wesselényi által a váradi pasa maga fogja védelmezni, ha kell, így török részről biztosítva vannak.³⁴ A két fiatal parancsnok tehát ismét megegyezett. Wesselényi Pál elsőként írja alá Thököly generálisi kinevezését.³⁵

1680 tavaszán Thököly tart Teleki és Apafi haragjától³⁶ a szoboszlói gyűlés eredményei nyomán, s olyan híreket is kap, hogy jószágait lefoglalták³⁷. Thököly 1680 tavaszán megkezdte erdélyi jószágainak „padlássóprését”, az értékeket, javakat megindítja Magyarországra felé.³⁸ A szoboszlói gyűlés után februárban ebédre volt hivatalos Makovicára, a téma bármi is volt Zrínyi Ilona és Thököly közt, Thököly javainak egy része Makovica várában helyeztetnek el³⁹. Tehát Thököly megkezdte a mozgatható ingó vagyonának átmentését Magyarországra területére.

Thököly korábbi választott generálhoz hasonlóan Wesselényi példáját követve próbál közeledni a törökhöz, Wesselényi maga is jó kapcsolatokat ápolt a törökökkel, s Thököly is ezt az analógiát fogja követni, katonai sikereit is jobban elismeri a török, mint Erdély. Ez a kapcsolat azonban csak a kor szokásain alapuló kötelező bejelentést, tájékoztatást és határ menti tárgyalást jelentett.⁴⁰ Továbbá a Porta álláspontja volt iránymutató a magyarországi fegyverszünetek megkötésekor.⁴¹

Thököly Erdélytől való elszakadását több tényező is erősíti már 1681-re. Wesselényi Pál, az egykori vetélytárs biztatása és támogatása, a bujdosó seregek maguk is vagy az amnesztia elfogadását vagy önálló hadviselést⁴² követeltek Thökölytől többször is az előző években, a török vezetés is egyre inkább Thököly mellé áll. A törököt, konkrétan a váradi pasa figyelmét, Thököly felé fordítja maga Apafi Mihály is. A Wesselényi–Thököly párharcból győztesen kikerülő Thököly „a bujdosó magyarság élén az ő [Apafi Mihály] rendeletéből áll, s nem Wesselényi, a pasa tehát ismerje el, s teendőit is Thökölyvel, mint a magyar hadak vezérével egyeztesse”⁴³.

Ráadásul a német béketárgyalásokban, illetve fegyverszünetekben is Thökölyvel tárgyalnak igazán, inkább számba veszik az elégtelenség fejeként Thökölyt, mint egész Erdélyt. Tehát Thököly a hadvezér mindenképpen az önálló hadviselés s ezzel Thököly mint politikus is az önálló politizálás felé hajlik. Nem beszélve arról, hogy Thököly a magánember is nagyon jól tudja, hogy akár házassági tervei, akár magánbirtokai visszaszerzése érdekében csak akkor tudja a megfelelő eredményeket elérni, ha azt önállóan viszi véghez és nem Erdély befolyása alatt.

Thököly önálló politikáját 1681-ben az Erdélyi Fejedelemségtől és a török Portától való távolságtartás jellemezte, a nagyveszekedés kulcspillanatában a független és önálló bujdosó hadakat képviselte, bár a hadjáratban a török fennhatóság alatt lévő Erdélyi Fejedelemség keretei közt volt jelen.⁴⁴

Most már feltehetően mindkét fiatal gróf: Wesselényi Pál és Thököly Imre is úgy vélekedett, inkább maradnak egy huzatos jobbágyházban nincstelenül Erdély határain kívül, mint pompában, gazdag úri palotában Erdélyen belül.⁴⁵ A két fiatal a harcok sürgetésében mindig is egyetértett, jobban, mint a fontolva stagnáló Teleki és Apafi, igaz Wesselényi, most ismét Erdélyhez húz⁴⁶. 1681 szeptemberében ismét eltérnek a haditervek. Ezt ékesen bizonyítja, hogy Thököly csak a török kifejezett utasítására hajlandó Apafi és Teleki elé járulni. Az erdélyi

tábor Aranyszegnél vesztegel⁴⁷. Thököly csapataival Esztlárnál, a török Pocsajnál vert táborn. ⁴⁸ A helyzet már pattanásig feszült. A fejedelem 1681. szeptember 6-án kíván Thökölyvel megegyezni a haditerven, de Thököly vonakodik megjelenni, s végül a váradi pasa üzenetére jelenik csak meg, Hasszán pasával együtt, a fejedelem előtt. ⁴⁹ Wesselényi és Thököly szeptember 12-én közösen visznek végig egy támadást Kálló ostromára, eredménytelenül. ⁵⁰

1681. szeptember 25-én a Kállói győzelem⁵¹ után Caprara kivonta seregét a Rakamazi sáncokból és átment a Tiszán. ⁵² Thököly haditerve az, hogy keljenek át a kurucok is a Tiszán, megindulván a visszavonuló Caprara nyomában. ⁵³ Thököly háromezer válogatott lovassal vágatott át a fejedelem táborába, úgy, hogy már többi hada is készenlében volt⁵⁴, s haditervét, a fejedelem elé járulva, Apafi sátorában adta elő Teleki Mihály jelenlétében. Teleki és Apafi vonakodik a tiszai átkeléstől. S a helyzet már adott is, hogy itt a fejedelmi sátorban kitörjön, a kurucok történetében, a sorsukra oly meghatározó kimenetelű nagyveszekedés⁵⁵.

Maga a vita tehát a Tiszán való átkelés tervéből indult. A felállás az egész kuruc mozgalomban jellemző: Thököly erősködik, Teleki hárit, Apafi határozatlan. Egyetlen dolog e pillanatban mégis más. Bár Apafi a fejedelem, Teleki már nem kuruc generál. Teleki csak mint Apafi Mihály tanácsosa van jelen és az erdélyi sereg parancsnoka, a kurucok tényleges parancsnoka ekkor már maga Thököly. S az ő haditervét készül megfúrni Teleki Mihály, egyértelműen befolyásával és meggyőzésével rábeszélve a fejedelmet a maradásra, sőt a visszavonulásra. Ami 1678 óta minden évben újra és újra lejátszódik és megismétlődik, most is megtörtént. Itt Kálló alatt. Teleki már a visszavonulásra gondol, Thököly még előrenyomulásra. S Thököly mint parancsnok már nem tűri az ellenszegülést, mellyel saját atyai birtokainak visszaszerzését – vagyis Thököly nemesi ellenállását –, a magyar szabadság és protestantizmus ügyét is ismét megállásra, sőt győzelmi pozícióban meghátrálásra késztené az erdélyi politika. Thököly mint választott kuruc generál nem is hagyja magát. Ő a generál, a kuruc csapatok elméletileg az ő parancsának kell hogy engedelmesskedjenek, tehát Apafi és Teleki szava – az Erdély védelmében Szatmár felé vonulás terve – a tényleges bujdosó vezér szavával – a Tiszán való átkelés és Felvidékre indulás tervével – áll szemben.

A vita a haditerv felett valószínűleg személyeskedésbe is átcsap, Telekiből kitör az egy éve visszafojtott indulat, hogy ez a fiatal kis „fügemutató”⁵⁶ gróf, sem korát, sem tisztét, de mint kiderült lányát sem tiszteli. Feltételezhető, hogy Teleki Anna neve is elhangzik az oda-vissza csapkodó vad gyűlölködés és vádaskodás között. De a felbomlott jegyeség és Teleki sértettségén túl, komolyabb dolgok forognak a vitázók között. S ennek fő pontja egyáltalában nem csak egymás főségének megkérdőjelezése, vagy el nem ismerése. Teleki természetes, hogy nem tudja megbocsátani sem magának, sem Thökölynek, hogy az eddig féltve őrzött kuruc generálságát elvesztette, ahogy azon reményeit is, hogy a Hunyad vármegyei Thököly birtokokra házasíthatta volna lányát. A diszkrét célzások és naplóírók rövid bejegyzései csak sugallhatják, hogy hogyan harsogta egymásra sérelmeit a két fél. „Thökölyi gróf és Teleki uram rúdul megkoczkodnak egymás között.”⁵⁷ – írta Wass György, aki a táborban volt ekkor. Bethlen Miklós szintén az erdélyi fejedelem seregével táborozott ezen az éjszakán, s így emlékezik vissza önéletrírásában erre az esetre: „(Thököly) ott Telekinek mindent szemére hányván, felette nagy indulattal és az egész dolog nagy észveszésével elmene hadastól, épen csak Telekire való bosszúból, kinek commendója alatt nem lehetett, látván, hogy a fejedelemnek csak a neve, de az alatt Teleki a szeráskir.”⁵⁸ Az egyértelműen kitészik a Bethlen Miklós féle szövegből, hogy Thököly pontosan tudta, Apafit teljes mértékben Teleki irányítja és Teleki már hónapok, ha nem évek óta ellene beszél a fejedelem előtt. Ezt most nyíltan a fejedelem színe előtt szóvá is tette. Ezt sokkal pontosabban fogalmazza meg Cserei Mihály az Erdély története című

munkájában, mely szerint Thököly Teleki szemébe megmondta: „Hidd el, Teleki, sokat practicáltál mindéig ellenem, de kinn ne kapassalak a fejedelem sátora mellől, mert soha bizony több kenyeret nem eszel. Most is kezemben volnál, ha a méltóságos fejedelmet, kit atyám helyén tartok, nem nézném, itt üttetném el a fejedet, ilyen és ilyen áruló fia.”⁵⁹

Teleki Mihály Thököly elleni munkálkodásáról már tettem említést egészen a kezdetektől, de ami egészen bizonyosan a központi magja volt a veszekedésnek az Teleki árulása volt. Thököly szájába Cserei Mihály pontosan ezt a szót adja.

A vita tényleges fő szála – Teleki árulása – szintén évekkal korábban, a múltban gyökerezik, egészen 1678 nyarán.

Az első katonai – haditerv feletti – nézeteltérés szintén a Tiszán való átkelés kérdése körül robbant ki 1678-ban. Thököly akkor is Tokajnál a gyors tiszai átkelés mellett érvelt. Teleki tartott a Rakamaz környéki németektől és a Szolnok felé kerülést javasolta.⁶⁰ Végül a had teljes ívet kerülve Huszt és Munkács felé indul. Ekkor Thököly azt javasolta támadják meg a német hadakat mielőtt azok elérik a biztonságos Ungvár várát.⁶¹ Teleki akkor is tartott a nyílt összecsapástól, helyette a déli kevésbé védett várak elleni támadást javasolta. S a sereget ketté választva Thökölyt Szepes megyébe irányította, annak egykori birtokaira, s ezzel lenyugtatva Thökölyt, kinek haditerveit sorra elvetette.⁶² Thököly a lovasszolgálatokkal a Felvidéken nyargalt, eljutott Késmárkra a Thököly-birtokokra, s sürgetve hívta Teleki Mihályt csatlakozásra. Thököly a legvakmerőbb haditervvel állt elő, ahogyan viselte magát minden hadi vállalkozásában. Céljak Kassa megtámadását javasolta. Teleki nem merte a nagy erősséget megtámadni, ezért Eperjest ajánlotta. Így Thököly és Teleki serege Eperjesnél találkozott, de még igazán el sem kezdték az ostromot, Teleki visszavonult csapataival délre. Thökölyt hátrahagyva, hogy figyeltesse a környéket.⁶³ Teleki később belátta, hogy hiba volt magára hagynia a törtető Thökölyt, aki hamarosan egymaga ront rá csapataival a bányavárosokra és ezzel nagy hírnevet szerzett magának egész Európában. Teleki akkor betegségekre hivatkozva vonult vissza és Kővárba húzódott. Thököly hiába irogatott Telekire és Wesselényire, hogy jöjjenek – vagy legalább küldessenek seregeket – utána és segítsék meg a gyaloghadakkal⁶⁴, segítség egyiküktől sem érkezett⁶⁵. Thököly a saját jobbágyaiból az egykori Thököly birtokokról próbált „gyaloghadat” előállítani⁶⁶, de emberek hiányában megtartani nem tudta foglalásait. A segítség megtagadása még nem nevezhető kifejezetten árulásnak, de a tény, hogy Teleki akkor is, később is a németek kezére játszott, az már igen.

A vád, amit Thököly itt a nagyveszekedésben Teleki szemére vet, hogy Teleki Mihály tizenkétezer aranyat fogadott el a némettől, hogy táborát úgy hordozza, ahogy a németnek tetszik és hogy a seregeivel visszavonuljon.

Mint már említettem ez nem csak az 1681-es táborozás problémája volt. Egészen a közös hadmozdulatok elejétől 1678 nyarától keringett a kurucok közt a táborban a hír, hogy Teleki Mihály aranyat fogadott el a németektől, hogy seregeivel visszavonuljon: „Az táborról jött ember azt is beszéli, hogy az mostan oda jött urak, főemberek, Balassa, Eszterhás Miklós publice beszélik az hadak közt, hogy Kegyelmed Eperjes alatt is egynehány ezer aranyat vett fel az német császártól, csudálják inkább, hogy bennünket Kegyelmed oda nem vettett s többeket ilyeneket sokat, s kérdém, mit mondanak az miéink? Szól-e valaki valamit effelől, vagy menti-e Kegyelmedet? Senki sem.”⁶⁷ – írja 1678. novemberében Wesselényi Pál Teleki Mihálynak levelében.

Eszterházy Miklós és Balassa Imre⁶⁸ mellett azonban Wesselényi Pál egy későbbi – 1678. november 14-én keltezett – levelében több főrendeket és nemeseket, köztük „újakat” is említ, kik szintén beszéltek a katonaság előtt, hogy Teleki a némettől igen sok pénzt vett fel Eperjes alatt, s azok „csudálják inkább, hogy eljöhettünk, s Kgd, oda nem

veszett.”⁶⁹ Wesselényi Pál hozzáteszi, hogy korábban kelt leveleiben is írta már mindezeket, de rejtjelezve, Teleki valószínűleg egy másik clavissal írást kért Wesselényitől, mert a korábbi levelek tartalmát nem tudta kivenni.⁷⁰

Tehát 1678. novemberében már az egész kuruc táborban közszájon forgott a hír, hogy Teleki Mihály pénzt fogadott el a németektől. A Wesselényi által néven nem nevezett nemesek azt csodálták, hogy a két többnyire gyalogos mezei hadakból álló sereg Teleki Mihály és Wesselényi vezénylete alatt egyáltalán eljöhett és hogy a két vezért életben hagyták, ezen árulatlás után.

Thökölytől a vita hevében elhangzott állítást az 1682. júniusában felvett tanúvallomási jegyzőkönyv is megerősíti: „Gróf urammal összeszólalkozván Teleki, mondotta volna gróf uram, vervén az mellyét: előadhatnám az uramnak áruló levelét...”⁷¹

Tehát a nagyveszekedésben elhangzott, hogy Thököly elfogta Teleki Mihály levelét, mely terhelő bizonyítéka annak, hogy Teleki a németekkel levelezik és éppen ezért a magyar ügynek nem akarója inkább elrontója kívánt lenni.

A nagyveszekedés valódi központi témája, s égető problémája tehát nem Teleki Anna sértett büszkesége, vagy a generálság főségének el nem ismerése, esetleg a haditerv körüli egyet nem értés, hanem Teleki Mihály németessége volt.

Hogy milyen súlyú volt a veszekedés és annak tartalma azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy fél évvel az eset után Teleki Mihály érdekében Erdélyben gyorsan kérdezetni kezdték az érintetteket, akik tudhattak a dologról nevének nevezve: az elfogott levélről, és Teleki árulásáról, történetesen hogy 1681-ben még áruló is volt a táborban.

1682. június 24-én, miközben Thököly mézeshetei után ismét hadba készülődik, Erdélyben „belső tisztogatás” zajlik. A kérdés, melyet a tanúknak feltettek egyértelmű, és ha a hír nem lett volna közhír, fel sem vetődik, nem csak a táborban volt köztudott, hogy Teleki Mihály őszinte magyar ügy melletti érdekeltségében egyáltalán nem lehet bízni, de már Erdélyben is szóbeszéd tárgya volt: Teleki Mihály nem szolgálja a magyar ügyet.

Tehát a kérdések⁷¹:

- Kitől hallotta, hogy az 1681. évi nyári hadakozás alatt áruló volt a táborban?
- Hogy azért kellett visszajönni a hadaknak, mert Teleki Mihálynak a német tizenkétezer aranyat adott volna, hogy kormányozza visszajövetelre az dolgot?
- Teleki Mihály németnek írt levelét gróf Thököly uram elfogta volna, a levelet vagy párját is látta volna?
- Teleki Mihály felől egyéb afféle némettel való collusiója felől mit hallott?
- Egyéb Teleki Mihály felől való becstelenségeket kitől hallott?⁷²

A tanúk közül négyen vallottak érdemlegeset is az ügyben. Bagotai Ferenc vallotta, hogy Faigel Pétertől és Pekri Lőrincről is úgy tudja, Thököly elfogta Teleki levelét és hogy hoztak is Teleki számára egy hordóban befenekelve holmit, melyet réznek mondtak, de valószínű, hogy pénz volt benne⁷³.

Sárosi János egy lakodalomban hallotta Pekri Lőrincről, hogy Teleki a hadakozás alatt a némettel „correspondált [levelezett] alattomban és titkon 12 ezer aranyat vévén fel tőlük azzal corumpáltatott [megvesztegették] s az volt az oka mind az tábornak olyan formában való hordozásának mind pedig oly hamar való visszaszállásának. – Ha a török megtudná, abból nagydolog következne. Pekri mondta, hogy Thököly uram intercipiálta [felbontotta] levelét Telekinek, ki fog tetszeni fejedelem ellen való hamissága, alattomban való németessége”⁷⁴.

Orlai Miklós vallotta, hogy „a franciák alkalmatosságával mondotta Thököly uram intercipiáltak [felbontottak] volna az magyar hadak Teleki uramnak olyan levelét, mely-

ben az lett volna írva, kijönnek ugyan a franciák Magyarországra, de azon leszen az úr kelme azon dolog elbomoljon, másképpen is pedig nem kell azoktól félni, mert nem derék had. Thököly szolgája mondta: ha a német Muran várát akkor Teleki uramnak adta volna, mikor kérte ökeme, elvette volna s szolgált is volna ebben a materiában, a fülekiek szidták Telekit, hogy ha jobban kormányozta volna a dolgokat jobban folytak volna a magyarok dolgai. Egyenest Thökölytől hallotta, hogy Esterházi Pál, Vay Mihály által üzenté az magyaroknak: ne higgyenek Teleki uramnak abban az ügyben, mert a német részről dispositus [rendelkezés], nem forgatja jól az dolgokat. Pekri a sógora után mondotta, hogy egy barát jött volna Telekihez a német részről, s ment Csíkbán, tractált volna ő kelmével a német részről. Közbeszéd volt a táborban: ördög lelkű Teleki Mihály, nem leszen nekünk generálisunk⁷⁵.

Bethlen Pál állította, hogy „oly medált küldtek Teleki uramnak Bécsből, mely 60 ezer aranyat is megért volna és azért nem engedte volna, hogy az Ungvárra bement németekre az hadak reá menjenek. Köz hír volt, hogy Szatmárból megajándékozták az urat, Teleki uramat, s azért jött volna vissza az erdélyi had.”⁷⁶

A köz hír nemcsak a kuruc tábor, de Erdélyt is elérte. Pekri Lőrinc ellen 1682-ben ketten is tesznek vallomást, s ekkor még Apafi Mihály által Teleki nem meri megnótáztatni sem őt, sem a szintén Thököly-párti Barcsai Mihályt sem, de nem felejt. A megtorlás majd csak Thököly bukásával 1685-ben következik be, s koncepciós perekkel szerzik meg Thököly, Pekri, s Barcsai vagyonát is.⁷⁷

Bár úgy gondolnánk, hogy Thököly iskolatársa és jó barátja éppen magától Thökölytől tudja a korrumpáló részletet. Valójában Pekri tanúvallomásában, 1683-ban nem Thökölyt nevezi meg forrásként. Pekri Lőrincnek Máramaroson Dolhai György beszélte súgva az asztalánál Holatin faluban, hogy „Dolhán vittek által Munkács felől a német pártról Erdély felé pénzt Teleki Mihály számára”.⁷⁸ Az 1681-ben Teleki szemébe mondott vád még 1683-ban is téma Erdélyben, az ügy jelentőségéhez mérten egész Erdélyt vallatják, a székely székek – Maros, Aranyos, Udvarhely, Keresztúr, Bardocz, valamint, Sepsi, Kézdi, Csik, Gyergyó, Kászon, Miklósvár –; a szász és magyar városok – Szeben, Megyes, Szászsebes, Szászváros, Segesvár, Ujegyház, Brassó, Beszterce, Nagy-Sink, Kőhalom, Marosvásárhely, Vizakna, Kolozsvár, Nagyenyed, Fejérvár és Deés városok –; továbbá Fehér, Torda, Kolozs, Küküllő, Szolnok, Doboka, Hunyad és Záránd vármegyék; bírái és tanácsa előtt kellett a behívottaknak vallomást tenniük.⁷⁹

A nagyveszekedést követően Thököly Imre tisztelettel elbúcsúzik Apafi Mihálytól és seregével elszakad az erdélyi tábortól.⁸⁰ „Azon éjjel volt nagy lónyerítés az egész táboron” – írja az 1681. szeptember 27-i éjszakáról Wass György. A bujdosó csapatok kettéválnak.⁸¹ A bujdosók élén, a kurucok későbbi fejedelme egyedüli győztes marad a generálságban.

A történet természetesen nem itt ért véget. A nagyveszekedés kihatott az egész kuruc mozgalomra. 1681 végén már XIV. Lajos, a bécsi udvar és a Porta is Erdélytől függetlenül érintkezik Thökölyvel.⁸² Thököly a tényleges választott kuruc generál kiszakította seregét az erdélyi fejedelem táborából, kurucaival átkelt a Tiszán és október 7-én már Zemplénben tárgyalt Saponarával a fegyverszünetről. Az 1681. szeptember 27-i veszekedést követő szakítás sikeres volt, év végére Wesselényi hadainak nagy része is átpártolt Thökölyhez.⁸³

Bethlen Miklós a veszekedés utózenését is lejegyezte Önéletírásában. Teleki Mihály 1682 elején mérget küldetett Thököly Imre megmérgezésére, melyet a török fogott el és átadta Thököly kezébe. Állítólag 1690-ben Zernyestnél, mikor Thököly

elé hozták Teleki Mihály holttestét azt mondta: „én nem bántottalak volna, ha eleve-
nen elfogtak volna, hanem csak azt kóstitottam volna meg véled, amelyet Mulykótól
nékem küldöttél volt etc. Ma is a kalamáris ládámban vagon...”⁸⁴

Összefoglalva, bár úgy tűnik, 1680–1681 időszaka a hatalmi harc és a kuruc sere-
gek feletti vezetőség kérdésében telt, ez valójában már 1680. január 8-án Szoboszlón
eldőlt. Thököly a kuruc seregek vezetője. Egészen Thököly kezdeti fellépésétől,
1678-tól él a gyanú, hogy Teleki Mihály a németek kezére játszik – katonailag és
politikailag egyaránt –, és az 1681-ig tartó három év csak Thököly megerősödésének
kivárása, s 1681-ben kellő támasza van ahhoz, hogy a németbarát Erdéllyel szakítson.
A szeptemberi nagyveszekedés már az erdélyiek – név szerint Teleki Mihály legfőbb
fejedelmi tanácsúr – németességének kimondása és ezzel a nyílt szakítás vállalása:
Thököly nem volt hajlandó tovább tolerálni Erdély némettel való cimborálgatását – és
nem kívánt asszisztálni teljes Magyarország német kéz alá játszásához sem.

JEGYZETEK

- 1 Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre 1657-1705. Budapest, 1888. (Továbbiakban: Angyal) 244.
- 2 Angyal, 107.
- 3 Máramaros főispánjának és Huszt kapitányának Apafi Mihály a nyolc éves Thököly Imrét nevezte ki, majd 1667-ben Thököly István ellenében mégis őrseget állít a huszti várba. A Zólyomi rész védelmében Thököly István próbált fellépni a jogtalanság ellen, eredménytelenül. Miután Rhédey özvegye is meghal, a huszti uradalmat Apafi kisajátítja felesége, Bormenissza Anna számára. A főispáni tisztelet Teleki Mihály tölti be a kiskorú Thököly Imre helyett, ahogy a huszti várkapitányság is Telekit illette ugyanezen oknál fogva. A téma részletesebben: Angyal, 108–115.
- 4 Angyal, 115.
- 5 Angyal, 115.
- 6 Trócsányi Zsolt: Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. (Továbbiakban: Trócsányi) 150.
- 7 Trócsányi, 192–196.
- 8 Torma Károly: Késmárki Thököly Imre naplója 1676-1678. évekből. MHHS XVIII. Pest, 1866. (Továbbiakban: Thököly naplója) 67–70., Trócsányi, 197.
- 9 Thököly naplója 67–70. Trócsányi, 198.
- 10 Thököly naplója, 67–70.
- 11 Thököly naplója, 76., Trócsányi, 200–203.
- 12 Thököly naplója, 90–92.
- 13 Thököly naplója, 92., Trócsányi, 204.
- 14 Deák Farkas: Gróf Thököly Imre levelei. A gróf Teleki család Marosvásárhelyi levéltár-
ból. Budapest, 1882. (Továbbiakban Thököly levelei) Deák Farkas előszava. 9., Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre 1657–1705.
- 15 Bethlen Miklós Önéletírása. Kiadta: Szalay László. Első kötet. Pest, 1858. (Továbbiakban: Bethlen), Cserei Mihály: Erdély története 1669–1711.
- 16 1679. január 20. Somlyó, Thököly Imre Teleki Mihálynak. In. Széki Teleki család oklevéltára. Teleki Mihály levelezése. Szerk.: Gergely Sámuel. 8. kötet. 1678–1679. Budapest, 1926. (Továbbiakban: Teleki levelezése) 395.
- 17 Angyal, 202–206.
- 18 Thököly Imre Teleki Mihálynak 1679. március 1. Kastahoc. Teleki levelezése, 413.
- 19 Wesselényi Pál Teleki Mihálynak Gáborján, 1678. november 8. Teleki levelezése, 324., Wesselényi Pál levele Teleki Mihálynak 1678. november 14. Újfalú. Teleki levelezése, 332.
- 20 Thököly levelei, 33.
- 21 Décsényi Gyula: Thököly és Wesselényi mint vetélytársak. Századok, 1885. (Továbbiakban: Décsényi) 529.
- 22 A megegyezés csak hónapokkal később születik meg, mely alapján mindketten elismerik a másik vezetését külön-külön. Thököly Wesselényit a mezei és Wesselényi Thökölyt a lovas hadak felett. Lásd: Thököly levelei, 81. Thököly Imre levele Teleki Mihályhoz 1679. szeptember 27. Harsány.
- 23 Décsényi, 524–525.
- 24 Thököly levelei, 87-88. Thököly Imre levele Teleki Mihályhoz Szihalom, 1679. november 5.

- 25 Bujdosók Levéltára. A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából. Sajtó alá rendezte: Deák Farkas. Budapest, 1883. (Továbbiakban: BLev) 123.
- 26 Horváth Mihály: Zrínyi Ilona életrajza. Pest, 1869. 32.
- 27 Bethlen, 519.
- 28 Cserei Mihály históriája Pest 1852., 122.
- 29 Cserei Mihály históriája Pest 1852., 122., Thököly naplója, 83.
- 30 Ezt sugallja Wesselényi Pál és a magyarországi kuruc vezetés is Thökölynek. Thököly levelei, 81.
- 31 Thököly 1678. évi hadjárata a török tudta nélkül zajlott. A török szövetséget hangsúlyozó Apafi fejedelemnek ez elég gondot is okozott.
- 32 BLev, 263. Apafi Mihály levele Thököly Imréhez 1678. november 3. Gyulafehérvár.
- 33 Thököly levelei, 81. Thököly Imre levele Teleki Mihályhoz 1679. február 27. Harsány.
- 34 Thököly felkelés és kora. 275.
- 35 Nem is ok nélkül. Apafi egyenesen azt írja Telekinek: „Magának lehet ő keme. Mi nem írunk ezentúl neki [ti. Thökölynek]” 1680. április 14. Fogaras. Bujdosók levéltára 193.
- 36 Trócsányi, 250.
- 37 Trócsányi, 250.
- 38 Thaly Kálmán: Késmárki Thököly Imre napló és emlékezetes írásai. Budapest, 1873. 683
- 39 R. Várkonyi Ágnes: Thököly politikája és Magyarország esélyei a hatalmai átrendeződés idején. Hadtörténelmi Közlemény 2005. 3. sz. 378. (Továbbiakban: Várkonyi)
- 40 Angyal, 230.
- 41 Trócsányi: Erdély és a Thököly-felkelés. In. A Thököly felkelés és kora. Szerk. Benczédi László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. (Továbbiakban: Benczédi) 153.
- 42 Décsényi, 618.
- 43 Várkonyi, 378.
- 44 1679. február 27. Thököly Imre levele Teleki Mihályhoz – melyben Wesselényi ezen szavait idézi. Thököly levelei, 81.
- 45 Angyal, 238.
- 46 MHHS XIV. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból. 3. k., Czegei Wass György és Wass László naplói 1659-1739 / közli Nagy Gyula. – MTA Könyvkiadó-Hivatala, Budapest, 1896. (Továbbiakban: Wass György naplója) „szállottunk aranysegi mezőre” 1681. szeptember 3.
- 47 Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. 17. kötet. 1679–1682. Budapest, 1894. 220. Teleki Mihály levele a fejedelemasszonynak 1681. szeptember 7.
- 48 Bethlen, 525. Wass György naplója 1681. szeptember. 6–7.
- 49 Wass György naplója, 1681. szeptember 12.
- 50 Bethlen, 526.
- 51 Wass György naplója, 1681. szeptember 25.
- 52 Wass György naplója, 1681. szeptember 27.
- 53 Bethlen, 527.
- 54 /Az 1681. szeptember 27. körüli eseményekről/ Trócsányi, 259–262.
- 55 Teleki Mihály Thököly Imrének 1677. szeptember 29. Kővár, Teleki Mihály levelezése. A széki gróf Teleki család oklevéltára. Teleki Mihály levelezése. 1675-1677. Szerk.: Gergely Sámuel. 7. kötet. Budapest, 1916. 529.
- 56 Wass György naplója, 1681. szeptember 27.
- 57 Bethlen, 527.
- 58 Cserei Mihály: Erdély históriája 1661–1711. Európa Könyvkiadó Bp, 1983. 163.
- 59 Teleki levelezése, 202–206. 1678. május 30. Teleki Mihály Absolon Dánielnak. Trócsányi, 230.
- 60 Angyal, 171–172.
- 61 Angyal, 172.
- 62 Teleki levelezése, 235. 1678. aug. 6. Thököly Imre Teleki Mihálynak Teplicz.
- 63 Teleki levelezése, 294–295. 1678. október 14. Thököly Imre levele Teleki Mihálynak
- 64 Thököly levelei, 29. Thököly Imre levele Teleki Mihályhoz Debrecen 1678. december 11.
- 65 Angyal, 179.
- 66 Wesselényi Pál Teleki Mihálynak Gáborján, 1678. november 8. Teleki levelezése, 324.
- 67 Balassa Imre, ki a vidéket jól ismerő embere volt Thökölynek előállt a szikszói csata lesvetési tervével. 1679. november 4.
- 68 Wesselényi Pál levele Teleki Mihálynak 1678. november 14. Újfalú. Teleki levelezése, 332.
- 69 „Én uram az levelemben kgdnek azt írtam volt clavissal...” uo.
- 70 BLev, 1682. június 24. Teleki Mihály érdekében szóló jelentés, 324–328.
- 71 Uo.
- 72 Uo.
- 73 Uo.
- 74 Uo.
- 75 Uo.
- 76 Uo.
- 77 Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. 18. kötet 1683–1685. Bp., 1895. 277–323., 549.
- 78 BLev, 355.
- 79 BLev, 354.
- 80 Wass György naplója, 1681. szeptember. 29.
- 81 Wesselényi Pál a gyaloghadakkal az erdélyi táborral marad.
- 82 Angyal, 247.
- 83 Angyal, 247.
- 84 Bethlen, 531.

A magyarországi Szlavónia-kép a dualizmus idején

Szlavónia a magyar állammal és annak lakóival évszázadokon át szoros kapcsolatban álló régió, egyúttal etnikailag is igen különös találkozási pont. Mégis, hiába a szoros kapcsolat, Szlavónia a dualizmus idejére kiesett a magyar külpolitikai érdeklődés homlokteréből.

Már a terület elnevezése is többször változott, illetve megfordítva, a *Szlavónia* megnevezéssel több területet illettünk az évszázadok folyamán. Nem egyértelmű a terület elnevezése még a 19. század közepén sem, hiszen egy ideig a *Tótország* név dominál, melyet fokozatosan vesz csak át Szlavónia a sajtóban és feltehetően a köznapi nyelvhasználatban.

Az alábbiakban két fő kérdés kerül kibontásra. Egyrészt, mint láthatjuk, Szlavónia remek terep a regionalitás problémájának bemutatására. Ezt az elnevezés nehézségein túl megerősíti az is, hogy népessége nem tekinthető annyira egységesnek, mint például a székelyek vagy a náluk nehezebben azonosítható palócság. A másik kulcskérdés pedig a magyarországiak szemében élő Szlavónia-kép, melynek rekonstruálására elsősorban a korabeli sajtót – ezen belül is a korszak legfontosabb hetilapját, a *Vasárnapi Újságot* – tekinthetjük a legadekvátabb hivatkozási pontnak. Mivel a lapok gyakran az utazók benyomásairól számoltak be, az utazástörténet módszertani szempontjait, az útleírások kritikai vizsgálatát is szem előtt kell tartani.

A tanulmány fő célja választ adni arra a hipotézisre, hogy Szlavónia valóban mint kissé „elfeledett régió” létezett-e a Monarchiában és egyúttal bemutatni, hogy más területekkel, tartományokkal összehasonlítva, mennyire követte a magyarországi közélet az itteni eseményeket, mennyire kapott publicitást az ottani politikai és hétköznapi élet. Ha pedig igazolható ez az (időszakonként változó) elfeledettség, milyen okok rejlenek a háttérben?

(*A régió és a határ problémái*) A terület határainak elmosódottsága és változásai felkeltették a történészek figyelmét. Pesty Frigyes *Az eltűnt régi vármegyék* című, 1880-ban megjelent alapvető munkájában szentelt egy hosszabb fejezetet a Drávántúli részeknek. A történész már az alcímben kiemeli, hogy helytelenül nevezik ezeket a területeket *Slavoniá*-nak és *Croatiá*-nak.

A rómaiak alatt a Dráva és a Száva közti terület neve *Savia*, a Szerémségé pedig *Sirmium* volt. A középkorban a régi Horvátország nem a Száva északi vagy bal partí területe volt, így Zágráb vármegyét, Kőröst, Varasdót sem foglalhatta magába. Szent László ezt a részt hódította meg 1091-ben, hiszen a Dráva és Száva közti területet már korábban meghódították a magyarok Pesty álláspontja szerint. Tehát a Szerémség a görögök többszöri betörése ellenére a magyar királyoké volt. Így Szlavónián e korban még nem a Dráva-Száva közét értik, hanem eredetileg a Kulpán túl kezdődő, régi Horvátország megnevezésére használták.¹

A terület sem a frankok, sem az avarok alatt nem bírt önálló névvel. A szláv név sokfelé fordul elő, és sokáig nem vált országnévvé. A 13. században kezdik Slavonia néven említeni a Kulpa és a Száva, továbbá a Száva és a Dráva között fekvő területet. Ezt a jelenséget Pesty „földirati csuszamlás”-nak nevezi, kiemelve, hogy ilyenre nem volt máshol példa. Később az említett terület felveszi a Horvátország nevet, így Slavonia a Dunáig tartó rész lesz.²

Pesty igazat ad a horvát kérdésre kiemelt figyelmet fordító Szalay Lászlónak, aki – történészként és egyúttal jogászként – úgy látja, hogy a Magyarországhoz tartozó Szlavónia kezdetben csak nemzetiségi, nem pedig államjelentéssel bírt. Pesty példák sokaságát hozza a korabeli névhasználatra. Talán a legerősebb érve amellet, hogy a terület nem meghódított rész volt, hogy a magyar királyok nem vették fel címeik közé, mint a többi meghódított területet.³

Szintén ezt a kérdést taglalja – vagyis hogy hogyan került a középkori Szlavónia, a régi Tótország (Zágráb, Kőrös, Varasd) a magyar királysághoz – az előző példánál összefogottabb írásában Karácsonyi János. Szerinte a régi Szlavónia területe Szent István idején nem tartozott Magyarországhoz, de nem tartozott a horvát királysághoz sem, így a németek kezén lévő részt Szent László hódíthatta meg. Karácsonyi szerint 1190-ben kezdték a területet Szlavóniának hívni és 1275-ben hivatalosan is azzá vált, a magyar királysághoz csatolása előtt pedig nem volt önálló ország.⁴

Látható tehát, hogy a kutatók véleménye rendkívül megosztott a kérdésben, de bizonyosnak tűnik, hogy a mai Szlavónia keleti felében kimutathatóak a magyar jelenlét nyomai már a 11. században, míg több történész a nyugati területet amolyan „senki földjének” tekinti. Utóbbiak közé tartozott Karácsonyi János, Hóman Bálint és Kristó Gyula, míg a folytonos magyar jelenlét mellett érvelt Györffy György, Pesty Frigyes és Pauler Gyula is.⁵

(*A terület és a táj*) A táj nevének, valamint a tájszemlélet kialakulásának problematikája közelebb visz minket Szlavóniának, mint régióknak a megértéséhez. Mint azt a geográfus Kádár László is megállapítja az 1941-ben megjelent, *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei* című munkájában, a táj az egyik legnehezebben meghatározható fogalom, a tájnevek pedig nem örök életűek. (Erre talán az egyik legkiválóbb példa Szlavónia.) Ez a terület, melyet Tótországnak is neveztek, a tájaknak azon csoportjához tartozik, melyek általában a népnevek vagy a folyók után kapták nevüket.⁶

A tót ugyanis *autochton* szlávot jelentett, tehát a kézenfekvőnek tűnő magyarázat ellenére nem azonos a későbbi „szlovák” jelentéssel. Mi lehetett az oka annak, hogy egy néven – három korszakban – legalább három területet nevezett meg a magyarság? Hiszen mint a helynévadásban általában, ebben is csoportlélektani szempontok játszanak főszerepet, a tájnevek ugyanis nem mesterséges, hanem irányítás nélkül létrejövő, népi alkotások, melyek egy nép világlátását, tájszemléletét, térszervezését tükrözik.⁷

A névváltozás oka Kristó Gyula szerint a horvát-dalmát bán fennhatósági körzetének áttolódása a 12. század utolsó harmadában a Száva-vidékre, amit, mint láthattuk, némi késéssel a Szlavónia név áttolódása követett.⁸ A bánok a királyi hatalom eszközei voltak az Árpád-korban, de Szlavónia egyfajta önállóságát, autonóm jellegét nem lehet elvitatni. Határai ekkorra állandósultak és kialakult a megyei szervezet.⁹

A megnevezés problematikájáról Kristó kimutatta, hogy a korábbi nézetektől eltérően feltehetőleg nem a Szlavónia név fordítása a Tótország és fordítva sem igaz az összefüggés. A terület nevére ugyanis a magyarságnak a 13. század elejétől adatokkal bizonyíthatóan saját neve volt, a Dráva el vagyis a Drávántúl, ami népi eredetű tájnév és pontosan beleilleszkedik a magyar tájszemléletbe.

Mint Kristó rámutat, nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a 13. század előtt ebben a térségben több magyar élhetett, mint a középkor végén, valamint a területen élő szlávok sem nevezték el magukat, így nehezen lenne érthető, hogy miért kapta volna fordítással Szlavónia a magyaros Tótország elnevezést. A kifejezésnek középkori előfordulása nincs, így valószínű Tótország kora újkori elnevezése.¹⁰

Összegezve azt látjuk tehát, hogy a Szlavónia elnevezés más és más korszakban legalább három területet takart. Kezdetben a Kulpán túli területet, majd keletre csúsztatva a Kulpa és Száva, majd a Száva és a Dráva közt fekvő területet, végül pedig annak keleti, a Dunáig húzódó része jelentette az oly sokszor megváltozott, inkább csak képzeletbeli határt. A középkorban még a ma Horvátország névvel illetett, önállósággal bíró földrajzi-politikai régiót takarta a Szlavónia megnevezés, mely keletre tolódva elvesztette önállóságát és a 19. századra külpolitikai, védelmi és kereskedelmi fontosságát is Magyarország számára.

(*A régió etnikumai*) A Kárpát-medence politikai térszerveződési folyamatai a kezdetektől igen összetettek. A szempontunkból kérdéses déli határ a kezdetektől a legnyitottabb, a legbizonytalanabb és a leginkább problematikus az összes magyarországi határszakasz közül.¹¹ Eppen ezért máshogy látta Szlavónia helyzetét a magyar és a horvát földrajz- és történettudomány, máshogy a dualista korszak története és megint máshogy napjaink kutatói.

Szlavónia, (melyen a Dráva és a Száva között elterülő részt kell értenünk) illetve a Szerémség (Szerém vármegye) az elsők között szerveződött meg a magyar államban. Fejlett szőlészet, kézműipar és kereskedelem jellemezte, szellemi potenciálját pedig jól mutatja, hogy a Szerémségben működött az első magyar bibliafordítás két alkotója, Újlaki Bálint és Pécsi Tamás.¹²

A 15. század elejétől mind több szerb és horvát menekült alakította a térség etnikai arculatát, míg végül csak a Vuk (Valkó) mocsarai védelmében lévő református falvak, Szentlászló, Kórogy és Haraszi maradtak meg magyarnak.

A szerbek, dalmátok és horvátok mellé később németeket, cseheket és ortodox szerbeket telepített a Habsburgok adminisztrációja. A terület címere két ezüstpólya (a Duna és a Száva) közt futó nyestet ábrázol. A nyest bundája sokáig fizetőeszköz volt, erre utal a mai horvát állam hivatalos pénznemének neve is, hiszen a *kuna* szó jelentése: nyest.

A mocsarak tehát a fennmaradás zálogai voltak a török korban, de az áradások többször elvitték a falvakat, így azok többször települtek át. A szigeteken hagyományos gazdálkodás folyt, míg a mocsarakat a 19. században lecsapolták. A vidék lakói manapság is elsősorban a mezőgazdaságból, a szőlészetből élnek,¹³ ezt bizonyítja az is, hogy *Horvátország éléstárának* is nevezik.¹⁴

A terület központja Eszék (horvátul Osijek). A településföldrajz szabályai szerint ahol forgalmas út folyón halad keresztül, ott általában vár vagy város születik, így nem volt ez másként Eszék esetében sem. A város a dunai limes mentén Sirmiumból (vagyis Szerémségből) haladó út Drávát keresztező pontján jött létre. (Az eszéki híd nagy stratégiai szerepét bizonyítja Zrínyi Miklós haditette, aki a híd felégetésével hosszabb ideig megakasztotta az ország ellen induló törököket.)

A térszervezés és a tér elnevezésének sajátosságait akkor érthetjük meg leginkább, ha a földrajztudomány, az etnográfia és a történettudomány sajátos szempontjaira együttesen vetünk pillantást.

A fentiek közül a földrajztudomány elsősorban a Dunántúl részének tekinti e területet. Bulla Béla és Mendöl Tibor *A Kárpát-medence földrajza* című alampéldájában hét részre osztva mutatja be a Kárpát-medencét. (A hat nagytáj mellett a hetedik Budapest.) A Dunántúl részét képezi itt a Duna és a Száva köze, valamint a Tengermellék is.¹⁵

Hasonló szemléletet találunk az egyházmegyék beosztásánál is, így például a Dráván túli terület a pécsi (és kalocsai) püspökség része volt, melyről csak 1972-ben döntött véglegesen a Szentszék.¹⁶

A mai Horvátország területe három régióra osztható: a Drávánál kezdődő, délen a Száva völgyéig terjedő terület (horvát terminológia szerint *pannon régió*), az adriai parti övezet és a kettőt elválasztó, egyben összekötő hegyvidéki övezet. Geológiai szerkezetét tekintve viszont csak két egységről beszélhetünk: a Kárpát-medencei, jobbra sík területről, melyet a Dráva és a Száva közt szigethegységek tarkítanak, valamint a Dinárvonulatokról (Dinaridák).¹⁷

Szlavónia esetében még a földrajzi határ megállapítása sem problémamentes, de hasonló a helyzet az etnográfiai határokkal is. Mint Kósa László is megállapítja, egy táj földrajzi határai általában világosak, de a néprajzi határok többnyire nem azonosak a politikai, földrajzi és nyelvi határokkal. Utóbbi – jelen esetben – viszonylag egyszerűen meghatározható, hiszen a hódoltság vége óta a Dráva határozott, de nem éles nyelvhatár.¹⁸

E terület nyelvi sajátosságait többen kutatták, így többek között Balassa József, Garay Ákos és Penavin Olga is. A négy református magyar falu (Szentlászló, Kórógy, Haraszti és Rétfalu) sajátossága, hogy a férfiak és a közösség nőtagjai más kiejtéssel beszélnek, utóbbiak kiejtésén belül is két típust különíthetünk el, továbbá megfigyelhető, hogy mind a négy falunak külön dialektusa van.¹⁹

A nyelvjárás, a vallás, a házközösség, az építészet és az etnográfia sajátosságait ragadta meg a bajai születésű nyelvész, Balassa József, aki a *Budapesti Szemlé*ben közölt tudományos igényű tanulmányt a szlavóniai magyarokról 1894-ben. A szlavóniai nyelvjárás sok sajátosságot örözött meg, fő csoportként pedig az alföldi (özö) nyelvjárás-terület határozható meg. A házközösség lényege, hogy a vagyont nem osztják szét öröklés útján, hanem együtt élnek a családok egy közös udvar körül. Házaikat fából építik (a falat is), majd ezt besározzák, meszelik, a ház pedig keskeny oldalával néz az utca felé.²⁰

De milyen csoportnak tekinthetjük az itt élő magyar lakosságot? Egyáltalán, önálló csoportot képeznek őket? A néprajztudomány módszerei alapján úgy tűnik, hogy tekinthetjük őket egy kissé elmosódó szélű, de önálló csoportnak. Kósa László és Filep Antal megkülönböztet 1, *néprajzi vagy etnikai csoportot*, 2, *etnokulturális csoportot* és végül 3, *táji csoportot*.

Az első csoport legfontosabb vonása, hogy „mi”-tudattal rendelkezik (kunok, jászok, székelyek) vagy környezetük különböző jegyek alapján legtöbbször gúnynévvel illeti őket (palócok, barkók, matyók). Míg az előbbieket hajdan feudális kiváltságokkal is rendelkeztek, a második egyáltalán nem formalizált, a külső vélekedés tartja össze őket.

Az etnokulturális csoport meglétét néprajzi vizsgálat határozza meg. Nem valós csoport, csak a tudományos kutatás különíti el.

A táji csoport alapját vagy keretét kisebb-nagyobb táj vagy vidék alkotja. Ilyenek például a bodrogiak, a sárköziak, a nyírségiak és az ormánságiak.²¹ A táji csoport tehát átmeneti kategória, megközelítési lehetőség a népi kultúra táji tagoltságának tanulmányozásához. A földrajzi tényezők determináló szerepe közismert a néprajzi kutatásban, de a népi és történeti hagyományban élő tájak éppen az utóbbi tényezők hordozásával jelentenek többletet a földrajztudomány megállapította tájakkal szemben.²²

Úgy tűnik tehát, hogy a szlavóniai magyarság e felosztásban a harmadik csoportba tartozik, tehát az identitás alapját ezen az igen kevert etnikai összetételű vidéken a *táj* jelenti. Hozzátehetjük, hogy a négy magyar falu lakóinak volt gúnynevük: a baranyaiak *berencók* névvel illették őket.²³

Szintén a táji elkülönítést emelik ki más néprajztudósok is. Eszerint Baranya (ezen belül Drávaszög) és Szlavónia magyar népe nyelvben és vallásban egykor szorosabban összetartozó vidék volt, majd a tagolódás elősegítette a szlavóniai magyar falvak táji elkülönítését. Szokásaikban ugyanakkor nagytájakon átívelő jelenségeket figyelhetünk meg: a tiszaháti és felsőtiszai tájaktól kiindulva a Nagy Magyar Alföldön átívelő néphagyományokat figyelhetünk meg.²⁴

Inkább a dunántúli, mint az alföldi kötődést emeli ki Kósa László: a folyó két partja között cserekereskedelem, munkaemigráció, búcsúhelyek kölcsönös látogatása bonyolódott. Hasonlóságot mutat a zene, a tánc, az építkezés, a lakásbelső, a viselet (és más műveltségterületek).²⁵ Ezeknek a szokásoknak, hagyományoknak a részletesebb bemutatásától azonban most el kell tekinteni.

Összességében tehát a régió identitásának és a szlavóniai magyarságnak a bemutatásakor a legpontosabb képet a néprajzi megközelítés átvételével kaphatunk, melyet a tájszemlélet és a térszervezés vizsgálatával érdemes kiegészíteni.

(*Szlavónia megjelenése a Vasárnapi Újságban*) A *Vasárnapi Újság* 1854 és 1921 között jelent meg folyamatosan és így kétségkívül az ország egyik legfontosabb, véleményformáló hetilapja. Mint ilyen, alkalmas lehet arra, hogy a hasábjain megjelent cikkek reprezentálják a magyarországi Szlavónia-képet. Abból a feltételezésből indulhatunk ki, hogy e cikkek segítségével nagy pontossággal rekonstruálhatjuk azt a helyet és szerepet, amelyet a régió a magyarországiak mentális térképén elfoglalt, így olyan kérdésekre válaszolhatunk, melyek mind a terület identitását és ennek magyarországi képét érintik. Hogyan jelenik meg e terület képe a *Vasárnapi Újságban*? Kik, mikor és hogyan írnak róla? Reális képet festenek róla vagy elfogultak a szerzők? Igazolható-e az a feltételezés, hogy Szlavónia némiképp elfeledett része az országnak?

A Szlavóniával (illetve Tótországgal) kapcsolatos, releváns cikkek két nagy csoportra oszthatóak. Az első nagy csoportot azok a megjelenések képezik, melyek a két országrész közjogi, politikai, gazdasági kapcsolatát érintik valamilyen módon. Ezek a legtöbb esetben megállnak egy-egy jelentős politikai bemutatásánál, esetleg a horvát országgyűlésben történekről való tudósításnál. Ezek a cikkek érdekesek lehetnek a politikatörténet, a diplomáciatörténet vagy a gazdaságtörténet számára, a terület életéről, identitásáról, népeiről azonban általában keveset tudhatunk meg.

A második nagy csoportot azok az ismertetések adják, melyeket átfogóan útleírásoknak (vagy tájleírásnak) nevezhetünk. Bár nem mindegyik klasszikus értelemben vett útleírás, de megfelelő módszertani kritériumok esetén mégis vizsgálhatóak így és számos érdekes információt találhatunk bennük a régió etnikumairól, mentalitásáról, népszokásairól, falvairól vagy éppen népi építészetéről. Az útleírások (és ezek keresztül a sajtótörténet) tehát nagy segítséget jelent a terület mindennapjainak és a hazai Szlavónia-kép felidézéséhez.²⁶

Kiindulásként összesen három forráscsoportot használtam fel: az első kategóriába tartoznak azok a cikkek, melyek önmagukban túl sok információt nem hordoznak, de az adatokat összegyűjtve mégis használható tájékoztatást kapunk a régióról. A második kategóriába a politikai élet híreit soroltam. A harmadik, egyben leggazdagabb és legérdekesebb kategória az útirajzoké. Mint láhattuk, nem mindegyik a klasszikus értelemben vett útleírás, de az ide sorolt három forráscsoport mindegyike szemlélhető az útleírások vizsgálatának módszereivel.

Az első csoportból mindössze két, de annál fontosabb forrást kell kiemelni. Az első figyelemreméltó cikk, mely Szlavóniát (pontosabban Tótországot említi),²⁷ 1856. decemberében jelent meg a hetilap hasábjain. Ebben az írásban a – két éve indult – hetilap saját olvasóközönségéről közöl statisztikát. Ennek alapján – ahogy ezt a lap is kiemeli – pontos képet kaphatunk a magyar nyelv elterjedéséről, illetve háttérbe szorulásáról, régiókra lebontva. A *Vasárnapi Könyvtár* első évfolyamából, mely a kor legelterjedtebb „irodalmi vállalata”, összesen 12 156 példány jutott el 1256 városba és helységbe. Ezek közül Pest, Pilis, Solt megyébe került a legtöbb (1226 példány), de Bihar, Hajdu megye (1037 példány) és Heves, Szolnok is a mezőny élén végzett (532 példány). A szűkebb értelemben vett Magyarországon kívülre Erdélybe küldték a legtöbb példányt (1651 példány), míg Ausztria jóval lemaradva szerepel (47 példány), Tótország pedig 4 példányával, melyet négy helységbe küldtek, a lista utolsó részén szerepel. Mögötte csak Lombardia, Bukovina (2-2 példány), Horvátország, Steierország és Gácsország (1-1 példány) szerepel.²⁸

A másik cikk nem sokkal később, 1857 márciusában jelent meg. Ebből a kivándorlásról, illetve a bevándorlásról kaphatunk adatokat: többek közt a napszám rapidjáról tudósítanak az 1856-os évre vonatkozóan. Míg a Szerb Vajdaságban (Vojvodinában) 58 prkt.-t fizettek, addig Tengermelléken 54, Dalmáciában 50, Tiroiban 48, Krajnában 46 és $\frac{1}{4}$, Horvát- és Tótországban 45-öt. Ezzel a lista első harmadában szerepel Tótország, melyet Erdély követ 44, a Határörvidék 43, Magyarország 41, Alsó-Ausztria 40 és $\frac{1}{2}$, Krakkó 38, Felső-Ausztria és

Bukovina 35, Karantán 33, Stiria 32 ½, Gácsország 28, Csehország 27 és ½, Morvaország 27 és végül Szilézia 24 pkr.-val.²⁹ Ebből láthatjuk, hogy a birodalom területén igen nagy szórást mutatnak a napszám napdíjai, és természetesen ebből a föld és az élőmunka értékére is következtethetünk. Az itteni napszamosokat tehát viszonylag jól megfizették, nagy kereslet volt a munkaerőre. Így a lap hasábjain található cikk alkalmassá válik annak igazolására, melyet a közeli kortársak és majd az utókor történészei is megállapítottak: a viszonylag gyéren lakott területre nagy arányban települtek be az olcsó föld miatt.

A következő nagy forrás csoport a politikai, közéleti híradásoké. A horvát országgyűlés eseményeiről, a horvát politikai élet történéseiről van néhány szórványos hír, de ezekkel éppen elenyészően csekély számuk miatt nem lehet érdemben foglalkozni. Sokkal fontosabb viszont az a jórészt egybefüggő cikksorozat, melyek horvátországi politikusokat mutatnak be. A Vasárnapi Újság hasábjain, de különösen címlapján gyakran jelentek meg hosszabb cikkek a kor nagyjairól, művészekről, politikusokról, államférfiakról. Ezek sorába illeszkedik az sorozat, mely a horvát kiegyezés környékén készült a magyarbarát politikusokról.

Ezek a cikkek kivétel nélkül a zágrábi születésű Pauler Gyula tollából származnak. Közös jellemzőjük, hogy kiemeli az adott politikus magyarbarátságát. Így jelent meg hosszabb írás elsőként Bogovics Imréről még 1867-ben, majd jó egy évvel később Rauch Levin báróról. Pauler fontosnak tartotta a közvélemény tájékoztatását, alakítását, így nem marad el a hosszabb történelmi fejtegetés Szlavóniáról. Tótország – írja – Pozsega, Verőce és Szerém megyét takarja, de Varasd, Kőrös és Zágráb nagy részét is hívták így. Horvátország a Kulpán túl kezdődött, a horvátok mégis megpróbálják lazítani a kapcsolatokat. A báró, báni helytartó volt az, aki Horvát-tótország visszakapcsolására közigazgatási úton a legtöbbet tett – emeli ki Pauler.³⁰

Ezt követte a Vakanovich Antal, a horvát-tótországi tartománygyűlés elnökét bemutató cikk, melyet szintén címdoldalon közölt a lap. Ebben kiemeli, hogy bár sokan gáncsolják az uniót, de az olyan férfiak, mint Rauch, Bogovics, Suhaj, Zlatarovics és Vakanovich, mind elfogulatlan horvátok, mind elismerést érdemelnek.³¹ A szerző hamarosan bemutatja az imént említettek közül még Zlatarovics Róbertet,³² majd Bedekovics Kálmán és később Gróf Pejachevich László horvát bánokat is.

A korai és a későbbi cikkek sem mentesek tehát időnként egészen hosszúra nyúlt történelmi fejtegetésektől sem. Pauler a történészeknek – már korábban bemutatott – azon táborához tartozik, akik a magyar állam elválaszthatatlan résznek tekintették Szlavóniát. Így egy hosszú érvrendszerrel kezdi azt a cikket is Pauler, melyet 1875. márciusában írt az előző év végén elhunyt Josipovich Antal emlékére.

A cikk kezdetén kifejti, hogy miért használják hibásan Szlavónia nevét, majd ismerteti az 1804-ben született türmezei gróf életét és érdemeit.³³ Nyolc év szolgálat után felhagyott a katonáskodással, majd birtokán gazdálkodni kezdett és befejezte jogi tanulmányait. Azon kevesek közé tartozott, aki politikusként az illirizmus ellen küzdött, mint a magyar-horvát párt képviselője. (Ezen csoportosulás képviselői az 1841-ben alapított zágrábi kaszinó körül gyűltek össze, melynek Josipovich is alapítója volt.) Abból indult ki, hogy a szabadelvűség csak magyar segítséggel érhet el diadalt Horvátországban és erejét latba vetve küzdött az illirizmus és az abszolutizmus ellenében.³⁴

Hasonló érvrendszerrel találkozunk az országrész hovatarozásáról az Erdődy János gróf emlékére írt cikkben is. A 17. századig a mai Horvátország legnagyobb része a Szlavónia vagy Tótország nevet viselte. Néhány sajátosság mellett olyan kiegészítő része volt e terület Magyarországnak, mint például Erdély Szapolyai János haláláig – érvel Pauler. Ilyen sajátosság volt például, hogy protestánsok állandóan le nem telepedhettek és a közügyeket latin nyelven intézték. Pauler nem hagyja ki a két párt konfliktusának bemutatását sem, mely összetűzésben Erdődy a magyar oldalon foglalt állást.³⁵

Látható tehát, hogy a kiegyezés olyan súlyt és egyben figyelmet biztosított az országrész számára, hogy az amúgy nem ritka politikusportrék között gyakran tűnnek fel ekkor horvátok, egytől egyig az unionista részről. A politikai ellenfelek bemutatása azonban elmarad. Megjegyzendő ezenkívül az is, hogy az 1868 körüli felfokozott figyelmet felváltja a teljes elzárkózás, a magyar közvélemény képzeletbeli térképén Horvátország fehér foltként jelenik meg. Ezt bizonyítja az is, hogy ugyan két politikusról, a már említett Josipovich Antalról és Erdődy Jánosról ugyan megjelent két hosszabb cikk a lapban, de 1881-ben Zlatarovics Róbert halálhírére már csak a halálozások rovatban közlik és néhány sorban írnak életéről. Ezután szinte semmilyen hír nem jelenik meg a horvát politikai élet eseményeiről.

(*Útleírások a Vasárnapi Újság hasábjain*) Hogy a fenti képet részben árnyaljuk, vizsgáljuk meg, hogy milyennek látta és láttatta Szlavóniát az egykori közvélemény és milyennek látta az egykori utazó – a korabeli újságcikkek alapján.

A mérnök és publicista Váلكai Imre 1862-ben négy cikkből álló sorozatot közöl a lap hasábjain. A szerző szépirodalmi és vegyes írásokat közölt több lapba, de életéről viszonylag keveset tudunk.³⁶ 1858-ban szórakoztató könyvet jelentetett meg *Irodalmi és művészeti daguerotypok* címen Bécsben. A *Vasárnapi Újság*ban megjelent kritika szerint a mű inkább szórakoztató, mint értékes, de a szerzőt tehetségesnek tartják. Az előfizetési felszólításból (és a kiadási helyből) is tudhatjuk, hogy Váلكai ekkor még Bécsben élt.³⁷

A szerző későbbi életéről szintén a *Vasárnapi Újság* segítségével szerzünk némi információt. A lap *Mi újság?* című rovatába írt egy rövid kérdést Váلكai Imre uradalmi mérnök, mely szerint december 18-án délelőtt fél 10-kor földrengést éreztek Verőcze, Szlavónia térségében. Érezni lehetett-e ezt Pesten? – kérdezi Váلكai, tehát ő a helyszínen, az ország déli részein élte meg a földmozgást.³⁸ 1863 nyarán viszont a Duna–Tisza közén, Solton találjuk. Cikkében szomorú gazdasági állapotokról és a fagyokról ír.³⁹ Még ebben az évben cikket közöl a jankováci vizesésről,⁴⁰ így láthatjuk, hogy érdeklődése az ország déli vidékei iránt nem szűnt meg. 1878-ban halt meg anyja, ebből megtudjuk, hogy foglalkozását tekintve királyi főmérnök, a pestmegyei államépítészeti hivatal főnöke.⁴¹

1862-ben jelent meg egy négy cikk sorozat *Képek Szlavóniából* címmel. Feltehetőleg ekkor e vidéken élt, így információi, megfigyelései első kézből származtak, saját tapasztalaton alapultak. Az első cikk 1862. szeptember 28-án jelent meg, a másik három pedig ezt a cikket követte a következő lapszámokban. Ebben szegény, elhagyatott tartományról és népről írt, melyre sokan szánakozva néznek. Váلكai képet fest a vidék erkölcséről és szokásairól, így az udvarokról, a más szerzők által is kiemelt patriarchális rendszerről, valamint a vacsorázási szokásokról. Megjegyzi azt is, hogy a férfiak igen féltékenyek az asszonyokra.⁴²

Etnográfiai jellegű megfigyeléseit folytatta a következő cikkében is, ahol az egyes népekről írt. A sort a szerbekkel kezdi, akiről megjegyzi, hogy a hegylakó szerbség különáll a síkvidékitől. Részleteket tudunk meg a szerbek népviseletéről: a férfiak széles karimájú kalap helyett somogyiasat hordanak, az ifjak ingjei és mellényei pedig pitykével, rézgombokkal és himzésekkel díszítettek Váلكai megfigyelései szerint.

„Karakterüket” leginkább a kényelem és a vendégszeretet jellemzi. A szerző kiemeli az ünnepek és a búcsúk nagy számát, melyek alatt szól a duda és „kólóznak naphosszat”. A soká-cok a szerbekkel ellentétben katolikus vallású délszlávok; Váلكai szerint inkább vendek, mint szerbek. Szorgalmas és zárkózott népnek tartja őket, akik a Drávamentén laknak. A szerbeknél alázatosabb, de óvatosabb és ravaszabb népről van szó.⁴³

Hogy a négy magyar falu nem volt teljesen ismeretlen a magyar közvélemény előtt, bizonyítja az is, hogy Csuthi Zsigmond ismertette történetüket a *Napkelet* hasábjain 1860-ban – ezért Váلكai róluk hosszabban nem is ír. Megjegyzi ugyanakkor, hogy az itteniek elsősorban

Somogy és Fejér megyéből érkeztek. Szorgalmas népségről van szó, hiszen szeret mulatni és vendégeskedni, de „míg másnap a szerb koma még hever, ez már munkáján van”. A németsegről nagyon jellemző megállapítást tesz: hű magához, mint bárhol máshol. Az oláhok jámbor és becsületes emberek, akik haragszanak, ha cigánynak nevezik őket.⁴⁴

A cikksorozat utolsó részében a szerző ismét távolítja nézőpontját és a terület egészéről, általános megfigyeléseiről ír az egyes népek helyett. Szlavóniát barátságosnak tartja, mely nem búsul az ország dolgai felett, a betelepülők pedig könnyen *szlavonitává* válnak.⁴⁵ Az értelmiség „víg életmódot” él és szívesen vesz részt vadászatokon, melyekre jellemző, hogy a „nagyobb-szerű vadászatok természetesen nagyobb-szerű zsviviozás követ, tele poharak mellett, hol nem egy vadász lesz négy lábú állattá.”

A cigány lakosság nem jellemző itt, ezért a cigányzenét pótolni kell: a sváboknak fűvös hangszereik vannak ugyan, de ez úri körökben nem divatos, ehelyett az elterjedt zongorán játszanak „sok szép magyar nótát a tüzes szlavonita hölgyek”.

A szerző ír a tájról és a gazdaságról is, a Szerémség illatos borairól, a vadakról és a fáról, a hegyekről és a rónaságokról, majd azzal zárja, hogy szegényedik e régió, melyet az itt élők tudatlansága, kényelmessége és a kivitel nehézsége okoz, de a vasút építése meghozhatja a várt fordulatot, pontosabban az egykori gazdagság ismételt elérését.⁴⁶

Válkai minden bizonnyal jól érezte magát Szlavóniában, még ha rövidesen el is költözik innen. A nemzetiségekről igyekszik objektívan írni, és leírásából úgy tűnik, nem jellemzőek az etnikai jellegű villongások. Állításait máshol is igazolva látjuk. Így egyrészt Hegedüs Loránt kimutatásaiból tudjuk, hogy a betelepülők nagy része valóban a Dunántúlról származott.⁴⁷ A kivándorlók korábbi lakóhelye valóban Somogy lehetett, de emellett tolnai és baranyai vincellérek nagyfokú kiáramlása is kimutatható a hatvanas években. Érdekes, hogy a dunántúli kivándorlással és Szlavóniával részletesen foglalkozó Hegedüs szintén a „rácok lomposságáról” ír.⁴⁸

A csekély létszámú olaszoktól eltekintve csak a magyarok és a németek birtokaránya nagyobb számarányuknál. 1895-ben például a németek és a magyarok kezén van a nagybirtokok kétharmada⁴⁹. A statisztikai adatok alapján igazolva találhatjuk a magyarok igyekezetéről leírtakat is, jóllehet a birtokok megosztásában számos tényező szerepet játszik a kissé nehezen definiálható „szorgalmasság” mellett.

A terület asszimiláló képességét – Válkai leírásaival összezsengő módon – szintén több szerző igazolja: a horvátság számbeli fölénye biztosított, de ez csakis a nagyobb arányú beolvadás miatt biztosított.⁵⁰

Úgy tűnik tehát, hogy a rövidebb ideig e területen élő magyar mérnök és publicista Válkai objektív és pontos képet festett a régióról. Írása elérhette célját, és a szélesebb közvélemény ismerhette meg e területet az 1860-as évek elején. De mi a helyzet a külföldi utazóval? Hogy látja e vidéket és lakosságát a távolról jött tudós?

A következő, egyben legbővebb forráscsoportot egy francia utazó, Georges Perrot nyomán Sámi Lajos közölte a lap hasábjain 1870-ben. Bár ezeknek csak egy része szól Szlavóniáról, a Boszniairól és Zágrábról szóló részben is találhatunk értékes megállapításokat.

Az eredeti útleírások szerzője, Georges Perrot (1832–1914) francia régész, építész, művészettörténész a *Sorbonne* tanára 1873-tól, az *École Normale Supérieure* igazgatója 1888 és 1902 között, valamint a *Revue archéologique* című folyóirat szerkesztője volt. Kis-ázsiai utazásáról a *Souvenirs d'un voyage en Asie mineure* (1862) című munkájában emlékezett meg, tizkötetes munkáját pedig az antik művészetről írta az építész Charles Chipiez segítségével *Histoire de l'art dans l'antiquité* címmel. Perrot nagy utazó volt, széles látókörű tudós, aki számtalan országot és várost bejár – ez ki is derül a cikkekből, ahol többször hivatkozik Athénra, Konstantinápolyra.

A cikkek közlője, Sámi Lajos (1843-1878) minisztériumi fogalmazó igen termékeny újságíró volt. „Irodalmi működésének főiránya a nép- és földisme volt; a földrajzi irodalmat alaposan ismerte s járatos volt a francia, német és olasz nyelvekben; azért különösen a külföldi utazók műveinek ő volt korában a legszakavatottabb magyar ismertetője. 1865-től haláláig a Vasárnapi Ujság belmunkatársa volt és a lapnak minden száma hozott tőle egy ismeretterjesztő közlést” – írja róla Szinnyi József, aki egyébként 1862-től szintén a lap munkatársa volt.⁵¹

A francia utazó 1868. szeptember 1-jén indult Pestről a Dunagőzhajózási Társaság gőzösnén. Az út során több dolog megragadta figyelmét, elsősorban azok a sajátos dunai vízimalmok, melyekhez hasonlókat a Rajnán látott. A Dráva torkolatánál egy kisebb hajóra szállt, és még az éjjel megérkezett Eszékre, ahol négy napot töltött. A város három részből áll, írja Perrot, melyek igen távol fekszenek egymástól. Köztük áll a Savoyai Jenő építtette, de mára haszontalanná lett vár, melyet a szerző véleménye szerint időszerű lenne lebontani. A várost magyarok, németek, szlávok és zsidók lakják, akik közül többségben a szlávok vannak, de megszokták a többi etnikum jelenlétét és így problémamentes az együttélés. Perrot másnap útra kel, hogy felfedezze a vidéket, így beszámol az átalakulóban lévő társadalom erőfeszítéseiről és az utóbbi húsz év alatt történt változásokról. Megfigyeli, hogy a régi, omladozó házak mellett sok fehérre meszelt, cseréptetős téglaház épült.⁵²

Ebből arra következtethetünk, hogy a régész nem először járt a vidéken. Nem tudjuk, hogy pontosan miért utazott és miért éppen ezt a részét választotta ki az országnak, de valószínű, hogy keleti útja során, útközben fedezte fel, majd ekkor elhatározta, hogy visszatér ide. Azért is figyelemre méltó a francia utazó megjelenése, mert ez a vidék általában kiesett az utazók kedvenc céljai közül; a kivételt az erdélyi Teleki Domokos jelenti, aki alaposan bejárta mind Szlavóniát, mind Horvátországot és élményeit útirajzaiban örökítette meg.

Perrot leírásaiból érezhetjük, hogy rokonszenvet érzett a vidék és lakói iránt.⁵³ Utóbbiak többsége világos hajú, a francia régész szerint nem olyan napbarnított feketék, mint délvidéki magyarok. Perrot egyébként úgy látja, hogy elsőre fel lehet ismerni a nemzetiségeket. A nők nagyok és karcsú termetűek, ruháikról pedig az attikai albán nők jutnak eszébe. (Nem ez az első eset, hogy bőséges úti emlékeiben keres hasonlatot a látottakhoz.) A nők dolga a házi- mezei- és kendermunka az erdélyi oláhokhoz hasonlóan, de emellett itt a kukorica fejése is az asszonyok feladata.⁵⁴

Utazónk Csepin falu közelében egy csapat sátoros cigánnyal is találkozik, akik különösen megragadják figyelmét. Mint írja, szabad életük miatt a költők és a művészek érdeklődnek a népcsoport iránt, de ez nem csoda.

Eszék környéke egyébként egyhangú, mint táj: kukoricaföldek, tarlók és ugarok váltják egymást. A környék ugyanakkor gazdag erdőségekben is, egész népség él az erdőben, akik erdőirtásból élnek. A csertörzsekből kiváló minőségű hordódonga készül – többek közt francia kereskedőcégek veszik meg az árut, melyeket Marseille-be szállítanak.⁵⁵

Mint írja – és erre más források is utalnak – az utak állapota nagyon rossz, így a szállítás legnehezebb része a folyóig tartó szakasz.⁵⁶ Az utak a Határőrvidéken jobbak, mint a polgári részen.⁵⁷

A vendéglátó délutáni sziesztája alatt Perrot és társa elhatározza, hogy ellátogatnak a Száva túlsópartján fekvő Török-Brodra. A kis bosnyák városban férfijai turbánt, élénk sálat és bajszot viselnek. A nők ellenben majdnem olyanok, mint a szlavóniai nők. A továbbiakban egy kocsmra és a benne zajló mulatság leírása következik, ebből azonban csak egy momentum figyelemreméltó. A kultúrák találkozásának, egyben a külföldi utazó érzékeny megfigyelő-képességének egy szép példája, ahogy a helyiek táncát leírja, majd megállapítja, hogy a tánc itt látványosság és a pénzszerzés eszköze – hiszen „nem ismerik az első bál varázsát, melyet Lamartine oly szépen írt le”.⁵⁸

A következő két cikkben Sámi a francia utazó Határőrvidéken tett utazásait foglalja össze. Miután leírja a földművelő katonák e sajátos intézményét, illetve létrejöttének körülményeit, egy pillanatra az előtérbe lép Sámi és egy megjegyzést tesz. Mi, magyarok – írja – nem sok hálával tartozunk nekik, mert a katonák Jellasics alatt támadtak ránk és Radetzky alatt harcoltak az olaszok ellen. Itt kell megjegyezni, hogy a szövegben nem mindenhol dönthető el teljesen, hogy Perrot sorait olvassuk-e vagy Sámi megjegyzését. Utóbbi ugyanis általában a bekezdés elején ugyan időzőjelet használ, viszont a bekezdés végén nem teszi meg ugyanezt.

Perrot csodálkozik a tűzveszélyes faházakon és megállapítja, hogy a falvak itt tervezettek, katonás rend uralkodik az alaprajzon. Érdekes, hogy az építész-régész viszonylag keveset foglalkozik az épületek leírásával, viszont etnográfiai jellegű leírásai annál színesebbek. Mint írja, a déli szlávok valamennyi törzsére jellemző a házközösség (szlávul *zadruga*, németül *Hauscommunio*, latinul *communitas*) intézménye. Különös, a nyugati nemzetektől elütő szervezet ez, ami a népszokásokkal együtt azt tükrözi, hogy e terület tovább őrzi ősi hagyományait.⁵⁹

A következő cikkben is olvashatunk még a terület lakóiról. A tudatlanság, a babonaság és a durvaság szerezte a horvátoknak azt a rossz hírnevet, mely a többi horvátot, így például a zágrábiakat elkeseviti. Bosznia után erre tart Perrot útja, aki a Száván fölfelé haladt, megállapítva, hogy Zágráb gyönyörű fekvésű. A piac leírásából nem maradhat ki az a toposz, mely szerint a kardját nyújtó Jellasics lovas szobra Magyarország felé néz.⁶⁰

A cikksorozat utolsó eleme a zágrábi akadémiáról és a horvát egység főideológusáról, Strossmayer püspökről szól. A francia tudós elámult a (részben francia mintára megszervezett) akadémia létrehozásáért tett erőfeszítéseken. Mint ahogy arra Sámi Lajos is felhívja a figyelmet, Perrot némileg elfogult a püspökkel szemben. A rokonszenv hangján szól róla, kiemelve, hogy kiválóan tud franciául, de németül, valamint horvátul és latinul is.⁶¹

Megjegyzendő, hogy a leírtakat kiváló, forrásértékkel bíró művészi rajzok illusztrálják, melyeket a festő, rézmetsző és litográfus Valerio Tivadar, vagyis Théodore Valerio (1819-1879) készített. A francia művész Sámi Lajos szerint jól ismeri a Duna völgyét, mivel 1851-1852-ben beutazta Magyarországot, Boszniát és a Határőrvidéket, 1854-1855-ben, a krími háború alatt pedig Szerbiát és a dunai fejedelemségeket, majd 1863-ban Dalmáciát és Montenegrót. Minden útvjáról értékes képeket, vízfestményeket vitt haza, melyek a Duna-völgy és a Baltikum nemzetiségeiről, viseletükről adnak hű képet.

Szintén a lap tudományos-ismeretterjesztő cikkei közé tartozik az a következő útleírás, mely Csik-Volecz Sándor tollából jelent meg 1890-ben a *Vasárnapi Újság*ban. Ez az írás azonban nem kizárólag tapasztalatokat tesz közzé, hanem egyben figyelemfelhívó jellegű is.

A természet bőségeivel megáldott, eredeti palócz-magyar lakosságú vidékről van szó.⁶² A szerző első útja Rétfalura vezet, ahol a református lelkésztől érdeklődik a község történetéről. Mint megjegyzi, itt is meglátszik az utcaképen a magyar szorgalom. (Úgy látszik, ez is toposz-szá vált a területre látogatók írásaiban. A lusta szerbek és a szorgalmas magyarok szembeállítása mindenestre szembetűnő.)

A reformáció szerepét Csik-Volecz is kiemeli, de a négy református falu mellett egy ötödiket, a katolikus Antalováczt is felkeresi. Az utcakép itt is rendezett, a viselet hasonló, csak a köszönés más a többi faluhoz képest. Egy gazdát látogat meg, akinek házában a berendezés (tulipános ládák, magas, tornyos ágyak, virágos tányérok, rámás képek, laposra szorított dudu) akár egy alföldi otthon berendezése is lehetne – jegyzi meg.

Az anyanyelv megőrzése pap és tanító hiányában nehéz, de „szegény nép küzd és remél”. Ilyen viszonyok közt élnek tehát ma Szlavóniában. De mit tett az állam? – teszi fel a kérdést a szerző és szomorúan hozzáteszi, hogy az egyházak ugyan megtették, amit tudtak, de a Strossmayer-féle nyomás miatt két évtized alatt elhorvátosodik a lakosság.⁶³

Úgy tűnik tehát, hogy az előző két leírás óta, húsz-harminc év alatt megváltoztak a vidék etnikai viszonyai, és a lakosság asszimilációja már a kortársak előtt is valós veszélyként fenyegetett az 1890-es évekre. Az anyaországból Szlavóniába az 1860-as években indult nagyobb léptékű kivándorlás, az okkupáció után pedig Bosznia-Hercegovinába az alacsonyabb népsűrűség és a kedvezőbb földárak miatt.

A funkcionálisan csonka, agrárjellegű társadalom nagyobbik része megmaradásra esélytelenül, szórványban élt. Bár különösen a református egyház és a Julián Egyesület segítségével több akció is indult, mely az itteni magyarság megsegítését tűzte zászlajára, a sajtó és a publicisták, köztük a Budapesti Hírlap főszerkesztője, Rákosi Jenő és a Julián Egyesület választmányába is bekerülő Concha Győző pedig fokozott figyelmet tulajdonított e kérdésnek.⁶⁴ (Szintén e figyelmet jelzi Balassa József tanulmánya 1894-ben a *Budapesti Szemle* hasábjain.)

A *Vasárnapi Újság* hasábjain Csik-Volecz 1891-ben megjelent cikke kívül nem találkozott a problémakörrel a hazai olvasó. Hogy ennek mi a pontos oka, további vizsgálatokat igényelne, mindenesetre részben igazolható az a kép, mely szerint Szlavónia a dualizmus alatt, de különösen a századforduló után némileg elfeledett szeglete volt az országnak.

A horvát kiegyezés idején ugyan némi figyelmet kapott az unionista párt, illetve annak képviselői, és néhány tudományos-ismeretterjesztő jellegű cikk, útleírás is megjelent a sajtóban, de ez nem érte el még azt a mennyiséget sem, melyet egzotikus, távoli vidékek bemutatásának szentelt például a *Vasárnapi Újság*. Ennek két oka lehet: egyrészt a regionalitás problémája, az elnevezés bizonytalansága, az etnikai heterogenitásból fakadó identitás hiánya. A másik ok pedig az lehetett, hogy az ország külpolitikai figyelmét más területek kötötték le, az expanzió irányát nem a gazdaságilag és katonailag immár kevésbé jelentős Szlavónia határozta meg. Amint a figyelem a déli irány felé fordult, ismét kikerült az árnyékból ez a közeli, mégis kissé elfeledett vidék.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- A Széchenyi-Lánchíd és Clark Ádám.* (Szerk.: Török Gyöngyvér). Városháza, Budapest, 1999.
- BALASSA József: A szlavóniai magyarokról. *Budapesti Szemle* 1894. CCXI. szám. 1–17.
- BATÁR Zsolt Botond: *Horvátország északi és nyugati területei*. h. n., 2007.
- Dr. BEDÉCS Gyula: *Ami az útikönyvekből kimaradt. Magyar emlékek és látóvalók: Horvátország és tengerpartja*. Szombathely, 2004.
- BULLA Béla – MENDÖL Tibor: *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, 1999. (Új kiadás az 1947. évi eredeti alapján.)
- BURKÉ, Peter: Útmutatás az utazástörténet számára. *Korall*, 2006. november, 5–24.
- FERENCZI Imre: Drávaszögi és szlavóniai népszokások. In *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére.* (Szerk.: Módy György, Balassa Iván, Ujváry Zoltán.) Debrecen, 1982.
- GARAY Ákos: A szlavóniai négy magyar falu nyelve. In *Szavóniai hétköznapiak.* (Szerk.: Penavin Olga). Forum Könyvkiadó, Újvidék. 1974.
- HAJDÚ Zoltán: Hol él a magyar nemzet? Államterület, államhatár-változások, államföldrajz és a nemzet kölcsönviszonyának szemlélete a magyar földrajztudományban 1947-ig. In *Költőerők. Az identitás történetének térbeli keretei.* (Szerk.: Cieger András). Atelier, Budapest, 2009.
- HEGEDŰS Loránt: *A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság*. Budapest, 1905.
- KÁDÁR László: *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei*. Budapest, 1941.
- KARÁCSONYI János: *Szent László meghódítja a régi Szlavóniát*. MTA, Budapest, 1916.
- KÓSA László – FILEP Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
- KÓSA László: *Nemesek, polgárok, parasztok*. Osiris, Budapest, 2003.
- KRISTÓ Gyula: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szeged, 2003.
- MAKKAI Béla: *Végvár vagy híd? Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában (1904–1920)*. Budapest, 2003.
- PESTY Frigyes: *Az eltűnt régi vármegyék*. II. kötet. Budapest, 1880.

SOKCSEVITS Dénes: *Horvátország*. Mundus Novus, Budapest, 2011.

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. I–XIV*. Budapest, 1891–1914.

SZÜCSI József: *Horvátország népessége*. Budapest, 1916.

TELEKI Domokos: *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt*.

Balassi Kiadó, Budapest, 1993. Eredeti kiadás: Bécs, 1796.

Vasárnapi Újság 1856. december 21. (3. évfolyam 51. szám.) 451–452.

Vasárnapi Újság 1857. március 15. (4. évfolyam 11. szám) 91.

Vasárnapi Újság 1857. november 22. (4. évfolyam 44. szám) 510.

Vasárnapi Újság 1858. március 28. (5. évfolyam 13. szám) 153.

Vasárnapi Újság 1861. december 29. (8. évfolyam 52. szám) 623.

Vasárnapi Újság 1862. szeptember 28. (9. évfolyam 39. szám) 458–460.

Vasárnapi Újság 1862. október 5. (9. évfolyam 40. szám) 470–471.

Vasárnapi Újság 1862. október 12. (9. évfolyam 41. szám) 482–483.

Vasárnapi Újság 1862. október 19. (9. évfolyam 42. szám) 495–497.

Vasárnapi Újság 1863. június 14. (10. évfolyam 24. szám) 214.

Vasárnapi Újság 1863. augusztus 30. (10. évfolyam 35. szám) 309.

Vasárnapi Újság 1868. szeptember 6. (15. évfolyam 36. szám) 425.

Vasárnapi Újság 1868. október 11. (15. évfolyam 41. szám) 485–486.

Vasárnapi Újság 1869. március 21. (16. évfolyam 12. szám) 153–154.

Vasárnapi Újság 1870. május 8. (17. évfolyam 19. szám) 231–233.

Vasárnapi Újság 1870. május 15. (17. évfolyam 20. szám) 243–245.

Vasárnapi Újság 1870. május 22. (17. évfolyam 21. szám) 261–263.

Vasárnapi Újság 1870. május 29. (17. évfolyam 22. szám) 272–274.

Vasárnapi Újság 1870. június 5. (17. évfolyam 23. szám) 286–287.

Vasárnapi Újság 1875. március 28. (22. évfolyam 13. szám) 193–195.

Vasárnapi Újság 1878. május 5. (25. évfolyam 18. szám) 289.

Vasárnapi Újság 1879. szeptember 21. (26. évfolyam 38. szám) 601–603.

Vasárnapi Újság 1891. augusztus 9. (38. évfolyam 32. szám) 517–518.

JEGYZETEK

- 1 PESTY Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék. II. kötet. Budapest, 1880. 151–161. E munkája a középkori magyar királyság vármegyéinek történeti és történeti földrajzos feldolgozása. 1888-ban megjelent *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* című munkája kifejezetten a helynevekkel foglalkozik. A történész és országgyűlési képviselő Pesty egyébként a *Vasárnapi Újság* hasábjain is publikált.
- 2 PESTY 176–183.
- 3 PESTY 201–211.
- 4 KARÁCSONYI János: Szent László meghódítja a régi Szlavóniát. MTA, Budapest, 1916. 3–29.
- 5 SOKCSEVITS 113.
- 6 KÁDÁR László: A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Budapest, 1941. 5–19.
- 7 KRISTÓ Gyula: Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged, 2003. 10–11.
- 8 KRISTÓ 122.
- 9 KRISTÓ 124.
- 10 KRISTÓ 121–124.
- 11 HAJDÚ Zoltán: Hol él a magyar nemzet? Államterület, államhatár-változások, államföldrajz és a nemzet kölcsönviszonyának szemlélete a magyar földrajztudományban 1947-ig. In: *Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei*. (Szerk. Cieger András). Atelier, Budapest, 2009. 105–135.
- 12 Munkájuk az ún. Huszita Biblia nevet kapta. A két pap Prágában tanult, itt ismerkedtek meg Husz János tanáival.
- 13 DR. BEDÉCS Gyula: Ami az útikönyvekből kimaradt. Magyar emlékek és látványok: Horvátország és tengerpartja. Szombathely, 2004. 33–43.
- 14 BATÁR Zsolt Botond: Horvátország északi és nyugati területei. h. n., 2007. 46–47.
- 15 BULLA Béla – MENDŐL Tibor: A Kárpát-medence földrajza. Budapest, 1999. (Új kiadás az 1947. évi eredeti alapján.)
- 16 KÓSA László: Nemesek, polgárok, parasztok. Osiris, Budapest, 2003. 83–91.
- 17 SOKCSEVITS Dénes: *Horvátország*. Mundus Novus, Budapest, 2011. 33.
- 18 KÓSA 83–91.
- 19 GARAY Ákos: A szlavóniai négy magyar falu nyelve. In: *Szlavóniai hétköznapiak*. (Szerk. Penavin Olga). Forum Könyvkiadó, Újvidék. 1974. 85–93.
- 20 BALASSA József: A szlavóniai magyarokról. *Budapesti Szemle* 1894. CCXI. szám. 1–17.
- 21 KÓSA László – FILEP Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 40–45.
- 22 KÓSA – FILEP 49–50.
- 23 KÓSA – FILEP 181–182.
- 24 FERENCZI Imre: Drávaszögi és szlavóniai népszo-

- kások. In: Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. (Szerk. Módy György, Balassa Iván, Ujváry Zoltán.) Debrecen, 1982. 918–919.
- 25 KÓSA 83–91.
- 26 BURKE, Peter: Útmutatás az utazástörténet számára. *Korall*, 2006. november. 5–24.
- 27 Nem érdektelen a lap szóhasználatának vizsgálata sem. Azt látjuk, hogy a horvát kiegészés, 1868 előtt igen gyakori még a Tótország kifejezés használata, majd nagyjából az 1860-as, 1870-es évektől a Szlavónia szó használata válik uralkodóvá, a Tótország pedig fokozatosan kikopik.
- 28 Vasárnapi Újság 1856. december 21. (3. évfolyam 51. szám.) 451–452.
- 29 Vasárnapi Újság 1857. március 15. (4. évfolyam 11. szám) 91.
- 30 Vasárnapi Újság 1868. szeptember 6. (15. évfolyam 36. szám) 425.
- 31 Vasárnapi Újság 1868. október 11. (15. évfolyam 41. szám) 485–486.
- 32 Vasárnapi Újság 1869. március 21. (16. évfolyam 12. szám) 153–154.
- 33 Túrmezőnek a Zágráb alatti, a Száván túl fekvő területet nevezik. Itt a zágrábi vár jobbágyai laktak, akiket IV. Béla emelt országos nemességre, számos király pedig megerősítette a kis terület szabadalmait. Így a kerület és huszonkét községe egészen a Monarchia idejéig megőrizte középkori szervezetét, melyben a modernség számos eleme megvolt, így a képviselői rendszer, a közös teherviselés és a közös fegyverviselés. Az évente Luca napján, december 13-án megválasztott gróf képviselte a kerületet a Zágráb megyei és a tartománygyűlésen. Lakói nemesek voltak és egyébként szavaztak, így a – 1840-es években 575 főt képviselő – gróf jelentős erőt képviselt.
- 34 Vasárnapi Újság 1875. március 28. (22. évfolyam 13. szám) 193–195.
- 35 Vasárnapi Újság 1879. szeptember 21. (26. évfolyam 38. szám) 601–603.
- 36 SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest, 1891–1914. Írt a Győri Közlönybe (1854., 1858–60), a Szépirodalmi Albumba (1856), a Hölgyfutárba (1857. 176. sz.), a Nővilágba (1857), a Vasárnapi Újságba (1857–58), a Szépirodalmi Közlönybe (1858), a Divatcsarnokba (1859), a Honba (1867. 101., 102. sz. Az országos közmunka ügyében) és a Mérnök- és Építészegylet Közlönyébe (III. 1869).
- 37 Vasárnapi Újság 1857. november 22. (4. évfolyam 44. szám) 510. és 1858. március 28. (5. évfolyam 13. szám) 153.
- 38 Vasárnapi Újság 1861. december 29. (8. évfolyam 52. szám) 623.
- 39 Vasárnapi Újság 1863. június 14. (10. évfolyam 24. szám) 214.
- 40 Vasárnapi Újság 1863. augusztus 30. (10. évfolyam 35. szám) 309.
- 41 Vasárnapi Újság 1878. május 5. (25. évfolyam 18. szám) 289.
- 42 Vasárnapi Újság 1862. szeptember 28. (9. évfolyam 39. szám) 458–460.
- 43 Vasárnapi Újság 1862. október 5. (9. évfolyam 40. szám) 470–471.
- 44 Vasárnapi Újság 1862. október 12. (9. évfolyam 41. szám) 482–483.
- 45 A kifejezés feltűnése azt jelzi, hogy az etnikai heterogenitás mellett mégis feltűnik egyfajta nemzetek fölött álló, területi identitás.
- 46 Vasárnapi Újság 1862. október 19. (9. évfolyam 42. szám) 495–497.
- 47 HEGEDÜS Loránt: A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság. Budapest, 1905.
- 48 HEGEDÜS 47.
- 49 SZÜCSI József: Horvátország népeisége. Budapest, 1916. 27–28.
- 50 SZÜCSI 32.
- 51 SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest, 1891–1914.
- 52 Vasárnapi Újság 1870. május 8. (17. évfolyam 19. szám) 231–233.
- 53 TELEKI Domokos: Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt. Balassi Kiadó, Budapest, 1993. Eredeti kiadás: Bécs, 1796.
- 54 Vasárnapi Újság 1870. május 8. (17. évfolyam 19. szám) 231–233.
- 55 A szlavóniai erdőségek különösen jó minőségű szálfaát adtak, mely messze földön kedvelt építőanyag lett. Így tudjuk például, hogy a Lánchíd építésére készülő William Tierney Clark és Széchenyi is számos utazást tett, hogy a legjobb minőségű kő- és faanyagot, kohókat felkutassák. Utóbbi eljutott Szlavóniába is. *A Széchenyi-Lánchíd és Clark Ádám*. (Szerk. Török Gyöngyvér). Városháza, Budapest, 1999.
- 56 Vasárnapi Újság 1870. május 15. (17. évfolyam 20. szám) 243–245.
- 57 Vasárnapi Újság 1870. május 22. (17. évfolyam 21. szám) 261–263.
- 58 Vasárnapi Újság 1870. május 15. (17. évfolyam 20. szám) 243–245.
- 59 Vasárnapi Újság 1870. május 22. (17. évfolyam 21. szám) 261–263.
- 60 Vasárnapi Újság 1870. május 29. (17. évfolyam 22. szám) 272–274.
- 61 Vasárnapi Újság 1870. június 5. (17. évfolyam 23. szám) 286–287.
- 62 A palóc szót itt valószínűleg az alföldi és a szláv nyelvhatár között fekvő terület lakóinak leírására használja a szerző. A terület nyelvi sajátosságait számos szerző megfigyelte.
- 63 Vasárnapi Újság 1891. augusztus 9. (38. évfolyam 32. szám) 517–518.
- 64 MAKKAI Béla: Végvár vagy hídfő? Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában (1904–1920). Budapest, 2003. 31–32.

Pechány Adolf és az asszimiláció – kísérlet a szlovák és a magyar történeti narratíva közelítésére

A magyar és a szlovák nemzeti történelemnek két narrációja alakult ki, kétféle kód, mindkettő azonban egyszerűsít.¹ Önmagában egyik sem alkalmas a Pechányhoz hasonló „átmeneti” egyének értelmezésére, akik egyik narratívába sem férnek bele. A közelmúltig őket általában nem, vagy csak egyszerűsített címkékkel ellátva kutatták. A dolgozat célja, egyúttal eredménye lehet ezért a két – magyar és szlovák – történeti narratíva közelítése.

Pechány Adolf Trencsén megyéből származott, 1859-ben Illaván született szlovák szülők gyermekeként, 1920-ig főként tanárként működött. Ő állította össze Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben című többkötetes népszerűsítő sorozatban a szlovákokat bemutató részt; megírta az 1848/49-es forradalom és szabadságharc történetét szlovák nyelven; pedagógiai lapok mellett a Budapesten megjelenő kormánypárti Slovenské Novinyt is szerkesztette. Az államfordulat után rövid felföldi, otthoni tartózkodás után visszatért Magyarországra, és 1921-től a „magyarországi tót ajkúak magyar királyi biztosaként” működött 1942-ben bekövetkezett haláláig.

Pechány Adolf kötődésével, identitásával szeretnénk dolgozatunkban foglalkozni, szem előtt tartva a személyéről született magyar, illetve szlovák értékelések közelítésének a lehetőségét.

Felső-Magyarországon a szlovákok esetében alapvetően két identitásformáról, két közösségtudatról, illetve inkább két fő típusról beszélhetünk. Szarka László szerint a 17–18. század óta a szlovák identitásnak fő jellegzetessége a Magyarországhoz való kötődésnek, az ún. hungarus-tudatnak és a lassan differenciálódó szlovák nemzeti tudatnak a párhuzamossága és a kettő összefonódása. Az előbbi a *natio hungarica* rendímenesi közösségtudatának mintájához igazodott, de népi és értelmiségi forrásokból is merítve az egymás mellett élő, különböző anyanyelvű népek hazájaként határozta meg Magyarországot. Az utóbbi a *natio slavica*, a szlovákoknál erős szláv nyelvi és kulturális összetartozás-tudatot fejezett ki.²

Pechány munkásságának elemzésekor figyelemmel kísérhetjük, hogy miként próbálta e két identitásformát egymáshoz közelebb, illetve szintézisbe hozni. Számára a nemzet elsősorban politikai közösséget jelentett. Ebből következett az, hogy egyrészt a magyar nemzet tagjának tartotta magát, másrészt sosem tagadta szlovák származását. A magyar és szlovák identitás idővel összeolvadt nála. A magyar állam – területi és nyelvi – egységének megtartása elsődleges szemponttá vált a számára, az évek előrehaladtával egyre erősebbé vált identitásában a magyar. Azonban továbbra is helyet hagyott benne a szlováknak – mint regionális hagyománynak. Egész munkásságát végigkísérte a szlovák nép felemelésének szándéka, de végül eljutott addig, hogy magyarul, jobban mondvá magyar-ként lehet a leginkább segíteni rajtuk. Így értelmezhető, hogy szlovák létére miért támogatta a magyarosítási törekvéseket. Az államfordulat után pedig szlovák miniszteri biztосként az általa látogatott településeken valóban magyar nyelvű állami övodák alapítását javasolta. Mindezek miatt – elsősorban a szlovák nemzeti mozgalom részéről – sokszor vádolták a szlovák nemzet elárulásával, a szlovák történetírás még ma is hajlamos arra, hogy renegátként írjon róla.

Pechány újraértelmezéséhez szempont lehet az asszimiláció jelenségének és ahogyan azt Gyáni Gábor Steven Bellerre hivatkozva állítja, „a közép-európai régió népeinek szinte mindegyikét átható kizárólagos nemzeti múltszemlélet” figyelembevételével.³ Jellemző a politikai kultuszok számára, hogy szakszerűnek feltüntetett hagyományokat „találnak ki”.⁴

Nem kevésbé fontos a fogalmak jelentésváltozásának tudatosítása, hiszen az egymással szembenálló nemzeti koncepciók közötti viták oka gyakran a fogalmak tisztázatlan jelentése. A nemzet fogalma például más tartalmat és más koncepciót jelent a magyar és a szlovák közösség esetében.

A kor történelmi eseményeinek feltárása során szükséges a kontextus rekonstruálása. Metodológiai kérdések is felmerülnek Pechány kapcsán: a kutatás léptékének problémái, de „az identitás töredezett és dinamikus jellege, illetve kialakulásának ellentmondásos mozzanatai” is.⁵

Katus László kutatásaiból ismerjük, hogy 1850 és 1918 között a magyarok száma kb. 2 millió asszimilánssal növekedett, ebből mintegy 400 ezren a szlovákságból jöttek.⁶ Szekfü Gyula Három nemzedéke óta többen, több szempontból vizsgálták az asszimiláció kérdését. Érdekes nyomon követni, hogy milyen tényezők befolyásolják ezt a folyamatot az egyén életében. Gyáni szerint „az asszimiláció reálfolyamatait tekintve nem a politikai akaratok (melyek a nemzetiségpolitikában öltenek alakot), hanem a közösségek, sőt az egyének tényleges életviszonyaiban zajló folyamatok játsszák a meghatározó szerepet”.⁷ Gyáni nézetét osztja Szabó István is, az asszimilálódás foka, helyesebben mondva az asszimiláció eredményessége szerinte sem a politikai akarattól függ, hanem sokkal inkább a mindennapi társas érintkezések szintjén dől el.⁸

A nagyfokú asszimilálódás helyszínei a városok, a szórványterületek, azok a sávok, amelyek mentén az egyes nemzetek érintkeznek egymással. Az értelmiség pedig a legeredményesebben asszimilálódó társadalmi réteg. A falvak és az egységes tömbben élők kevésbé asszimilálódnak. Szabó István szerint: „Az asszimiláció leginkább közvetlen népi hatás, állandó érintkezés, s az ennek nyomán gátlástalanná váló társadalmi keveredés és családi vegyülés eredményeként áll elő.”⁹ Az iskolai oktatás szerinte a gyakorlatban csak korlátozottan asszimilál, még a népiskolák is csak a magyar nyelv megtanításában érhetnek el célokat. Ha a folyamat kényszerítő jellegű, szükségszerű velejárója az ellenézés az erőszakolt nyelvvel szemben és a dac a nemzetiségi vezetők részéről elsősorban. Következésképpen „az asszimiláció a nemzetiségi területeket lényegesen nem érintette, a vonalak érezhetően nem mozdultak el”.¹⁰

Természetesen többen többféleképpen értékelték ezeket a folyamatokat. Ellenpólusa Szabó István felfogásának a 60-as évek történetírói álláspontja: a nemzetiségekkel szembeni magyar elnyomás kiterjedt voltának hangsúlyozása. Gyáni önostorozó magyar történetírásról beszél.¹¹ Ennek a történelemképnek a bírálata megjelenik már a 70-es években Hanák Péter vagy Glatz Ferenc tollából. Előbbi úgy látja, hogy a polgárosodás következtében spontán asszimiláció indult meg, főleg a gazdasági élet leginkább tőkésedett rétegeiben. Véleménye szerint az asszimilációra mint a modernizáció „termékére” tekinthetünk. „A 19. századi Magyarországon is lényegében véve természetes beolvadásról, nem erőszakos elnemzetietlenítésről volt szó. A dualizmus kori kormányok ilyen törekvései csekély maradandó eredménnyel jártak.”¹² Hasonló nézetet van Katus László, szerinte „az asszimiláció alapjában véve természetes és spontán folyamat volt. ... A magyarosítási törekvések csak ott hoztak eredményt, ahol a feltételek a kevert település, a magyarok és nem magyarok tartós együttélése és érintkezése révén adva voltak.”¹³ A magyarországi szlovákok asszimilálódásának jellemzőit Tóth István kutatta. Különbséget tesz magyarosítás és asszimiláció között, szerinte míg az asszimiláció „objektíve létező és ható folya-

mat vegyes etnikumú és vallású területek esetében”, ellenben a magyarosítás „szándékos, tervszerű, adminisztratív eszközöket is igénylő folyamat”.¹⁴

Trencsén megyére vetítve figyelmünket azt látjuk, hogy a nemzetiségi statisztikák az 1900-as népszámlálásokig a szlovákok javára alakulnak, azaz eddig folyamatosan növekedik a szlovák anyanyelvűek aránya. Ez a növekedés az 1900-as adatok szerint megtorpant, de a szlovákok még így is abszolút többségben voltak a megyében. Megfigyelhető még 1900 és 1910 között a magyar anyanyelvű lakosság nagyobb arányú szaporodása a szlovákokéhoz képest ugyanebben az időszakban.¹⁵ Arra, hogy a magyarosodás mely rétegeket érintette, a kortárs véleménye is támpontot adhat: az 1869–89 közötti időszakban a Trencsén megyei társadalom „(úgy az úri, mint a középosztály) más lelket és eszméket szítt magába – jobbadán magyarrá lett”. A magyar retorika igyekezett vonzóvá, a jövő és a fejlődés szinonimájává emelni a nyelvi magyarosodást: „...művelődjünk, haladjunk a korrallal, – magyarosodjunk!”¹⁶ Erre a körülményre a magyarosodó szlovákok körében mint lélektani szempontra tekinthetünk, hiszen e hangzatos jelszavak a modernség pátoszát és a társadalmi előbbre jutás lehetőségét lebegtették meg előttük. Ehhez járult a szlovák nemzetről kialakult kedvezőtlen kép: a szlovák egyszerű, szegény, nem is nemzet – *nép*; a magyar a művelt, létszámában nagyobb, gazdaságilag erősebb *nemzet*. Az egyéni emberi döntések szintjén könnyebben értelmezhető, hogy a szlovákság törekvő tagjai közül sokan a több perspektívát kínáló közösséghez kívántak inkább tartozni.

Felmerül mindezek után a kérdés, Pechány milyen mértékben volt asszimiláns? Nála még csak nyelvvizsgálásról sem volt szó – szlovák anyanyelvét élete folyamán mindvégig őrizte és ápolta. Azonban az egykori znióváraljai szlovák gimnáziumi diák érzelmeiben az évek előrehaladtával egyre fontosabb szerep jutott a magyar nyelvnek és a – politikai – magyar nemzethez tartozásnak. Tanári pályája több állomáshelye (Debrecen, Galgóc, Trencsén, Temesvár, Pozsony) után a budapesti V. Ker.-i Állami Főreáliskola tanári állásából mentették fel, mivel a kormány megbízottjaként a Lex Apponyi végrehajtásában konkrét feladatot kapott – iskolákat látogatott a Felföldön.

Hazafi-e, vagy renegát? Talán alkalmasabb, ha azt mondjuk, multipoláris identitás az övé: magyar hazafi, és mint ilyen, a magyar politikai nemzet tagja, egyben a szlovák néptörzs tagja is. Amikor nemzetről ír, a magyarországi nemzetre gondol (szlovákul így használja: „Uhri”), és azt a *gentis Hungariae*ből vezeti le. A nyelv számára anacionális jelenség, ezért mindössze a kommunikáció eszköze.¹⁷ Holott a nemzetiségi törekvéseknek egyik közös jellemzője a reformkor óta Magyarországon a nyelvi jelleg, így „a szlovák nemzeti törekvéseknek is az anyanyelv állott a középpontjában”.¹⁸ Mivel azonban szerinte nem létezett egységes, történeti szlovák nemzet, és mivel a nyelvi kérdéshez az előbb említett perspektívából közelít, ezért gondolhatta úgy, hogy könnyen megvalósulhat a szlovákok integrálódása a magyar politikai nemzetbe, anyanyelvük meghagyásával a templom és a család szintjén. Az államfordulatot követően az anyanyelvápolás támogatása viszont, úgy tűnik, üres szóhasználat, a külföld felé tett retorikai megnyilvánulássá alacsonyult nála, hiszen a magyarországi szlovákság nyelvi magyarosodását tevékenyen pártolta.

Egyik korai, 1890-ben írt pedagógiai tanulmányában Comenius, Rousseau és Pestalozzi munkáit elemezve a tanítás nyelvére vonatkozó állításaikat még így összegezte: „A gondolat, a szó és a tárgy szoros viszonyban állnak az értelemmel, a nyelvvel és a kézzel. ... A szavak és a tárgyak paralellizmusa, s a nevelés természetszerűsége szükségessé teszi, hogy az oktatás a gyermek *anyanyelvén* folyjon.”¹⁹ Az anyanyelv kifejezést ekkor még ő maga emelte ki, bizonyára nem kis jelentőséget tulajdonítva neki, még ha csak a kommunikáció eszközeként is tekintett a nyelvre. Harminc-negyven év múlva viszont már egyértelműen a nyelvi magyarosítást szorgalmazta. A falvakat járva a húszas, har-

mincas években jellemzően ezt a magyarosodási folyamatot szerette volna előmozdítani magyar nyelvű óvodaalapítási javaslatain túl azzal is, hogy a szlovákok által látogatott istentiszteletek nyelvét kívánta befolyásolni.²⁰ Ugyanakkor Halász Iván szerint sem tagadta a szlovákok létezését, miközben megkülönböztette az államellenes pánszláv érzelmű szlovákokat a békeszerető, állam iránt lojális, vallásos lelkületű szlovákoktól. Halász „szlovák eredetű maďarónnak”, azaz magyarbarátnak nevezi Pechányt, aki szlovák nyelvtudásából és a politikai realitásokból éppenséggel előnyt kovácsolt a maga számára.²¹

Pechányt minden bizonnyal csak saját korának kontextusában lehet, illetve érdemes vizsgálni. Akkor az ő életpályája reális, választható út volt, a korabeli szlovák származású értelmiség jelentős része a Pechányéhoz hasonló életutat követte.²² Választásukban benne volt a magyar nemzet részévé válás illúziója és a szociális felemelkedés reménye is. A nemzetiségeknek karrierlehetőséget nyújtott a magyarosodás, ugyanakkor a kormánynak szüksége volt a nemzetiségi területeken eredményesen bevethető, a nép nyelvét beszélő lojális egyénekre.²³

Bár a két világháború között Csehszlovákiában meggyökerezett az új intézményrendszer, a szlovák nyelvű sajtó, és egy politikus réteg is felnőtt az első 10 év alatt, Pechány az ország létezését, életképességét mégsem tudta elfogadni, a szlovákok által vágyott visszatérés illúziójában merengett.²⁴ Képtelen volt ezen túllépni, és értékítéleteiben görcsös félelem mozgatta – például az alföldi szlovák színelőadások és a nem egyházi lapindítási kísérletek blokkolásának szándékában is ezt látjuk.

A magyar kormányok mindenkori nemzetiségpolitikáját hűen szolgálta. Előnyös volt lojális személye, akivel a magyar nemzetiségpolitikát a külföld felé reprezentálni lehetett. Ezt a reprezentatív szerepet támasztja alá az is, hogy a kormány szócsövétől szánt Slovenské Novinyt szerkesztette, azonban szakmai kérdésekben a szlovák–magyar múlt-ról helyette inkább Steier Lajos szólalt meg. Magyarország államfordulat utáni kisebbségi viszonyait Gratz Gusztáv mutatta be, szlovákiai magyar vonatkozásban Gogolák Lajos írásait közölte a Magyar Szemle. Pechányra nem találtunk náluk hivatkozást. Ugyanakkor a Miniszterelnöki Hivatal bizalmas levelezéseiből igazolható, hogy az államfordulat után a magyarországi szlovákok között kifejtett magyarosítási törekvéseire kellő súllyal odafigyeltek, és azt támogatták – így az állami óvodák felállítására tett javaslatait is, amit nem egy alkalommal az igényelt óvoda felállítása követett, például a Budapest melletti Kerepes községben a harmincas évek második felében. Pechány érvelése általában így szólt: „Mennyivel jobban magyarosodnék emez eredetileg német, most pedig tótajkú község, ha óvodája lenne!” Ezért „okvetlenül kellene állami óvodát felállítani”. A miniszteri biztos jelentéseit a Miniszterelnöki Hivatal szívesen támogatta: „Óvoda... nélkül”, írja a hivatal a kultuszminiszternek, „amint a tót kormánybiztos kísérő jelentésében rám utal, a tótajkú gyermekek a magyar nyelv ismerése nélkül kerülnek az elemi iskolába”. Ezért „az ügyosztály tisztelettel megjegyzi, hogy... az önkéntes magyarosodás folyamatát a pestkörnyéki tótlakta községekben, de más kisebbségi szórványközségekben is tervszerű magyar óvodapolitikával kellene elősegíteni és előkészíteni a nem magyar ajkúak fokozatos megmagyarosítását.”²⁵

Az a nem teljesen indokolatlan feltételezés az államfordulat előttről, miszerint Pechány esetleg, úgymond, a hungarus-koncepció egyik kései képviselője és hogy a magyar nyelvre lingua francaként tekintett a szlovák nyelv támogatásával párhuzamosan, 1920 után már biztosan és egyre inkább okafogyottá vált. Mégis, ezzel együtt sem zárható ki egyértelműen, hogy Pechány tevékenységével jóhiszeműen törekedett annak megvalósítására, amiben vélhetően hitt. Találóan nevezi őt Kovács Anna „nem fekete-fehér magyarosító-nak”.²⁶ Elképzelhető, hogy a harmóniát kereste Magyarország egyes nemzetiségeinek a

magyar államon belüli szabad fejlődése és az állam feltételezett érdekei között, amit bizonyára a nyelvi egységben talált meg. Azonosulhatunk Kiss Gy. Csaba véleményével, aki így értékeli Pechányt: „...számára a nemzet elsősorban politikai közösséget jelentett az egész Európában elterjedt klasszikus liberális nemzetfogalom értelmében. Természetesen tisztában volt azzal, hogy Magyarországon ennek a nemzetnek a tagjai különböző nyelveket beszélnek, de az országhoz, a közös történelemhez fűződő lojalitást tartotta elsődlegesnek.”²⁷

El kell fogadnunk azt is, hogy az ő identitását sem feltétlenül jellemezte állandóság vagy tökéletes bizonytalanság. A környezeti hatások, ezzel összefüggésben a nyelvében sokszínű, de magyar dominanciájú környezet megtapasztalásának az élménye, a változó kor is befolyással lehetett rá, és talán az érvényesülés reménye is motiválta. A karriernek, az előbbre jutás lehetőségének szintén szerepe lehetett abban, hogy, akárcsak a szlovák származású értelmiségiek többsége a dualizmus idején, ő is a jobb boldogulásban bízva a magyarosodást választotta.

Természetesen nem mindenki azonosult Pechány értékrendjével, kritikát elsősorban a szlovák nemzeti mozgalom részéről kapott. A szlovák nép elárulásával vádolták, mivel azonosult az egységes magyar politikai nemzet eszmével, és mert támogatta a magyarosító törekvéseket.

A Budapesti Szlovák Katolikus Kör 1907. június havi üléséről készült beszámoló hírt adott Pechány jelenlétéről is. A cikk írója – név nélkül – megemlíti, hogy Pechány „...kellemetlenül érezte magát az ülésen, miután szembesült öntudatos kiállásunkkal. Merthogy amikor azzal kérkedett, hogy ő milyen jó szlovák, az egyik tag a szemére vetette, ha az, miért ír olyan lelkiismeretlen módon a szlovákok ellen. Erre elszégyellte magát s a sarokba húzódott. Bizonyára valamiféle pánszlávizmust szerette volna felfedni, és ez neki nem sikerült. Elhiszük hát neki, hogy ez bosszantotta őt.”²²⁸

A Slovenský Týždenník Apponyinak a szemére vetette Pechánnyal kapcsolatban, hogy személyét az iskolák ellenőrzésére nem mint pedagógust, hanem mint politikust, tehát mint a kormány segítőjét jelölte ki. „Hiszen Pechány úr az állam által támogatott Slovenské Noviny szerkesztője, és ő az, aki a szlovákok körében meg akarja alapítani az ún. békepartot, egy olyan partot, mint amilyen a régi liberális párt volt, mely majd mindenre, ami történik nálunk, rábólintana, eközben meg mindnyájan koldusbotra jutnánk.” A Milan Hodža által szerkesztett lap kereste a választ arra, hogy a miniszter miért olyan embert küldött ki, aki inkább politikusnak, mint pedagógusnak tekinthető. „Azt gondoltuk, hogy tapasztalatokat gyűjtött azzal a céllal, hogy megtudja, miként lehet a szlovákokat a legkönnyebb módon elmagyarosítani. Azonban ez csak részben igaz.” Pechány bejárta a választókerületéhez tartozó községeket (a Pozsony megyei Stomfát és környékét). A lap állítása szerint: „Nyugdíjba küldte azokat a tanítókat, akiket nem tartott alkalmasnak a magyarosítási törekvésekre. Elkezdte küldeni és a mai napig megküldi az összes falunak a Slovenské Noviny egyes lapjait.” A Týždenník felháborodottan tudatta, hogy Pechány tanítóknak címezte az újságot. „Politikai lapot küld a tanítónak, hogy a nép körében terjessze, mert ha nem, bizony rosszul jár! Ez olyan botrány, betyár cselekedet, melynek párja nincs! Tehát a tanító nem kell, hogy tanítson, hanem inkább politikai jellegű, az állam által támogatott lapot kell terjesztenie. A tanító kortesévé kell, hogy váljon a kormány jelöltjének, mert ezt hangsúlyozni kell: Pechány úr a jövő évi választásokon a kormánypárt jelöltjeként indul a sztopavai választási körzetben. ... Íme, ez Apponyi pedagógiája! Mégis, téved a miniszter úr is, meg a bérese is. Csak merészelve jelölni magát nálunk. Úgy elnadrágozjuk, hogy nem fog többé vágyani az után, hogy a sztopavai körzetbe lépjen”²²⁹

Pechány irodalmi munkásságáról írt szintén a Slovenský Týždenník 1912-ben. Arra a hírre reagált, mely szerint Pechány másokkal együtt könyvsorozatot tervez kiadni a magyarországi szlovákok, szerbek, románok, németek és ruszinok kultúrájáról (a Nemzetiségi Könyvtár Sorozatban 1913-ban valóban megjelent A magyarországi tótok című monográfia mint az első átfogó kézikönyv a szlovákságról magyar nyelven). A szlovák rész tervezetére reagálva a lap ezt írta: „Olvasóink elgondolhatják, kulturális tekintetben miféle leírása lesz az a szlovák népnek, mit ír majd a Slovenské Noviny szerkesztője. Azonban még a magyar közönségen belül is találhatók olyanok, akik egyszerűen nem hajlandók elismerni, hogy az ilyen ...Pechány féle könyvek bárkinek is a hasznára válhatnak.”³⁰ Véleménye alátámasztására a cikkíró idézett a Vágvölgyi Lapból: „Ez a mű éppenséggel nem lenne teljes egészében fölösleges, ha az egyes köteteket olyan kiváló írókkal íratnák volna meg, akik tudósként foglalkoznának nemzetük szükségleteivel. Azok, akik erre jó szándékkal vállalkoztak, bármennyire is megtisztelve érzik magukat, mégis, nincsenek abban a helyzetben, hogy e téren megbízható és értékes munkát állítsanak össze, ezért félok, hogy ez a vállalkozás kudarcra végződik majd. Miként fog az kinézni például, ha a szlovák rész felelőse leírni kényszerül majd, hogy a falusi iskolákon kívül, a szlovákoknak nincs egyetlen szakiskolájuk sem, holott a törvény szlovák nyelvű egyetemi tanszéket is biztosít.”³¹ Üdvös lenne, teszi hozzá a szlovák nyelvű lap, ha a hatalmon lévő képviselők az országgyűlésen elérnék, hogy abban a 120 iskolában, melyeket az állam Trencsén megyében épített, a tanítás szlovák nyelven folyjon. Mert nemhogy a felsőoktatásban, de a közép- és szakiskolák tekintetében, sőt, kevés kivétellel a falvakban is a szlovákok hiányt szenvednek szlovák nyelvű oktatási intézményekben, állítja a cikk.

Pechány 1918 utáni értékelésével külön kell foglalkoznunk. Tekintheünk-e rá úgy, mint a dualizmus, majd a Horthy-rendszer azon képviselőjére, aki származását nem tagadva, a magyar államiság ezeréves hagyományaiból kiindulva hitt a nemzetiségekkel közösen megélt jövőben, ebből adódóan pedig az egységes és erős hazában? Az egyik történeti narratíva szerint nem. Bár személye kapcsán vitathatatlan szlovák származása, munkásságának megítélése mégis két szélsőség között mozog. Szlovák részről a magyar sovinizmus szlovák származású, de tévútra tévedt „renegát” képviselőjeként jegyzik vagy igyekeznek személyéről megfélemedezni. A Rizner-féle szlovák nemzeti bibliográfiában magyarként szerepel például. A mai szlovák történészek is hajlamosak arra, hogy csupán a szlovák narratíva oldaláról értékeljék őt, mereven elutasítva, amiért szlovák származásúként a magyar nemzetpolitikát szolgálta. Például Miroslav Kmet’ egyik Pechány vonatkozású írásában írja róla: „szlovák származása ellenére élete végéig a magyar nemzetiségi politika hű kiszolgálója maradt”.³² Ugyanő kategorikusan a pejoratívan csengő „odrodilecnek” – „elfajzottnak” nevezi Pechányt.³³ Fraňo Ruttkay kollaboráns szlovákként tartja számon a magyar irredentizmus szolgálatában.³⁴ Laco Zrubec író – újszerű kifejezéssel élve – pedig karaktergyilkosságot követ el, amikor elbeszélése negatív hősét, Pechány Adolfot egy „ellenimázs-kampányban” erkölcsileg diszkreditálja.³⁵ A szlovák szülő otthonról idegenbe került gyermeke múltját, származását maga mögött hagyva és megtagadva karriert épít a magyarosodó Pesten. A könyv hangulatát jellemzi a következő pár mondat, amit Pechány fiatalkori szlovák barátja, Hrehor mond az után, hogy a miniszteri biztos megtagadta őt, nem segített neki, és mielőtt mindezért felakasztja magát: „Pechány, a doktor úr Pechány, nagy ember lett. Nagyságos úr kemény, fehér gallérral. ... Oligarcha lett.”³⁶

Pechány motivációját kutatva meg kell ismernünk a brutális magyar rezsimről és maszszív magyarosító kampányról – némiképp túlozva – író Kmet’ érveit, aki a budapesti szlovákok magyarosodását pragmatikus okokkal indokolja. Eszerint a pánszlávizmus bélyege

a jól fizetett állás és a karrier végét eredményezte.³⁷ Mindez persze motiválhatta Pechányt, ő azonban már Budapestre érkezése előtt a magyarosítást nyíltan támogató közegben tevékenykedett, például a galgóci polgári iskolában. Figyelembe kell vennünk továbbá azt is, hogy a magyar középiskolákon eltöltött diákévek után a pesti egyetemi évek sem kis hatással lehetnek identitásának alakulására. Mindezt elfogadhatjuk Kmet' állításának a részét, amely a pesti magyarosodó nagyvárosi polgári közeg vonzó jellegét hangsúlyozza, de hozzátesszük, hogy Pechánynak már Pestre érkezése előtt volt alkalma meg tapasztalni a magyar nyelv elsajátításának az előnyeit – gondolhatunk például trencsényi ösztöndíjára az 1875/76-os tanévben, amit a magyar nyelv sikeres tanulásával érdemelt ki. Bizonyítványaiából láthattuk, évről-évre javult az előmenetele, a znióváraljai szlovák gimnázium bezárása után Trencsénben tanult, ahol a hármas, majd kettes osztályzatot Nyitrán már az egyes (ekkor a legjobb érdemjegy) váltotta magyar nyelvből. Részletesen nem ismerjük Pechányék családi hátterét, az anyakönyvből azonban láttuk: házasságon kívül született gyermek, keresztapja pék, talán nem voltak vagyonosak.³⁸ Nem zárható ki ezért, hogy akár éppen a trencsényi anyagi támogatás döbentette rá őt vagy családját arra, hogy a magyar nyelvet megéri jól ismerni, és birtokában előbbre lehet jutni. Identitása alakulásában a már említett munkahelyi – iskolai – közeg részeként említést kell tennünk arról a férfiről, akit – talán nem túlzás – Pechány példaképének tarthatott, de legalábbis tisztelt. Libertiny Gusztáv tanfelügyelőről, aki a FEMKE tagja is volt, tanfelügyelőségének tizedik évfordulójára 1886-ban emlékkönyvet írt. Ebben érhetőek tetten először azok a hazafias szövegrészek, amelyek élete végéig elkísérték Pechányt. Pedagógusi pályafutása elején járt ekkor. Az emlékkönyvre úgy is tekinthetünk, mint ami először tanúsítja számunkra Pechány választását és elköteleződését a magyar, úgymond hazafias irányban, szemben a szlovák nemzeti mozgalom támogatásával. A neveléstudomány vezérférfiának nevezte Libertinyt. Elsősorban azt a pedagógust tisztelte benne, aki a nevelés tág fogalmán belül a nemzeti nevelés kimagasló egyénisége volt szerinte, aki alapelveivel „a nemzetre különleges művelődési irányt hoz létre” és „kidomborítja s érvényre juttatja a nemzeti típust”. Libertiny konkrét érdemei között említi, hogy tanfelügyelősége idején 1877-ben került bevezetésre a tanfelügyelő által írt „Magyar nyelv gyakorlókönyv” a szlovák elemi iskolákban, és örült annak is, hogy a könyv szép sikert aratott. Elismeréssel említette, hogy Libertiny kérelmezte a kultuszminisztériumban, hogy a magyarul nem beszélő tanítók számára tanfolyamokat szervezzenek, és hogy 1879-től ezek el is indultak. Elismerőleg idézte tőle a következőket: „mi nemzeti életünket csak úgy biztosíthatjuk, ha a köztünk és körülöttünk élő népek fölött műveltségünk adta fensőbbiségünket megőrizzük”. Nagy hatással lehetett Pechányra a következő gondolat is, hiszen gyakran írt a későbbiekben hasonló módon: „legyen nálunk a nevelés eszménye az, hogy embert neveljünk, de az általunk nevelt ember legyen mindenk felett magyar honpolgár”. A magyar nyelv szerepének értelmezése szintén mintha a későbbi Pechányt idézné: „Az állam nyelve elfoglalta iskoláinkban az őt megillető helyet. Állami közkincsünk, a nemzeti nyelv, egyre nagyobb tért hódít és erősíti a szoros kapcsolatot, mely hazánk népeit egy nemzetté fűzte ezer év óta.”³⁹ Ehhez képest, láttuk, négy év múlva Comeniust ismertetve az anyanyelven tanulás fontosságát emelte még ki. Ha mindehhez hozzágondoljuk a szlovák nyelvhasználathoz való későbbi elutasító hozzáállását és a magyarosító törekvéseit, ezt az ellentmondást úgy igyekszünk megérteni és a feloldás lehetőségét megsejteni, hogy arra gondolunk, Pechány identitása nem volt állandó, folyamatában kell vizsgálni, és a külső körülmények, a kor vagy élethelyzetek kényszerei, de esetleg egyéni előnyök mérlegelése alapján is változott.

1920 után Pechány mintegy kiesett az időből, Trianon traumájából nincs számára sem megoldás, és bizonyára hibázott, amikor nem látta be az államfordulat előtti magyar

nemzetiségi politika hibáit. Valószínűleg nem értette, mi történt, de ezzel sem volt egyedül. Akárcsak a kortársak nagy hányada, föltehetően ő is a liberális nemzetiségi politikát okolta az ország területe kétharmadának elvesztése miatt.⁴⁰ A húszas évek végétől egyszerűsítő sémákban gondolkozott. Megrekedt Grünwald Béla Régi Magyarországnak a víziójában: az ország egységét meg kell tartani – vissza kell állítani –, a garanciát pedig továbbra is a nemzetiségek magyarosodásában látta.

A mai szemmel látott diszharmoniót Juraj Podhradský/Podhradszky György oldja fel előttünk némiképp, aki Pechány kortársaként annak halálát követően a következőt mondta az egykori kollégáról és barátáról: „Egyszerű Trencsén megyei szlovák családból származott, szülőhelyéről hozta magával jelleme legalapvetőbb vonásait: a szorgalmat, a szívósságot, a hajthatatlanságot és a keménységet.” Életművét így summázza: „Jó katolikus volt és egyházának hívő fia, jó szlovák volt, ezt sosem tagadta, jó és hűséges gyermeke volt az ezeréves magyar hazának is, ahol egyedüli lehetőséget látott sajátjai biztos boldogulására. Élete során értelmével és tollával szlovák népet szolgált – akkor, amikor megtanította a szlovákságot szeretni mindazt, ami a sajátja, és tette ezt egyben igaz magyar hazafiként is”.⁴¹

JEGYZETEK

- Mert ezek a nemzeti mítoszokkal függnek össze. Természetükről lásd például: Elena Mannová, Eduard Krekovič, Eva Krekovičová szerk.: *Mýty naše slovenské*. Bratislava, Academic Electronic Press, 2005.
- Szarka László: *A szlovákok története*. Budapest, Bereményi Könyvkiadó, 1993. 73. o.
- Steven Beller: *The return of history: whose history is it anyway? History of European ideas*, vol. 14., no. 4. 1992, Oxford, Pergamon, 565. o.
- Gyáni Gábor: *Az asszimiláció*. In: *Valóság*. 1993/4. XXXVI. évf. Dürer Nyomda. 18. o.
- Levi, Giovanni: *Az életrajz használatáról*. In: *Korall*. 2000/2., Budapest, Új Mandátum Kiadó. 82. o.
- Katus László: *Magyarok, nemzetiségek a népszaporulat tükrében (1830-1918)*. In: *História*, 1982/4–5. 19. o.
- Gyáni Gábor: i. m. 19. o.
- Szabó István: *A magyarság életrajza*. 1990, Budapest, Akadémiai Kiadó, 218. o.
Szabó A magyarság életrajzában az asszimilációra ható gazdasági, települési, kulturális és közösségi tényezőket vizsgálta. Nála a nyelv szerepe a következőképpen jelenik meg: „a nyelviség nem egyenlő a népiséggel, annál elhíabzottabb lenne arra a megállapításra jutni, hogy valamely nyelvnek a megtanulása és bírása önmagában is népiséget ad”.
Ezzel Szabó az etnikai típusú identitásra utal.
- Uo. 231. o.
- Uo. 243. o.
- Például Arató Endre: *A magyar – cseh-szlovák viszony 50 éve*. 1969, Budapest, Kossuth Kiadó.
- Hanákot Gyáni idézi. Eredeti fellelhetőség: Hanák Péter: *Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a 19. században*. Történelmi Szemle. 1974/4. 520. o.
Az anyanyelvi statisztikákra hivatkozva Hanák és Glatz is asszimiláción nyelvi azonosulást ért.
- Katus Gyáni idézi. Eredeti fellelhetőség: Katus László: i. m. 20. o.
- Tóth István: *Szlovákok a 20. századi Magyarországon*. In: *Fejezetek a Magyarországi románok és szlovákok történetéből*. 1995, Békéscsaba, Jurás Nyomda, 96–97. o.
- Az 1880. év népszámlálási adatai szerint Trencsén megyében 244 919 „polgári lakos” élt, ebből 2576 fő magyar anyanyelvűnek, 222 786 fő szlováknak vallotta magát. Eszerint a polgári lakosság 90 százaléka szlovák anyanyelvű. A következő népszámlálásokon ezek a számok így alakultak: 1890: 258 846 fő polgári lakos, ebből 5082 magyar, 241 876 szlovák (93 százalék a szlovákok aránya); 1900: 286 369, ebből 7994 magyar, 265 838 szlovák (92,8 százalék a szlovákok aránya). 1910: 12.963 magyar, 283.832 szlovák.
Az összes népesség alakulása a megyében: 1900-ban 8210 magyar, 1910-ben 13.204; 1900-ban 266.763 szlovák, 1910-ben 284.770 szlovák.
A Magyar Szent Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Budapest, Athenaeum, 1909. 27. kötet, 10. rész. 102-103. o. és
A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Budapest, Athenaeum, 1920. 64. kötet, 6. rész. 114–115. o.
- Krasznayánszky Károly: *Trencsén vármegye művelődési viszonyai 1869-1889*. Trencsén, Skarnitzl nyomda, 1890. 6. o.

- 17 Idézet Pechánytól: „... Az emberi nyelv úgy tűnik fel, mint az emberi szellem alkotása. ...Mint belső lelki állapotunk kifejezője, egyre tökéletesebb alakban száll örökségekppen nemzedékről-nemzedékre. Az egyén nyelve nem jele annak, hogy az illető mely néptörzs sarjadéka, hanem csak azt mutatja, hogy mely viszonyok közt fejlődött, neveltetett.”
- In: A Pozsonyi Magyar Királyi Állami Felsőbb Leányiskola és Női Kereskedelmi Tanfolyam Értesítője, 1891/92, 3–17. o.
- 18 Kiss Gy. Csaba: Magyarország itt marad. 1993, Pozsony, Kalligram, 59. o.
- 19 Pechány Adolf: Comenius, Rousseau és Pestalozzi befolyása a mai pedagógiára. Budapest, Pesti Lloyd Nyomda, 1890. 10. o., 22. o.
- 20 Ezért például magyar nyelvű énekeskönyv bevezetését szorgalmazta: „A hívek ragaszkodnak az ismert dallamokhoz, s ezzel a Tranosciusban foglalt énekekhez, s amíg ez az énekeskönyv magyarra fordítva nem lesz, addig a hívek a magyar istentisztelettől idegenkedni fognak.” MOL K 28 ME Magyarországon élő szlovákok helyzete, kormánybiztosi jelentések 58. tétel, I. rész 1930. T. 5202
- 21 Az ún. „lojális” vagy „jó szlovák” nyelvét megőrizve az állam iránti hűségéről tesz tanúbizonyságot. A maďarón a másik, nemzeti szlovák oldalról nézve negatívabb tartalmat hordoz magában: így maďarón az, aki érdekből azonosul a többségi magyar nemzet céljaival, és ezért például részben vagy teljesen lemond saját nyelvéről. Iván Halász: Tzv. lojálni Slováci v Dualistickom Uhorsku. In: Štefan Šutaj – László Szarka: Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia. 2007, Prešov, Universum, 94. o.
- 22 Erről lásd: Kovács Anna: Szlovák életpályák a dualizmuskori Budapesten. Budapest, MTA, 2003.
- 23 Ifj. Bertényi Iván: Politikai nemzet a Bánságban. A dualizmus kori Torontál megyei országgyűlési képviselők etnikai hátteréről. In: Ifj. Bertényi Iván, Gebei Sándor, Rainer M. János szerk.: „... nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Eger, Líceum Kiadó, 2011. 354. o.
- 24 Csehszlovákia stabilizálódásáról és a magyar fél illúziójáról a felföldi szlovákok hangulata kapcsán lásd például: Michela, Miroslav: Pod heslom integrity. Bratislava, Kalligram, 2009.
- 25 MOL K 28 ME 49. csomó 91. tétel. 1935. E. 16036 és MOL K 28 ME Magyarországon élő szlovákok helyzete, kormánybiztosi jelentések 58. tétel. I. rész 1936. C. 16 000 és 1938. C. 15 117
- 26 Anna Kováčová: Nečiernobiely Maďarizátor: úradné správy vládneho komisára Adolfa Pechány a obci Šára z 30. rokov 20. storočia. Ludové noviny: Týždenník Slovákov v Maďarsku. 55. évf., 33. szám, 2011. aug. 18., 4. o.
- 27 Kiss Gy. Csaba: Utószó. In: Pechány Adolf: A magyarországi tótok. Miskolc, 2000. 258. o.
- 28 Jako neživame, Valné zhromaždenie Katolíckeho Kruhu. Slovenský Týždenník. 1907. jún. 28., 4. o.
- 29 Nový Apponyiovský škandal. Slovenský Týždenník. 1909. dec. 17., 2–3. o.
- 30 Rozumný hlas o národnostnej politike. Slovenský Týždenník. 1912. ápr. 12., 5. o.
- 31 A Slovenský Týždenník által a Vág völgyi Lapból idézett cikk, a pontos hivatkozás feltüntetése nélkül, 1912. ápr. 12., 5. o.
- 32 „...napriek svojmu slovenskému pôvodu zostal až do konca života verným prislúhovačom maďarskej vládnej národnostnej politiky”. Kmeť, Miroslav: Adolf Pechán ako popularizátor histórie. In: Acta Historica Neolosiensia. Banská Bystrica, Katedra histórie FHV UMB, 2008. 11. szám, 176. o.
- 33 Pechány irodalmi munkássága kapcsán azonban elismeri, hogy jól ismerte a történelmet és Trencsén megye társadalmi viszonyait. Kmeť **példaként** említi az Adatok a nép pszichológiájához, Trencsén Megye Népe című munkát. Hozzáteszi, a tényeket szerinte önkényesen használta fel, hogy elképzeléséi alátámassza. Kmeť, Miroslav: Fenomen odrodilstva. Historická revue. 2005, 16. évf., 11. szám, 28–29. o., 35. o.
- 34 A tényeket a kontextusból kiragadva alakulhatott ki Fraňo Ruttkay történeész Pechányról alkotott egyoldalú véleménye. A kormányzat figyelmét szerinte a magyarországi nemzetiségek totális elmagyarosításának támogatásával hívta magára, és az általa szerkesztett kalendáriumok és brosúrák elnyomták a szlovák nemzeti öntudatot, és hamisították Szlovákia és a szlovákok történetét. Ruttkay, Fraňo: Slovenskí kolaboranti v službách maďarskej iредny (1920–1938). Pozsony, Kubko Goral, 1998. 59. o.
- 35 Az ellenimázis-kampány fogalmat Zsolt Péter használja dolgozatában. Forrás helye: <http://www.meltanyosság.hu/files/meltany/imce/doc/ny-akaraktergyilkosság-090421.pdf>
- 36 Juló Hrehor fiaért járt közben Pechánynál. Négy évet kapott, amiért tiltakozó megmozdulást szervezett. Társaival szerette volna elérni, hogy az Illavára helyezett szlovákok nem tudják papot mozdítsák el. Pechány a következőt válaszolta: „Te nem tudod, hogy azért dolgozunk, hogy egy ál-lamban egy nemzet legyünk?” Zrubec, Laco: Posledný hriech. Bratislava, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2001. 123. o., 125. o.
- 37 Kmeť, Miroslav: Uhorsko na ceste k modernite. História. 2009, 9. évfolyam, 1–2. szám, 61–66. o.
- 38 Štátny archív v Bytči. Matricula bapstisatorum, Ai 1859. 290–291. o.
- 39 Pechány Adolf: Libertiny Gusztáv Nyitra megyei tanfelügyelőségének tizedik évfordulójára. Budapest, Heisler Nyomda, 1886. 10–11. o.
- 40 Pritz Pál: Magyar diplomácia a két háború között. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1995, 276. o.
- 41 Juraj Podhradský: Dr. Adolf Pechány (1859–1942). Slovenské Noviny. 1942. június 1, 3–5. o.

Mennyit ér a tudós, ha magyar?

Egy adott iskolarendszert – az alapszintű oktatástól az egyetemi képzéssel bezárólag – valójában az minősít, hogy hosszú távon hány kiemelkedő tudóst adott az egyetemes tudománynak, akiknek kiemelkedő szerepe volt (és van) a tudományos fejlődésben. Ebből a szempontból meghatározó a 19. század, amikor világszerte modern iskolarendszerek épültek ki, egymásra figyelve olyan körülményeket teremtettek, olyan oktatási követelményrendszereket állítottak fel, hogy az onnan kikerülő fiatalok bármikor illeszkedni tudtak egy másik ország oktatási rendszerébe, sőt a magasra kvalifikált fiatal magyar értelmiség is meghatározó eleme lett a nemzetközi tudományos életnek. Ilyen és hasonló kapcsolatrendszerekkel foglalkozik Bódy Pál – jeles Eötvös József-kutató – most megjelent könyvében, amelyet Eötvös József születésének 200. évfordulójának szentelt. A szerző, könyvének bevezetőjében a következőket írja: „Tanulmányomnak két célkitűzése van: egyrészt Magyarország tudománypolitikájának ismertetése 1867–1910 között, másrészt pedig annak a kérdésnek vizsgálata, milyen szerepet játszott a tudománypolitika és a közoktatás az első tudós nemzedék megjelenésében, tudományos elkötelezettségében és pályafutásában.”

Az első célkitűzés aránylag közérthető folyamatot mutat be: Magyarország törekvését a tudományok kutatása, oktatása, fejlesztése, valamint a tudományos gondolkodás bevezetésére. Ez a törekvés nálunk több szinten, több intézményben és formában jelent meg, bár Nyugat-Európa-hoz viszonyítva jelentős késéssel valósult meg. A 20. századra érvényes követelményeket Klebelsberg Kuno közoktatási miniszter 1927-ben a következőkben összegezte: „az az eljárás, hogy kultúrpolitikusok az illető nemzet összhelyzetének szem előtt tartása mellett és figyelemmel különösen közegészség, közgazdasági, műszaki és művelődési szükségleteire, évek hosszabb során a következetes munkával megvalósítandó rendszeres programot állítanak fel a tudományok különböző ágainak tervszerű fejlesztésére.” Ez a 19. század utolsó harmadában még nem létezett, inkább egy olyan folyamatról volt szó, amely a közoktatás, a felsőoktatás, a tudományos intézetek segítségével, egy-egy kiemelkedő tehetségű közéleti személyiség vezetésével fokozatosan megszervezte az oktatás, a tudományos kutatás feltételeit, ennek megfelelő intézményfejlesztést. Magyarországon Eötvös József (két miniszteri periódusban), Trefort Ágoston, Wlassics Gyula, Eötvös Lóránd és az őket támogató tudós tanácsadók körei voltak azon iskolarendszereknek, követelményszintek megteremtői és fejlesztői, ezeknek megfelelő jogszabályainak megalkotói, amelyek állandóan odafigyelést, fejlesztést és az intézményi rendszerek bővítését követelte meg. Ennek köszönhetően valósult meg Magyarországon egy európai színvonalú középiskolai és felsőoktatási rendszer, valamint a tudományos kutatást támogató szellem, melynek meghonosításában nemcsak a kormánzatnak, hanem az új szellemi környezetben felnövekedett tudós nemzedéknek vezető szerep jutott.

A szerző előbb az első, nemzetközileg elismert – 1880–1915 között született – magyar tudós nemzedéket veszi számba, akik a magyar iskolarendszerben nevelődtek és az 1920-1970 között kiemelt szerepet játszottak a nemzetközi tudományos életben. Mintegy 38 jeles tudós életútját, munkásságát és a tudományos életben

betöltött szerepét veszi számba, zömében természettudósok, Nobel-díjasok, több jeles tudós nevét Magyarországon alig ismerik, de az egyetemes tudománytörténet magyarként emlegeti őket.

A szerző elég részletesen és teljes alaposággal tekinti át a modern magyar iskolarendszer megteremtőinek, Eötvös Józsefnek, Trefort Ágostonnak, Wlassics Gyulának és Eötvös Lórándnak miniszteri tevékenységét, amelyhez kötődik egyéni életútjuk, köz- és felsőoktatási felfogásuk, szemléletük. Ebből a sorból kiemelkedik Eötvös József, akinek politikusi és szakminiszteri tevékenységét „könyvtárnyi” tudományos közleményben feldolgozták, értékelték, de itt sem közömbös az áttekin-tés, hiszen az általa letett alapokra épült fel napjaink oktatási rendszere. Utódjai ezt csak „finomították”, de mindegyiknek külön érdemei is vannak e hatalmas területen. Trefort Ágostonnak korszerűsíteni kellett a felsőoktatás intézményi rendszerét, a kor igényeinek megfelelő – mai szóhasználattal élve – „infrastruktúrát” kellett felépíteni. A fővárosi egyetemek épülettömbjei, intézetei, valamint a kolozsvári egyetem hasonló rendszere, elsősorban Trefort Ágoston tevékenységéhez kötődik. Elsősorban utódaira hárult az „un. harmadik egyetem” kérdésének megoldása, hiszen a magyar állam akkori területéhez képest a budapesti és a kolozsvári egyetem kevésnek bizonyult. A nagy kérdés az volt: előbb épüljenek ki a működő egyetemek (beleértve a nem tudományegyetemeket is) épületrendszerei, intézményi hálózatai, vagy ezzel párhuzamban másik két egyetem megszervezésével az előbbi folyamat lelassulását idézzék elő. Trefort, Wlassics és Eötvös Lóránd nem ezt az utat választották, ezek megvalósítására már az első világháború alatt került sor.

A felsősoktatás folyamatos felépítésének lett a következménye, hogy világhí-rű orvos-, műszaki és agrárképzés formálódott ki hazánkban a századfordulóra, amelynek nemzetközi elismertségét nemcsak a később kiadásra került Nobel-díjak jelzik, hanem, hogy egy magyar egyetemen szerzett diploma különös értékkel bírt Európában és más kontinenseken. Az előbbi állítást erősíti az is, hogy a 20. század elejétől a természettudományos nagy kutatási programok központjait az Egyesült Államokban találjuk, amelyekben már számtalan magyar tudós is szerepelt, sőt több-ben ezekből a programokból emelkedtek ki, futottak be jelentős tudományos pályát. Többségük még ahhoz a nemzedékhez tartozott, akik a magyar iskolarendszerből, egyetemekről kerültek ki, gyakran megélhetési vagy származási gondok miatt távoztak külföldre – ez inkább a két világháború közötti évtizedekre vonatkozik.

A könyv értékét emeli, hogy a szerző, Bódy Pál több évtizeden át külföldön élt, így nagyobb odafigyeléssel kísérte nyomon azt a magyar tudós nemzedéket, akiket az amerikai tudományos élet nagyra értékelt. Könyvében kiváló érzékkel fonta egy-ségbe a magyar oktatástörténet kiemelkedő egyéniségeinek szakszerű elemzését és a jeles tudósok érdemeit.

(Bódy Pál: Tudós nemzedék, magyar szellemóriások. Tudománypolitika Magyarországon (1867–1910). Budapest–Pécs, 2013, Dialóg Campus Kiadó, 144 p.)

Iratok a Magyar Külügyminisztérium történetéhez

A diplomácia és a külpolitika minden korban széles érdeklődésre tart számot. Ez a megállapítás nem csak a nemzetközi viszonyokat meghatározó nagyhatalmak diplomáciájára érvényes, hanem a kis országokra is. A kis országok tanulmányozása azért is fontos, mert a külpolitikának náluk primátusa van, a nemzetközi tényezőknek determináló hatása alól magukat kivonni kevésbé képesek. Ezért nem érdektelen annak feltárása sem, hogy ezen országok külpolitikája miként képes befolyásolni a nemzetközi determinációt. A fentiek miatt fontos annak feldolgozása, hogy milyen mozgástere van egy kis országnak – esetünkben Magyarországnak – a „nagyok” küzdelmében, illetve elemezni kell azt is, hogy csak kényszerpályán mozgott-e az ország, vagy az adott lehetőségek között meg tudott-e valamit valósítani nemzeti érdekeit szolgáló külpolitikai céljaiból. A külpolitika megismerése különösen fontos akkor, amikor a nemzetközi erőviszonyokban hatalmas átrendeződések mennek végbe, átmenetileg nagyhatalmak tűnnek el, új világhatalmak születnek és egy olyan nemzetközi rend jön létre, amely egy korábitól eltérő szövetségi rendszerre épül.

A háború utáni magyar külpolitikáról több könyv és tanulmány született. Sáringer János kötete azért novum, mert bevezető elemzése mellett olyan dokumentumokat tesz közzé, melyek eddig nem, vagy kevésbé voltak ismertek. A közreadott dokumentumok hozzásegítenek a Magyar Külügyminisztériumon belüli döntések jobb megértéséhez, világosabban látjuk a döntéshozók politikai indítékait, esetenként azokat a személyes motívumokat is megtudhatjuk, melyek a dokumentumok nélkül nem állnak össze. Az új források hozzájárulnak a külügyi-diplomáciai apparátus pártkötődésének megismeréséhez, ezáltal megtudjuk, hogy a különböző politikai erők miként „nyomultak” be a Külügyminisztériumba, illetve milyen káderpolitika érvényesült a II. világháború után a magyar diplomácia központjában. A kötet pozitívuma, hogy nemcsak a vezető diplomaták pártkötődésével ismertet meg, hanem a minisztérium azon munkatársaival is, akik nem álltak az érdeklődés centrumában. A könyv képet ad arról az átalakulási folyamatról is, ami a magyar belpolitikában 1946 őszétől a „Fordulattól” végbement, ami 1947 tavaszán a Független Kisgazdapárt centruma eltávolításával, Nagy Ferenc miniszterelnök lemondatásával „teljesedett be”. Sáringer kötete megismertet azzal a diplomataszolidaritással, amely Nagy Ferenc megbuktatása után a diplomáciai karban végbement, illetve képet kapunk arról az átalakulásról, ami a Külügyben 1947 nyaratól történt, aminek következményeként a szervezetből nemcsak a volt uralkodó osztályhoz tartozó diplomatákat távolították el, hanem száműzték a szakelemet is. A szakelem eltávolításának veszélyére sokan felhívták a figyelmet, arra, ami a kommunisták számára esetleg megszivlelendő lenne: a szovjet diplomácia ügyelt arra, hogy felkészült diplomaták képviseljék az országot. A nem megfelelő utánpótlás veszélyére nemcsak a régi vágású diplomaták figyelmeztettek, hanem a szovjet emigrációból hazatért kiváló diplomácia-történész Bolgár Elek is.

A Külügyminisztériumnak, mint szervezetnek, állománya alakulásának 1945–1950 közötti feldolgozásával mindmáig adós volt a történettudomány. Sáringer János kutatásának célja az volt, hogy a dokumentumokon keresztül bemutassa, hogy az új Magyarországon miként szerveződött meg a Külügyminisztérium, miként változott szervezeti felépítése, ügybeosztása, milyen bel- és külpolitikai események hatottak a

minisztérium struktúrájára és személyi állományára, mi mozgatta a külügyi és diplomáciai vezetők kinevezését. Megtudjuk, hogy kezdetben – néhány személytől eltekintve – a Horthy-korszak külügyi dolgozói teljesítettek szolgálatot. Azt is látjuk, hogy a „frissen érkezettek” részére tanfolyamokat szerveztek. A képzés a Magyar Külügyi Intézet keretében nemzetközi tárgyak oktatásából állt. A háború utáni helyzet megkívánta a külügynek az új nemzetközi viszonyokhoz való igazítását. A kérdés megértése érdekében Sáringer – helyesen – bemutatja más országok külügyi-diplomáciai szolgálatait. Az átalakítás miatt különösen fontosnak tartotta a nagyhatalmakról szóló ismeretek közlését. Magyarországon 1946 elején elkészült a KÜM új ügybeosztása, amely a két világháború közötti struktúrát követte. A szerző ismerteti azokat a torzulásokat, amelyeket 1946 őszétől a demokráciával szakító Magyar Kommunista Párt politikájában, így a külpolitika területén is érvényesít. Sáringer feltárja a háború miatt megszakadt, illetve 1945 után újjólag kiépítendő kapcsolatokat, amelyekre az 1945-ös választásokat követően a legitím kormány létrejötte után nyílt lehetőség. Megtudjuk, hogy 1947 elejére a magyar kormány fontos lépéseket tett az ország nemzetközi konszolidációja érdekében.

Részletes elemzés tárgya, hogy az 1947-es belpolitikai változások milyen hatást gyakoroltak a külügyre. Ennek „eredményeként” Gyöngyösi János után Molnár Erik lett a külügyminiszter. 1947 őszére a régi diplomataék egy része lemond, a szakdiplomataék közül többen külföldre távoznak. 1948-ban egy újabb „hullám” távozik a külügyből. A megüresedett helyére a Kommunista Párthoz hű káderek kerültek, aminek „eredménye” az lett, hogy a személyi állomány jelentős mértékben felhígult. Ennek pótlására hozzák létre a Külügyi Akadémiát. Újabb változás, hogy 1948-ban Rajk László a külügyek irányítója. Sáringer könyve jól érzékelteti az egyes változásokat, azok politikai hátterét, az eltérő mentalitást. 1948-ban nemcsak a személyi állományban következik be változás, hanem abban is, hogy a Szabadság térről a Bem rakpartra költözik a Külügyminisztérium.

A könyv hézagpótló szerepet játszik, mert a szervezeti működés, a káderpolitika bemutatásával elősegíti a külpolitika alakulásának jobb megértését. A kötet több mint az apparátusműködés feldolgozása, mert a szerző a mozdítórugókat is feltárja. Az egyes tisztségek mögött a lábjegyzeteknek köszönhetően az illető életútját és tanulmányai alakulását is megismerjük.

Sáringer János bevezető tanulmánya után több, a diplomata-munkát segítő, igen hasznos intelmeket tartalmazó dokumentumot közöl. Ezek között megemlítenők a két vezető diplomata: Ottlik György és Sebestyén Pál javaslatát, feljegyzéseit az új, kiépítendő diplomáciai kart illetően. Megszívlelendők Ottlik szavai: nem kell teljesen felforgatni a külügy szervezetét, mert elődje, a Ballhausplatz az Osztrák–Magyar Monarchia idején a világ egyik legjobban működő szervezete volt. Ottlik felhívta a figyelmet a pártosodásnak, a pártszempontoknak a külügybe való behatolása veszélyére. Hasonló álláspontja volt Sebestyén Pálnak is. Mindketten elfogadják a szükségszerű politikai adottságokat, de csak a szakszerűség betartása mellett. A kötet pozitívuma, hogy olyan dokumentumokat is közlünk, amelyek a külpolitikát csak indirekt érintik, ugyanakkor hatásuk a magyar közéletre meghatározó volt a helyes tájékozódás miatt.

Összegzésként elmondhatom, hogy Sáringer János kutatásainak köszönhetően egy igen hasznos könyv született, tanulmányozását, olvasását nemcsak a szakmabelieknek ajánlom, hanem mindenkinek, akit a magyar külpolitika, illetve a diplomácia érdekel.

(Sáringer János: Iratok a Magyar Külügyminisztérium történetéhez 1945–1950. Szeged, 2013, Négy Árboc Kiadó, 319 p.)

Három nemzedék emlékezete

(Végső búcsú Vigh Károlytól, a történelmi Felvidék szülöttjétől –
2013. november 22-én, Farkasréti temető, Budapest)

Volt egyszer egy nemzedék, amely a megboldogult békeidőben, vagy már a nagy felfordulás kezdetén esetleg Károly király alatt, az első nagy világegés csúcspontján született. Életkoruk szerint ma dédszülők vagy ükszülők lehetnének a korosztályi gyorsulás függvényében. A nagy háború végének nagy fordulatai, forradalomnak nevezett gyűlölködései, Károlyi Mihály által jóváírt miniszterelnök-gyilkosság, a békés közvélemény megbecsülésének örvendő polgárebereknek, a falu bírúinak, körjegyzőknek a proletárdiktatúra nevében Szamueli osztagai által történő akasztása, idegen katonák és hatalmak minket és történelmünket típrő ki-be közlekedése, a vörösök terrorjának zsigeri elutasítása és az idegen megszállók alól felszabadító Stromfeld-féle vörös katonák ünneplése, az államot szabdaló átláthatatlan érdekű erőszak és az új államhatalmak hivatali és erőszakrendszerű berendezkedése közepette a családok nem tudhatták, mi lesz a sorsuk, mi lesz a sorsa a jövő nemzedékének. Leginkább az nem volt előrelátható, mi lesz holnap vagy egy év múlva. Sokéves távlatban akkor senki sem gondolkodott. Száz esztendő ekkoron az idők végtelenségét jelentette. Pedig ez nem is oly nagy idő. Az elődeim elbeszélésének köszönhetően a saját élő emlékezetem is több mint százharminc évre tekint vissza, de micsoda szörnyű évekre.

Ebbe a forгатagba született bele Vigh Károly 1918. június 28-án, és ebből a természetes emberi életre nem alkalmas kornak a valós és gúzsba kötő tér- és időszervezetéből lépett ki 2013. november 3-án. Átlépett a végtelen időbe, az államhatárokkal nem szabdalható térbe, ahol ismét együtt élhetjük életünket palócok és székelyek, muravidékiek és szatmáriak, mátyusföldiek, temesiek, bánátiak, drávaszögiek és őrvidekiek. Mindazok, akik évszázadok óta együtt voltunk, de elváltattunk egymástól. Abban a világban, mostantól az ő világában, ismét egy hazában létezhetünk.

Vigh Károly a Monarchia fennállásának utolsó hónapjaiban született Losoncon. Abban a városban, amely a Kárpát-medence egyik leghatalmasabb települése volt, de 1918 után elszakították a nemzet tömbje által lakott területtől – külföldre, idegen állam részévé, peremterületté tették. Ezt a várost Mátyás király fekete seregének megszervezése előtt Ján Giskra szabadcsapatai dúlták, 1849-ben a magyar szabadságharcot Osztrák-Habsburg kérésre leverő orosz csapatok felperzselték. Itt született a Nagyságos Fejedelem kancellárja, Ráday Pál és a magyar felvilágosodás egyik szellemi vezéralakja Kármán József, ide kötődött Madách Imre. Ebben a városban a Szilassyknak köszönhetően váltak egyenrangúvá a zsidók a többiekkel 1814-ben, az első magyar emancipációs törvény megszületésétől negyvennégy évvel korábban. Losonc a 19. század fordulójának legfejleđőbb magyar városa lett csattogó gépgyáraival, élelmiszeriparával, hatalmas gőzmalmával, gabonakereskedelmével. Szülővárosa a korai középkortól számítva a kultúrák határvárosa volt. Ennek a feladatának úgy felelt meg a város, hogy nyílt teret adott a kultúrák találkozására, a kölcsönös gazdagodásra. Szülővárosa a középkortól számítva kereskedelmi központ is volt, ami ugyancsak a különbözőségek kölcsönöségét erősítette.

Ebben a kölcsönhatási erőterben, szellemben nevelkedett, nőtt fel Vigh Károly, a nyomdász és könyvkereskedő családban, ezt a szellemiséget közvetítette tovább felnőttként, történészként.

A nagy háború végével az összeomlás és elszakítás miatt nyakunkba zuhant kiútatlanságot az tette elviselhetővé, hogy a megelőző kor felhajtó erejének egy része, az

áldásos tehetetlenség révén az összeomlás után is megmaradt. Ez tartotta életben a város magyar életét, polgárságát, maradék gazdasági és szellemi erejét, még ha jól képzett sok-ezres munkássága, az új államhatalom és új gazdasági érdekek következtében megszűnt ipara miatt, és munkaalkalom híján utcát söpörni és országutat kövezni kényszerült is. Az embertelen áramlások által legelsodortabbak cigarettacsikkok gyűjtésével tengették életüket – ők voltak a „pillanatfelvétel” mesterei. Mégis Losonc lett ebben a korban az elszakított Felvidék szellemi központja, hiszen a helyi szellemi és maradék gazdasági erők megteremtették ennek feltételeit. Itt alakult meg az elszakítás után a Felvidék egyetlen felsőoktatási intézménye, a református teológia. Nem véletlen, hogy 1945-ben bűnös egyházzá nyilvánították a református egyházat az újraalakuló Csehszlovákiában – nehogy még egyszer szervezője lehessen a felvidéki magyarságnak.

Vigh Károly az elszakítottországban ilyen környezetben élte meg ifjúkorát. Húsz éves volt, amikor szülővárosa ismét a haza részévé vált. Ekkor kapcsolódhatott vissza a nemzet természetes vérkeringésébe, amiben megmaradt élete végéig.

Nem véletlen, hogy történész lett és szakavatott kutatója a huszadik század eseményeinek. Önmaga sorsát és sorstársait megnyomorító korát vizsgálta, hogy választ kapjon a gyerekejjel megélt érthetetlenre, felnőtt fejjel nézve az elfogadhatatlanra, ámbár a létező valóságra, a haza elvesztésére.

Sajátos, párhuzamos kötődésű életet élt Vigh Károly. Egyetemista éveitől pozsonyi és budapesti lett, de mindvégig losonci és felvidéki maradt, ami számára nem a szülőföld utáni sóvárgást jelentette, hanem a valós szellemi és személyi kapcsolatokat. Én is ilyen alkalommal ismerkedtem meg vele Losoncon vagy ötven évvel ezelőtt. Akkor suttogva mondták, jön Kari, a Vigh Kari, találkozunk vele. Kissé misztikusak voltak ezek az akkori találkozások, a Budapestre szakadt felvidékivel, aki visszajön hozzánk, nem néz le bennünket, nem tekint minket tahónak, vidéki surmónak. Nem eszet jön osztogatni, mint '38-ban a visszafoglaló „anyások”, akik számára a felvidékiek kommunisták, vagy Beneš-bérencek voltak. **Ő együttgondolkodni jött azokkal, akiket a szülőföldjük védelmére kárhoztatott a sors és a történelem.**

Vigh Károly a szülőföldre és Felvidékre való hazalátogatásait nem kirándulásnak tekintette, hanem szolgálatnak, egyben nagy szellemi kísérletnek, megmérettetésnek is. Még Pozsonyba is, ahová kezdő egyetemista korából érzelmi szálak kötődtek, amik idős korára sem enyésztek el. Minden egyes hazaruccanása, nemcsak Losoncra, hanem Felvidék minden városába, ahol szervezett helyi magyar közösség élt, szolgálattal teli tevékenységet jelentett számára. Előadásokat tartott a nemzet 20. századi sorsfordulóiról, Trianonról, a zsákutcás magyar állapotokról, az elpackázott lehetőségekről. Előadásai mégis elsősorban arról szóltak – együttgondolkozva a helyiekkel – mindennek ellenére hogyan lehet és kell megmaradni, Magyarországon is, ahol ugyancsak veszélyben van a nemzet, de főleg az elszakítottországban.

Sokszor járt Pozsonyban, kezdő egyetemista éveinek színhelyére, ahol sikeresen atletizált vágtagzó futóként a visszacsatolás előtt, talán siettetve az eseményeket. Elsősorban a fiatalok, a pozsonyi magyar egyetemisták körében érezte jól magát. Nem a versenyfutásra, az együtthaladásra biztatva őket. Emlékeim szerint 1965-től, majd a prágai tavasz idején, de utána is sok előadást tartott a pozsonyi József Attila Ifjúsági Klubban, az ugyancsak felvidékről elszármazott Szalatnay Rezsővel is együtt. Ittuk a szavait. Bevallom, úgy éreztem, hozzá hasonlónak kell válnom. Fiatal értelmiségivé érlelődésem idején példaképemnek tekintettem Vigh Károlyt, de ezt soha nem mondtam meg neki – önrétzből vagy szégyénrétz miatt, már nem is tudom.

Felvidék Vigh Károly számára nemcsak születésének gyökérterületét jelentette, hanem szellemi és erkölcsi elkötelezettséget is. Nem sokkal halála előtt, a kórházi kezelésből hazaindulva Katalin lánya mondta neki: „Apuka, megyünk haza.” „Megyünk Losoncra?” – volt a kérdésszerű válasza.

Vigh Károly folyamatosan arra törekedett, hogy kapcsolatot teremtsen a Budapesten élő, elsősorban a tudományok területén tevékenykedő felvidékiek között. „Nem lehet tudni, mikor kell fellépniük szűkebb pátriánk és az ott élők védelmében” – vélekedett.

Ennek is eljött az ideje, amikor az 1970-es és az 1980-as években veszélybe kerültek a magyar iskolák a Felvidéken és veszélybe kerültek azok, akik védelmére keltek az iskoláknak, a magyar nyelvű oktatásnak. Én, személyesen sokat köszönhetek Vigh Károlynak, hiszen a kétszeri börtönzéseim idején – mások mellett – Budapestre kihelyezett felvidéki jogvédő irodaként működött a saját és az odaszármazott felvidéki értelmiségiek kapcsolatait mozgatva. Ennek a tevékenységnek mégsem a személyi vonatkozását kell hangsúlyozni, noha az egészségből nem szakítható ki. A lényege, hogy az ő tevékenysége és az általa működtetett „Budapestre szakadt” felvidékiek csapata szerves részévé vált annak a nagy összefogásnak, a helyi ellenállástól kezdve, a kommunista hatalomra való nyomásgyakorlásra és a budapesti „Duray-bizottságon” keresztül, a helsinki folyamaton át a Magyar Emberjogi Alapítvány (HHRF) által szervezett New York-i és ottawai tiltakozásokig, beleértve a Révay István által kezdeményezett, később az Amerikában működő, Hites Kristóf, Chászár Ede, Majláth László által működtetett Csehszlovákiai Magyarok Nemzeti Bizottmányának tevékenységét is, amit végül siker koronázott. Nyolc év kitartó munka gyümölcseként a felvidéki magyar iskolák megmenekültek a felszámolástól, megmaradt a teljes magyar oktatás és én is szabadlábra kerültem. Ennek az összefogásnak részese és egyik szervezője Vigh Károly volt. Talán ennek is köszönhető, hogy 1989-ben létrejött a Rákóczi Szövetség, aminek tevékeny alapító tagja lett és tisztségviselője. Ennek a magatartásnak a következménye, hogy 1989-ben ő lett a nemzeti érdekek érdekezónosító szemléletének leghatározottabb képviselője az ellenzéki kerekasztal tárgyalásai során, majd a Százak Tanácsának egyik alapítója.

Családja és fiatalabb pályatársai – remélem – megbocsátják nekem, hogy nem a történettudós Vigh Károlyról beszéltem, noha Bajcsy-Zsilinszkyhez kötődő szakmai elkötelezettsége akár a gyökereihez ragaszkodó emberről is tanúskodnak, aki mindvégig, életútja kanyaraiban és zökkenőin elsősorban a néphez, a szülőföldre és az ott élőkhez fűződő hűséget tartotta a legfontosabb értéknek. Életének legtöbb energiáját erre fordította. Példaként lehet őt állítani azok elé, akik félvállról veszik és tehernek tekintik a származást, a múltat, a jelen iránti felelősséget és a jövőtervezést.

Mikor megtudtam, hogy a haza iránti ragaszkodása ellenére mégis egy távoli, más irányba tartó útra kelt, ahonnan nincs visszatérés, lélekben megkérdeztem őt: mit tartasz eddigi létedből a legfontosabbnak. Sokáig jött a válasz, hiszen már messze járt. Egy álmatlan éjszakán érkezett meg az üzenete: *annyit ér az ember, amennyit az övéért tesz.*

Ez maradjon meg róla az emlékezetünkben!

Nigel Collett *

Bhután története

Karma Phuntsho: The History of Bhutan (Random House India, 2013, 663 oldal) című könyvének bemutatása

Bhután az egyik olyan ország a világon, amelyeket egészen a közelmúltig akár *terra incognitának*, ismeretlen földnek is nevezhetünk volna. Ha lehetőségünk adódik belenézni az India vagy a brit birodalom történetéről írt jelentősebb munkák tárgymutatójába, azt látjuk, hogy az ország nevét alig említik meg, kivéve talán azt a furcsa és elszigetelt megjegyzést, hogy akár Kasmír is dönthetett volna úgy, hogy Bhutánhoz hasonló országgá válik (és az ottani embereknek meg is volt erre az esélyük), illetve hogy a tantrikus vallás be van ágyazva a bhutáni buddhizmusba, továbbá hogy az országban egy közelebbről meg nem nevezett harcművészetet oktatnak. A többi néma csend volt (és nagyrészt még ma is az). Lopen Karma Phuntsho bhutáni tudós új, országa történetéről szóló könyvével most ezt a hiányosságot igyekszik pótolni.

A tekintélyes terjedelmű kötet, amelyet valószínűleg hamarosan alapműként fognak számon tartani a témában, egy különös ország sajátos történetét tárja fel. A múltjának nagyobb részében magára hagyott Bhután szinte észrevétlenül járta a maga útját, így kissé riasztó élmény lehet belemerülni történetének békés, ám mély vizeibe, a parton ugyanis kevés olyan viszonyítási

pontot találunk, amelynek segítségével navigálni tudnánk, amikor felmerülünk. Furcsaság pedig bőven akad...

Azoknak az olvasóknak a kedvéért, akik most – nem tudván, hogy merre is keressék az országot – a világtérkép után nyúlnak, elmondjuk, hogy Bhután Tibet és India között helyezkedik el, a Himalája magasan fekvő, rejtett völgyeiben. Már az ország neve is félreértésekhez vezethet, hiszen számos néven ismerték azelőtt is, hogy a külvilág Bhutánnak kezdte volna nevezni (a bhutániak egyébként ma is Druknek vagy Drukynak hívják országukat, ami magyarra fordítva a 'mennydörgés sarkányának földjét' jelenti). A dolog hátterében a brit birodalom egyik balfogása rejlik. A Boutan szót ugyanis – Tibet megnevezésének alternatívájaként – már régóta használták a gyarmatosítók és a földrajztudomány is, de a külvilág egészen a 18. századig nem tudta, hogy valójában nem egy, hanem két országról van szó. Amikor 1774-ben a skót George Bogle-t követként a régióba küldték, legnagyobb meglepetésére azon kapta magát, hogy egy helyett két országot látogat meg. Bogle a félreértések elkerülése végett a kisebbik országot nevezte Boutannak. A név „ragadósnak” bizonyult, és idővel Bhutánná alakult.

A zavar aligha meglepő, és a földrajzi elszigeteltségen túl az is bonyolítja a helyzetet, hogy Bhután nem is olyan régóta létezik államként. Csak a 17. század közepén alapította meg Zsabdrung Ngavang Namgyal, aki mintegy húsz, különböző nyelveken beszélő, de hasonló kultúrájú népcsoportot egyesített egy államban. Azokban az időkben (illetve azután is), hasonló folyamatok mentek végbe a Himalája lábainál, kezdve Nepáltól nyugat felé Kasmírig. Sok más akkoriban létrejött hegyi államhoz hasonlóan Bhután is nagyon sokszínű volt etnikai tekintetben. Az ország nyugati részében a dzsongkha a fő nyelv, míg a keletiben leginkább a bumtangkát beszélik.

* Nigel Anthony Collett a brit hadsereg egykori alezredese. Az Oxfordi Egyetemen történelemből, majd később a Buckinghami Egyetemen életrajzírásból szerzett diplomát. Az 1919-es amritszári mészárlásra parancsot adó Reginald Dyer dandártábornok életét bemutató *The Butcher of Amritsar: Brigadier-General Reginald Dyer* (Hambleton & London, 2005) című könyv szerzője.

A buddhizmus korán megérkezett ezekbe a völgyekbe. Szongtzen Gampo, a tibeti Jarlung-dinasztia 32. királya építette itt az első buddhista templomokat a 7. század közepén. Mintegy száz évvel később érkezett dél felől az országba Padmaszambhava guru (akit napjainkban Rinpoce guru néven, tanítóként és istenségként tisztelnek Bhutánban), hogy az új vallásnak megfelelő alapokat adjon.

Tibethez hasonlóan Bhután is sokáig a papok és a *dunghoz* (magyarul: „csont”) tartozó feudális családok uralták, amelyek egészen a 17. századig, a központosított állam megalapításáig függetlenek maradtak. A buddhista iskolák és kolostorok szaporodtak. 1616-ban megérkezett Tibetből Zsabdrung Ngavang Namgjel, és hozzálátott az ország fokozatos egyesítéséhez, miközben visszaverte az ismétlődő tibeti támadásokat. Ő volt az, aki az utókorra hagyta a *dzsongok* örökségét, a hegyi kolostorerődöket, amelyek az állam politikai és vallási szerveinek helyet adnak, s amelyeket ma is láthatunk az egész országban. Duális, vallási és világi jogrendszer alkotott, amelyben az ország a deszi, azaz a régens kezében van, az öröklés pedig az elme reinkarnációja útján történik. A 19. századra ez a rendszer már nem tudta megőrizni a békét, és véres polgárháború tört ki az országban.

Miután a 18. században a britek megérkeztek a bhutáni határtól délre fekvő Asszámba, illetve a 19. század elején a nyugati határ mentén található Szikkimbe és Dardszilungbe, sorozatos súrlódásokra és portyákra került sor. A brit megtorlás eredményeként a Rádzs anektált néhány bhutáni kerületet (duart). 1861-ben egy Ashley Eden által vezetett brit misszió megpróbálta megoldani a vitás kérdéseket, de kudarcot vallott, a küldöttség tagjait pedig nyilvánosan megalázták (Eden arcára nedves tésztát kentek, a küldöttség egyik tagjának arcát pedig bétellel mázolták be). Három évvel később a britek megtámadták az országot... A később duar-háború néven ismertté vált konfliktust lezáró 1865-ös szincsulai szerződés megfosztotta Bhután területének egyötödétől. Az országban ezt követően ismét polgárháború tört ki, ami egészen 1886-ig tartott.

A monarchia 1907-ben jött létre, amikor Szir Ugyen Vangcsuk, az első bhutáni vezető, aki

kiváló kapcsolatokat élvezett a britekkel, és akit a britek Druk Csicsab (azaz Bhután hadura) néven ismertek, Druk Gyalpo, avagy Bhután királya néven trónra lépett. 1927-ben fia, Dzsizme Vangcsuk követte őt második Druk Gyalpóként. A harmadik király, Dzsizme Dordzse Vangcsuk kezdte el modernizálni Bhután és megnyitni az országot a külvilág felé. Utódja, a negyedik király, Dzsizme Szingje Vangcsuk nepáli telepesek ezreit és indiaiak nagy csoportjait telepítette ki az országból az 1980-as és 1990-es években, illetve 2003-ban, és meghirdette – a GDP-vel mért egyszerű gazdasági fejlődés helyett – a „bruttó nemzeti boldogságra” (Gross National Happiness, GNH) való törekvés politikáját, ami akkoriban meglehetősen híressé tette Bhután. 2005-ben bizonyos mértékben demokratizálta az országot, majd 2006-ban lemondott, és átadta a trónt a fiának, Dzsizme Keszar Namgjel Vangcsuknak, aki az ötödik király az ország trónján.

Karma Phuntso nagyon jó munkát végzett azzal, hogy ezt a rendkívüli történelmet egyszerű és – amennyire azt a különös hangzása nevek, szavak és fogalmak lehetővé teszik – könnyen olvasható formában tárja az olvasók elé. Tárnyilagos a bhutáni állam erősségeit és gyengeségeit illetően, és nem fest egységesen rózsás képet a bruttó nemzeti boldogság kísérletéről sem. Bhután, mutat rá, még mindig nagyon szegény ország, polgárai pedig épp annyira hajlamosak saját gazdasági előnyeiket keresni, mint bárki más. Igazságos a minden vagyon nélkül az országból kiűzött nepáliak kérdését illetően is, akik mindmáig nepáli menekülttáborokban élnek.

Phuntsho 663 oldalas könyvét gondosan kiválogatott bibliográfiai apparátus, jegyzetek és tárgymutató támogatja, mellékletként pedig számos fekete-fehér és színes fényképet is tartalmaz. A vaskos kötetet aligha nevezhetnénk olyan könnyed olvasmánynak, amit lefekvés előtt szokás lapozgatni, ám azt bátran állíthatjuk, hogy érdekes és lenyűgöző munka lehet mindenki számára, aki a régió, illetve a Himalája térségében található államok története iránt érdeklődik.

(*The Asian Review of Books*)

A Valóság 2013. évi (LVI. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke

CIKKEK, TANULMÁNYOK

<i>Ács Marianna</i> : Non est currentis... A kálvinista szellemű leánynevelés emlékezete	
Szabó Magda műveiben	6/51
<i>Ankerl Géza</i> : A jelenlegi világhelyzet arab-muszlim geopolitikai szempontból	7/8
<i>Balázs Géza</i> : Budapestizmusok (Részletek A pesti nyelv című, hamarosan megjelenő könyvből)	11/60
<i>Balázs Károly</i> : „Vajúdtak a hegyek...” – A felső-árvai és szepesi községek Lengyelországhoz csatolása (1918–1920)	9/76
<i>Balogh Tibor</i> : Látens agresszivitás?	1/71
<i>Bangó Jenő</i> : Nemtudás a tudástársadalomban	10/1
<i>Bánhegyi György</i> : A módszer tényleg halott?	6/1
<i>Bartha Ákos</i> : Falukutatás a kiépülő diktatúra árnyékában. A sárospataki faluszeminárium 1945 és 1951 között	3/51
<i>Dr. Békési Sándor</i> : Az ígéret fiai. A nemzet értelmezésének teológiai eredete a magyar gondolkodásban	12/51
<i>Bodnár Krisztián</i> : Konzervatívizmus és liberalizmus, felvilágosult rendiség és polgári gondolkodás – Eötvös József „polgárosítási” koncepciója az 1830-as évek elején, egy levele alapján	6/47
<i>Czaga Viktória</i> : M. kir. katonai internáló (lengyel) tábor, Pesthidegkút	10/42
<i>Csath Magdolna</i> : Tudás és versenyképesség	1/31
<i>Deák-Sárosi László</i> : „Határtalanítás” vagy „trianonizálás”? – Hozzászólás a határon túli román, szlovák stb. kölcsönszavak egynyelvű magyar kodifikációs szótárakba emeléséhez	4/24
<i>Dürr Sándor</i> : A lengyel légió az isaszegi csatában	6/78
<i>Erdei Annamária</i> : Az idealizmus az Egyesült Államokban – az amerikai értékek és hagyományok, az elhivatottság és a kivételesség-érzés gyökerei	1/77
<i>Erdene Noel</i> : Dzsingisz kán törvénykönyve – a középkori keleti jogszemlélet lenyomata	2/19
<i>Erős Vilmos</i> : A modern olasz történetírás vázlata	2/83
<i>Erős Vilmos</i> : A magyar történetírás 1945 után	10/48
<i>Farkas Zoltán</i> : Az érdekérvényesítés mértéke és a társadalmi állapot meghatározottsága	11/13
<i>Fodor Renáta Kitti – Tóth I. János</i> : Jogunk van-e libamájat enni?	8/1
<i>Galambos László</i> : Szakértők tündöklése és bukása. Szakértő miniszterelnökök kormányzati pályafutása és politikai reszelekciója	9/30
<i>Gáspár Zoltán Ernő</i> : A metafizika aktuális jelentősége	5/1
<i>Gáthy Vera</i> : Globalizáció kelet felől. Az indiai kultúra Magyarországon	12/10
<i>Gazdag László</i> : A thatcherizmus (A Vaslady öröksége)	8/55
<i>Gereben Ágnes</i> : Ukrajna dilemmái	7/21
<i>Hagymási Tamás</i> : Korszakváltások	3/38
<i>Hajnáczy Tamás</i> : A tibolddaróci barlanglakások felszámolása avagy nem cigányok a CS-lakás programban	10/80
<i>Hérány Ferenc</i> : Az antropocentrizmus környezetetikai kritikájának kritikája	4/11
<i>Honvári János</i> : Traktoros iskolák nőeknek	7/55
<i>Józsa László – Somogyi Ferenc</i> : A magyar közgazdaságtan útkeresései – 2013	6/15
<i>Kapronczay Károly</i> : Budapesti hidak. Gondolatok a Margit híd 140 éves történetéhez	3/78
<i>Kapronczay Károly</i> : Magyar katona-egészségügy az első és második világháború éveiben	5/48
<i>Kapronczay Károly</i> : A Heine–Medin-járványok hazánkban és a világban	9/100
<i>Kapronczay Károly</i> : Magyar orvosok külföldön	11/70
<i>Kávássy János Előd</i> : „The last chance in our lifetime” – Az Amerikai Egyesült Államok útja Kelet-Európába és a globális szupremáciához	12/88
<i>Kerékgyártó T. István</i> : A társadalmi esélyteremtés konstrukciója	10/75
<i>Kisida Erzsébet</i> : A magatartás iránti elvárás erkölcsi és jogi kritériuma	5/8

<i>Kóré András</i> : Az újrakezdő konzervativizmusok országa	3/1
<i>Kövénydi Katalin</i> : Cívisvárosi Ungváry és Bisothka felmenői	9/88
<i>Lányi Gusztáv</i> : Játszmák: önfenntartó egyetem és/vagy állami finanszírozás	1/42
<i>Lányi Gusztáv</i> : Ki fizeti a (végső) költségeket? Diáklázongások 2012 decemberében	5/24
<i>Lányi Gusztáv</i> : Magyar politikusok és egyetemek plágium-ügyei 2012-be	10/99
<i>M. Császár Zsuzsa</i> : A kisebbségi oktatás területi aspektusai a Nyugat-Balkánon	1/52
<i>Magyar Kálmán</i> : Rendszerváltás Somogyban II. Az ellenzéki (EKA) pártok és Király Béla szerepe az 1990-es első somogyi szabad választásokon	2/67
<i>Magyar Kálmán</i> : Rendszerváltás Somogyban 3. A kaposvári EKA-pártok 1990-ben a „két választás között” (Pártok a győzelem és a bukás árnyékában)	8/35
<i>Magyar Beck István</i> : A vesztesre álló ember	7/1
<i>Miklóssy Endre</i> : Organikus társadalom	5/32
<i>Miskolczi Ambrus</i> : Codreanu árnyékában (A Vasgárda „Kapitánya”, ideológusa és tábornoka aminiszterelnök ellen)	4/86
<i>Miskolczi Ambrus</i> : A Codreanu-per	12/67
<i>Mórocz Gábor</i> : Péterfy Jenő Széchenyi-képe (illetve tágasabb kontextusban: Péterfy és a romantikus individuuum)	12/60
<i>N. Szabó József</i> : A Magyar Kommunista Párt koncepciója a Szovjetunióval kialakítandó kultúrdiplomáciai kapcsolatokról a „fordulat” után, 1946 őszétől 1948-ig	3/70
<i>N. Szabó József</i> : A politikai pártok és az értelmiség a demokrácia kiépítésének időszakában (1944 ősze – 1945)	7/43
<i>Palkó László András</i> : Sirva vigadtunk. Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően (1. rész)	3/90
<i>Palkó László András</i> : Sirva vigadtunk. Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően (2. rész)	5/56
<i>Pelle János</i> : Zsidók és arisztokraták a negyvenes években	11/91
<i>Pomogáts Béla</i> : Bánffy Miklós és az Erdélyi történet című regény	2/50
<i>Prugberger Tamás</i> : A jog és annak negatív természeti-társadalmi meghatározásai	1/22
<i>Püski Levente</i> : Kísért a múlt (?) – parlamenti botrány 1924-ben	11/81
<i>Dr. Rigó Mihály</i> : A kényszeres nyelvcsere ellen	11/27
<i>Rózsa T. Endre</i> : Ütések az antiszemitizmus puha tollpárnájába. Jámbor kísérlet Gerő András és Romsics Ignác vitájának továbbgondolására	2/33
<i>Sallai János</i> : Határszéli jelentések a II. világháború után	6/72
<i>Sütő-Gabóda Béla</i> : Kárpátaljai roma gyerekek életmódjának vizsgálata (kulturális és szabadidő-eltöltési szokások)	11/35
<i>Szalma Balázs – Szőke Timea – Tóth Zsófia</i> : Kapcsolatok és választások. Közösségi integráció vegyes és kettős etnikai összetételű iskolákban (esettanulmány)	12/23
<i>Szécsényi András</i> : Apponyi Albert kultusza a két világháború között	9/40
<i>Székely Gábor</i> : Nyelvhasználat háborúban és békében	9/12
<i>Szilágyi István</i> : A birodalmi retorikától a Portugálul Beszélő Országok Közösségéig (Geopolitikai kódok és dekolonizáció Portugáliában, 1928–1996)	8/24
<i>Szmodis Jenő</i> : Wagner és a társadalomtudományok	1/1
<i>Szmodis Jenő</i> : Wagner hatása a nietzschei hatalomfilozófia kialakulására – Wagner a keresztény és Nietzsche, a komponista	10/9
<i>Takács Tamás</i> : Beszámolás a felelős társaságirányításról: fenntarthatósági jelentés vs. éves beszámoló és üzleti jelentés	8/69
<i>Tefner Zoltán</i> : Német hegemonia egykor és most. A közép-európai uralom változó formái ésmódszerei	9/55
<i>Tóth Gergely</i> : Mi legyen a gyerek neve? – A haszonökonómiától gazdasági teológiáig	4/43
<i>Dr. Tóth László Jenő</i> : A jogi, közgazdasági és a mérnöki tudományok szerepe a magyar gazdaságpolitikai döntések előkészítésében és végrehajtásában	4/64
<i>Trembeczki István</i> : Vissza a gyökerekhez? A Nyugat hanyatlásának dilemmái	2/1
<i>Trembeczki István</i> : Egy új történelmi korszak küszöbén	12/1
<i>V. Molnár László</i> : A rebellis kozákvezér, Jemeljan Pugacsov	7/32
<i>V. Molnár László</i> : Oroszország megmentője, Napóleon legyőzője (Mihail Kutuzov tábornagy, 1745–1813)	8/10

<i>Vahid Yousefi – Kóbori Judit</i> : A Kaszpi-tengeri olaj hatása Azerbajdzsán politikai és gazdasági fejlődésére	3/13
<i>Dr. Vahid Yousefi – Kóbori Judit</i> : Az iszlám világ pénztörténete és bankrendszere	6/30
<i>Varga Csaba</i> : Tudományos-technikai forradalom és globalizmus – lehetséges változások a jog szerepkörében	4/1
<i>Varga Csaba</i> : Elméleti jogtudomány a világválság ölelésében	11/1
<i>Veliky János</i> : A politika nyelve – politikai nyelvek az 1840-es években	10/35
<i>Zirkuli Péter</i> : Memória – A 70-es és 80-as évek magyar társadalmi emlékezete	9/1
<i>Zsemlye János</i> : I. Péter cár hadiflottájáról	4/76

DOKTORANDUSZ CIKKPÁLYÁZAT

(a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a Doktoranduszok Országos Szövetsége cikkpályázatának írásai)

<i>Bihari Péter</i> : Entrópia az irodalomban	8/93
<i>Gyöngyi Viktória</i> : A longobárdok	7/94
<i>Körtvélyesi Klaudia</i> : A kulturális diplomácia mint a nemzetközi kulturális kapcsolatok humán aktora (multidiszciplináris megközelítés)	8/78
<i>Németh Ákos</i> : Kelet népe nyugaton – Nyugati utazók és útirajzok a magyar művelődéstörténetben a korai újkortól 1948-ig	6/95
<i>Szarka Evelin</i> : Amerika „trójai falova”? Az Európai Unió és Kuba bilaterális kapcsolataink dinamikája	6/82
<i>Wettstein Domonkos</i> : Párhuzamos vidékek – Tájépítés és identitáskeresés összefüggései egy holland és egy svájci esettanulmány modellszerű vizsgálata alapján	7/8

KÖNYVISMERTETÉSEK

<i>Báily Csaba</i> : Vallás és társadalom (Gondolatok a Tomka Miklós emlékére megjelent tanulmánykötet kapcsán)	3/112
<i>Balogh Tibor</i> : Egy rendszerező pszichiáter vallomása	10/106
<i>Bartha Ákos</i> : Fogalmak hálójában	11/108
<i>Bartha Ákos</i> : A grund iskolája: kis pesti sikertörténetek	12/103
<i>Bednár János</i> : Bangha Béla – jezsuita lelkeség és történelmi újraértékelés	6/108
<i>Biernaczky Szilárd</i> : Afrika a magyar könyvkiadásban	12/106
<i>Bolvári-Takács Gábor</i> : A pataki kollégium történetének új szintézise	11/113
<i>Erős Vilmos</i> : Bűvölet nélkül – félúton. Elmélkedések Romsics Ignác könyvéről	5/80
<i>Kapronczay Károly</i> : A Debreceni Egyetem centenáriuma	1/107
<i>Kapronczay Károly</i> : Látlelet Sztálin utolsó Évtizedéről	2/100
<i>Kapronczay Károly</i> : A kassai polgárok	4/111
<i>Kapronczay Károly</i> : A magyar kapcsolat – gondolatok a magyar–lengyel kapcsolatokról	7/109
<i>Kapronczay Károly</i> : Különleges történetek az orosz múltból	8/111
<i>Kapronczay Károly</i> : Egy kamasz lány emlékei a holokausztról – Helga Weiss naplója	10/110
<i>Kapronczay Katalin</i> : Az ifjabb Köleséri tudományos levelezéséből	7/106
<i>Kapronczay Katalin</i> : Nemzetek Erdélyben. Az Aranka–Schlözer polémia háttere	8/113
<i>Kósa László</i> : A romániai reformátusok elnyomtatása	11/104
<i>Németh György</i> : Egy opcióról – a harmadik totalitarizmus	5/93
<i>Palocz-Andresen Mihály</i> : Nemzetközi konferencia a környezet- és a klímavédelemért	5/74
<i>Prehoda Anna</i> : Traumáink feldolgozása: közösen	4/113
<i>Szabó A. Ferenc</i> : 1918–19-ről másképpen	8/103
<i>Szász Lajos</i> : Az Actio Catholica Magyarországon	5/103
<i>Prof. dr. Szirmai Imre</i> : Emil Schultheisz: Kunst und Heilkunst. Medizinhistorische Fragmente – könyvismertetés	1/100
<i>Takács Péter</i> : Hány szabadságharcost deportált 1956-ban a szovjet hadsereg? (Gondolatok Váradai Natália forráskiadványa kapcsán)	1/95
<i>Takács Péter</i> : A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban (Perek, tanuskodások, vallatások, felhívások, szovjet partizánok, Sztálin, Molotov, Krausz Tamás és a népirtó magyarok)	9/106
<i>Virovecz Nándor</i> : Eliték és iskolák, felekezetek és etnikumok	6/102

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Afua Hirsch</i> : Kínai aranybányászok Ghánában	7/123
<i>Afua Hirsch</i> : Még mindig veszélyben a páratlan mali kéziratkincs jelentős része	8/124
<i>Alice Padwe</i> : Fejezetek az ivóvíz történetéből	2/115
<i>Anna Somers Cocks</i> : Velence, az elmerülő város	10/112
<i>Anne Applebaum</i> : Régi-Új kémvilág	1/118
<i>Aryeh Neier</i> : Guatemalai népitás: felelősségre vonás kérdőjelekkel	9/112
<i>Avishai Margalit</i> : A Palesztin Mandátum utolsó éve	5/113
<i>Benoît Hopquin</i> : Az indiai piac közepét veszi célba a kínai támogatással épülő nepáli „Barátság út”	7/121
<i>Berit Brogaard</i> : Negatív gondolkodás, mint a boldogsághoz vezető út?	2/119
<i>Charles Glass</i> : Aleppó tragédiája	4/117
<i>Christoph Gunkel</i> : A Sztálingrád – jegyzőkönyvek: „Gyáva voltam, és teljesen elvesztettem a fejem”	1/115
<i>Christian Caryl</i> : A bostoni bombardantók. A Carnajev testvérek családi háttere	8/115
<i>Elisabeth Sifton – Fritz Stern</i> : Dietrich Bonhoeffer és Hans von Dohnányi tragédiája	2/103
<i>Eric Rauchway</i> : Tisztára mosni a történelmet	9/125
<i>Erich Weede</i> : Kacérkodás a iparpolitikával. Harmadik út a harmadik világnak?	6/123
<i>George Estreich of Corvallis</i> : Alma a fájától	6/126
<i>Günther Meier</i> : A fejedelemség és az idegenek: Liechtenstein bevándorlási politikája	3/118
<i>Hauke Friederichs</i> : Szavakkal a fegyverek ellen	9/126
<i>Hugh Eakin</i> : Lesz-e valaha változás Szaúd-Arábiában?	3/119
<i>Ian Cobain – Richard Norton-Taylor</i> : Gyarmati bűnök	7/118
<i>Ian Johnson</i> : Szuperhatalommá válik-e Kína?	7/111
<i>Ian Thomson</i> : Egy különleges esztendő krónikája	11/120
<i>J. R. McNeill</i> : Szomjazó világ: az ivóvíz szerepe a 21. században	2/117
<i>James Pringle</i> : Aki Kambodzsát a kezében tartja	10/121
<i>Jason Burke</i> : Az ingatlanfejlesztők mohósága veszélyezteti Delhi építészeti örökségét	7/120
<i>Jeff Madrick</i> : Amerika munkanélküli nemzedéke	12/119
<i>Jenny Friedrich Freksa</i> : Egy gazdag, empatikus forradalmár	5/121
<i>Jill Baker</i> : Megjelent Anchee Min második memoárkötetete	12/122
<i>John Gray</i> : Amikor tízmilliárdnyian leszünk...	11/117
<i>John Wilwol</i> : Térképtörténet – kicsit másképp	5/125
<i>Jonathan Kaiman</i> : Egy kínai tisztségviselő rejtélyes börtönhalála	7/117
<i>Joseph C. Goulden</i> : Sztálin átka	9/121
<i>Joshua Hammer</i> : Amikor a dzsihad Maliba érkezett...	6/114
<i>Julia Lovell</i> : A kínai–japán háború (1937–1945) krónikája	12/121
<i>Kerry Brown</i> : Po Hszí-laj tündöklése és bukása	6/121
<i>Kerry Brown</i> : India bizonytalan dicsősége	12/127
<i>Michael Ignatief</i> : Kofi Annan vallomásai	1/110
<i>Michael R. Gordon</i> : Háborúban a Fehér Ház és a Pentagon – egy volt tábornok visszajelzései	3/127
<i>Michael R. Marrus</i> : Új Churchill-életrajz: emberfeletti erő és emberi gyengeségek	4/123
<i>Neal Ascherson</i> : Dezertőrök	8/122
<i>Nick Hordern</i> : Ausztrália és az afganisztáni háború	3/116
<i>Oliver Pfohlmann</i> : Richard von Schirach új könyve a „fizikusok éjszakájáról”	5/112
<i>Oskar Pięsa</i> : Drónháború: emberölés állami jóváhagyással?	2/112
<i>Peter Gordon</i> : Közép-Ázsia nyugtalan völgye	10/120
<i>Peter Gordon</i> : Hongkong és az iszlám világ	10/123
<i>Pico Iyer</i> : Haidarábád öt színben	12/124
<i>Pierre Barthélémy</i> : Lehet-e módosítani az ember génállományát azért, hogy jobban átvészeljük a klímaváltozást?	2/113
<i>Pierre Barthélémy</i> : Az éghajlatváltozás kockázata – a melegebb időjárás több bűnözést eredményez	2/115
<i>Rob Edwards</i> : Radioaktív örökség	8/127
<i>Robert Merry</i> : Egy elfelejtett elnök életrajza	5/109
<i>Roger Lowenstein</i> : Új Ford-életrajzok	10/124
<i>Roz Shea</i> : Fejezetek az amerikai Legfelsőbb Bíróság történetéből	7/125
<i>Sibylle Peine</i> : Egy könyv a felejtés ellen: Götz Aly német történész a náci eutanáziaprogramról	6/124
<i>Stephen Joyce</i> : Thomas Stamford Raffles nagy lehetősége	5/122
<i>Suketu Mehta</i> : Élet és halál Brazília nyomornegyedeiben	11/121
<i>Thomas E. Nutter</i> : Az utolsó csata	9/122
<i>Tim Evers</i> : Willy Brandt és Egon Bahr barátsága	7/127

<i>Tim O'Connel</i> : Birodalmak romjain	4/126
<i>Ulínka Rublack</i> : A teljes Luther	5/119
<i>Urs Hafner</i> : Eugenika két svájci városban. A szociálpolitika sötét fejezete	2/127
<i>Zoë Heller</i> : A Salman Rushdie-ügy	2/122
<i>Zoë Heller</i> : Képhasítók és multimilliomosok	5/126
A Valóság 2012. évi (LV. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke	1/126

KÉPEK

<i>F. Farkas Tamás</i> grafikái:	4, 7, 10, 12
<i>Károlyi András</i> grafikái:	3, 8, 9, 11
<i>Nagy András</i> grafikái:	1
<i>Orosz István</i> grafikái:	2, 5, 6

E SZÁMUNK SZERZŐI:

<i>Bagi László</i> PhD-hallgató, várostörténész, Budapest	<i>N. Szabó József</i> egyetemi tanár, Nyíregyháza
<i>Csajághy György</i> zenetanár-népzene-kutató, történész, Pécs	<i>Rosta Gergely</i> szociológus, tudományos munkatárs, Műnsteri Egyetem (Németország)
<i>Duray Miklós</i> c. egyetemi docens, Losonc, Pozsony	<i>Válóczy István</i> repülőmérnök, rendszerszervező; rendszerelmélet-kutató, Stratégiakutató Intézet, Budapest
<i>Faragó Péter</i> közvélemény-kutató, Budapest	<i>Vass Nóra</i> egyetemi hallgató, Budapesti Műszaki és Gazdálkodástudományi Egyetem
<i>Földvári Mónika</i> szociológus, tanár, egyetemi adjunktus, Semmelweis Egyetem, Budapest	<i>Zilizi Zoltán</i> doktorjelölt (ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék), Nyitra
<i>Kardos Tímea</i> egyetemi hallgató, Debrecen	
<i>Kapronczay Károly</i> történész, Budapest	
<i>Menyhay Imre</i> professor emeritus, Sopron	

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Menyhay Imre</i> : Libidóblokádn és az életminőség a pszichoanalitikus gazdaságpszichológia tükrében	1
--	---

MŰHELY

<i>Földvári Mónika – Rosta Gergely</i> : A FIVÉSZ másfél évtizede. Fiatal szociológusok műhelye a Faludi Ferenc Akadémián.	15
<i>Faragó Péter – Vass Nóra</i> : A papírközpontú felsőoktatási rendszer anomáliái és kudarca.	23
<i>Válóczy István</i> : Interdiszciplínák, transzdiszciplínák, metaelméletek I. Új paradigmák a tudományfejlődésben	43

SZÁZADOK

<i>Csajághy György</i> : Magyar ősiség a Kárpát-medencében?	56
<i>Kardos Tímea</i> : A seregválasztó nagyveszekedés – Thököly Imre és Teleki Mihály vitája.	84
<i>Bagi László</i> : A magyarországi Szlavónia-kép a dualizmus idején.	93
<i>Zilizi Zoltán</i> : Pechány Adolf és az asszimiláció – kísérlet a szlovák és a magyar történelmi narratíva közelítésére	106

NAPLÓ ÉS KRITIKA

<i>Kapronczay Károly</i> : Mennyit ér a tudós, ha magyar?	115
<i>N. Szabó József</i> : Iratok a Magyar Külügyminisztérium történetéhez	117

NEKROLÓG

<i>Duray Miklós</i> : Három nemzedék emlékezete (Végső búcsú Vigh Károlytól, a történelmi Felvidék szülöttjétől – 2013. november 22-én, Farkasréti temető, Budapest).	119
---	-----

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Nigel Collett</i> : Bhután története (122)	
A Valóság 2013. évi (LVI. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke	124

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megtevésszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2014. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 25440 Ft helyett 18000 Ft

Fél évre: 12 720 Ft helyett 9000 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 18480 Ft helyett 14000 Ft

Fél évre: 9240 Ft helyett 7000 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 18960 Ft helyett 14000 Ft

Fél évre: 9480 Ft helyett 7000 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 13440 Ft helyett 9000 Ft

Fél évre: 6720 Ft helyett 4500 Ft

Akciónk a 2014. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - zöldszámon: 06-80-444-444
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - faxon: 06-1-303-3440
- levélben: MP Zrt. Hírlap Üzletág, Budapest 1008.

